

A MAGYAR DEMOKRÁCIA MULTJA, JELENE ÉS JÖVŐJE

BERNÁT ISTVÁN-TÓL

BUDAPEST, 1904

Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata

Bevezető.

Fölemelni és belefűzni a magyart a haladó nyugati nemzetek családjába, ez az a nagy cél, mely nemzetünk legjobbjait a múlt század első évtizedeken mindinkább fokozódó erővel kelté munkára. A harc a multból maradt nézetekkel komoly és elszánt, végül diadalt aratnak azok, a kik a haladás barátainak nevezhették magukat. A nemzet az első meglepetés után készséggel csoportosul a zászló alá, mely mindnyájuk hite szerint az emelkedés felé volt hivatva utat mutatni a magyarnak.

Az ősi nembánomság és quietismus a fölfele törekvés égő vágyának adott helyet és Kossuth a 40-es évek elején, mikor lapját megindította, már bátran írhatta, hogy: „nem az a kérdés, vajjon haladjunk-e, mert ez már el van döntve, hanem az, vajjon hogyan és miként?”

Erre a kérdésre megfeleltek azok az események, melyek nyugaton a társadalmakat részben nyugodt konzervativizmussal, részben pedig a francia vér heves radikalizmusával átalakították. Ha vágytunk elérni a célt, akarnunk kellett az eszközöket is. Ezek az eszközök, a haladásnak tényezői, sem lehettek mások, mint a nemzeti

munka fölszabadítása és ez uton a demokrácia uralma. Így volt ez másfelé és így kellett történni ennek minálunk is. Csakhogy a talaj a nagy változásra előkészítve nálunk nem volt. Az, hogy egy csomó lelkes és nagytehetségű hazafit megragadott a haladás vágya s ezek saját meggyőződésüket belecspegettették a gondolkodó és politikai tekintetben számba vehető rétegek szívébe és fejébe, nem változtat azon, hogy a nemzeti fejlődés iránya még nem az volt, mi a demokrácia megalapozását és uralmának biztosítását lehetővé tette volna.

Hajlamainknál s a gazdasági tényezők rendjénél fogva évszázadokon át arisztokratikus nemzet voltunk. E tekintetben a XIX. század első felében sem történt sokáig észrevehető változás. Nem igen tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a vagyoni és értelmi viszonyoknak az az egyformasága, melyből rendszerint az életnézetek hasonlósága s a törekvések egyöntetűsége ered, nálunk a múlt század közepén a hűbéri alkotmány és társadalmi rend átalakításakor sem volt meg. Földünk elég gazdag, hogy eltartsa a jobbágyot és kényelmet biztosítson az urnak. Tehát a külön társadalmi rétegek alakulása, az arisztokrácia föltétele nem hiányzott. A demokratikus elemeknek, a polgárságnak fejlődése szerfölött hézagos és gyönges. A változás rugói nem is belsők, hanem kívülről jöttek reánk. Az idők teljessége még nem érkezett el.

A demokratikus elemek sokáig nem lettek volna képesek szétépíteni azokat a korlátokat, melyek munkájuknak és emelkedésüknek határt szabtak, ha külső segítségben nem részesülnek. Nem jutottak el odáig, hogy vagyonban, tudás-

ban és politikai rutinban megizmosulva, merhetek volna haragra kelni a privilegizáltak számosabb és öntudatosabb rétegeivel. A nemzet vezetőiben azonban fölsarjadzott az a meggyőződés, hogy haladnunk kell s ez okvetetlenül maga után vonta az eddig lenézett és elnyomott polgári elemek értékének növekedését. Látták és tudták, hogy Anglia emelkedése, Franciaország hatalma a demokrácia eredménye s Németországnak akkor még kevésbé fényes, de bennünket Ausztria révén közvetlenebbül érintő fejlődése szintén a demokrácia hódítását mutatta azoknak, a kik láttak és a látottakon gondolkodni bírtak.

Ha a haladást azonosították egyrészt a vagyonosodással, másrészt az értelmiség emelésével s ezek kapesán a politikai hatalomnak az alsó rétegekre való kiterjesztését is szükségesnek tekintették, azon csodálkozni nem lehet.

Amaz a demokrácia gyümölesöző munkájának eredménye, emez jutalma volt. Ez elől a követelmény elől az arisztokratikus magyar társadalom tehát nem térhetett ki és kénytelen volt a jövő érdekében lemondani a jelen nyugalmaról, le az édes kiváltságokról, mert ha ezt nem teszi az elterjedt meggyőződés és a külföldi példák szerint, az erőszak munkájának nyit utat.

Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy azok a rétegek, melyek hivatta voltak a demokratikus munkát magukra vállalni, erre sokféle okból nem mutatkoztak elég erőseknek s a régi szellem, ha nem is a politikában, hanem az adminisztrációban és a társadalomban nehezen vagy éppen nem engedett. A törvényhozás nyugot haladásának alapelveit, fenkölt törekvéseit uralta, de a törvény végrehajtói és az a miliő,

melyben nőttek és izmosodtak, ezzel ellentétben állt, sőt áll még sok tekintetben ma is.

1850—60-ig a nemzeti élet és vérkeringés szinte megszűnt s a közös elnyomás súlya a felsőbb rétegekre inkább reá nehezedvén, közelebb hozta őket az alsókhoz. A mint azonban a nyomás engedett s a nemzeti erők mozgása megindult, a régi hagyományok újból követelték jogaikat s mihamar kitiűnt, hogy az emancipáció óta lefolyt tíz év mily keveset változtatott a magyar társadalom belső szervezetén. Nyilvánvalóvá lett, hogy a névleg demokratikus társadalomban kevés szerep és súly jut azoknak a rétegeknek, a melyeknek a dolgok rendje szerint tulajdonképpen irányt kellett volna adni. Az arisztokrácia és középnemesség foglalta el a tért, míg a polgárság szerényen meghúzódott azokban a részére kijelölt kuckókban, melyeket a két első rend neki átengedni elég kegyes volt. Igaz, hogy legkiválóbbjai közül is még mindig csak kevésnek volt meg a kellő iskolája és az a vagyona, a mely nélkül nálunk alig lehet igen kiváló tulajdonok nélkül vezető politikai szerepet játszani. Akkor a demokrácia még mindig inkább a vezető egyének lelkében s a törvények betüiben volt meg, semmint a társadalomban. A politikai hatalom a választójognak a nem nemesekre való kiterjesztése mellett is, igen kevesek kezében pontosult össze. A szabadság pedig abban állott, hogy a tömegek magukat ezeknek a vezetőknak alávetették.

Miként fejlettek máig a viszonyok, az a nagy kérdés. Ötven év óta az előbb kijelölt nyomokon nagyot haladt a világ s a demokratikus társadalmak vagyon, erő és gazdagság tekintetében csodálatos eredményeket értek el.

Az, a mit Tocqueville hirdetett, ma még nagyobb súlylyal, az igazságnak még meggyőzőbb erejével bír. A demokrácia haladása ellenállhatatlannak látszik s az emelkedés ahhoz van kötve, vajjon a nemzetek milyen mértékben képesek követelményeinek eleget tenni. A föladat tehát, a melyre vállalkozni akarok, eléggé időszerű, melyen belevág a nemzet életébe, mert azt szándékozom kutatni, vajjon az utolsó évtizedek haladása demokratikus szempontból milyen megítélés alá esik?

Az, hogy ennek a fejlődésnek is megvannak a maga házagai, bünei és veszedelmei, igaz, de ez bennünket e ponton ne igen aggasszon. Tény, hogy ma még a demokratikus haladást uraljuk s fölfelé az az ösvény vezet, melyet a demokratikus munka készít a fejlődésnek. Mit hoz a távol jövő, az talán érdekes, de egyelőre messzi fekvő eshetőség. Elégdjünk meg tehát annak kutatásával, vajjon hányadán vagyunk a demokrácia dolgában. Mennyire sikerült a mult meddőségeit új eredményekkel tarkarni el? Ez a munka már azért is érdekes, mert feleletet ad arra, vajjon mily képet fog mutatni a jövő s mennyire váltották be az 1848-iki átalakulás és a nagy reformok azokat a fényes reményeket, melyeket tőlük vártunk? Ha pedig a haladásban házagok mutatkoznak, keresnünk kell azt is, vajjon a bajok mivel orvosolhatók.

Igy állítva föl a kérdést, merjük azt mondani, hogy az érdeklődés, melyet e tárgy felkelteni bír, maga is kriteriuma az elért eredményeknek. Ha figyelmünket, gondolatainkat és munkáerőnket azok a föladatok, melyektől nemzetünk jövője függ, lekötni nem bírják, akkor ötven éven

át hiába eltünk és ne is beszéljünk haladásról és arról, hogy az önkormányzatnak most már igazán elég hosszú éveit okosan tudtuk fölhasználni és becsületes munkánkkal sikerült az emelkedésnek olyan biztosítékait teremteni meg, a melyek többet érnek az írott törvényeknél, mert a nemzeti jellem alkotó részeivé váltak.

Ma sok tekintetben igen kedvező helyzetben vagyunk. Nem lehet tagadni, hogy a politikai élet eseményei mellett is van idő az elmélkedésre, sőt, ha ehhez mások nem kellenének, a nagy elhatározásokra is. Sőt egy új század meggyéjén állva, kötelességünk is visszanezni a múltba, méltányolni a letűnt küzdelmek eredményeit és okulva az elkövetett botlásokon s lehetőleg ugy alakítani a jövőt, hogy az ideálunknak megfelelően.

Az 1867 óta lefolyt évek munkája elég anyagot ad immár a gondolkodásra. Elég nagy föladatokba kaptunk s elég sok oldalról kísérlet-tük meg a jövő alapjait lerakni, ideáljainkat megvalósítani. Nincs tehát miért ítéletünkkel tartózkodóknak lenni, az igazság fájhat, de ha valamit igazán érünk, jó hatása elmaradni nem fog.

E munka folyamán tisztán politikai és közjogi spekulációkba becsátkozni semmiképpen nem akarunk. A gravaminális politikai fejtegetések a helyett, hogy vonzanának, inkább elriasztó hatással vannak reám. Meguntuk őket. Nemzetünk jövőjét szerintem nem is ezek, hanem más tényezők fogják eldönteni. Ez utóbbiakra kívánok inkább figyelmet fordítani.

Szándékom mélyebbre szállva, vizsgálni nem csupán azt, hogy a köznézetek miként demokratizálódtak, hanem törekedni fogok a modern fejlődés nagy műhelyébe lehatolva, világot vetni

arra a nagy és üggyöntő kérdésre is, vajjon a politikai befolyás forrása a vagyon és annak megoszlása kedvez-e a demokratikus irányzatok fejlődésének. Sőt ugy látszik, hogy a tanulmány-nak ez a része fog legtöbbet érni már csak azért is, mert nem igen tudjuk, hogy e téren valaki előttünk járt volna.

Ezeknek a kutatásoknak eredménye kell hogy nagyobb szerepet játszsók a magyar politikai életben, mint a milyen súlylyal birt eddig. Le kell végül mondanunk arról, hogy politikai pártjainknál a döntő momentum az legyen, milyen álláspontot foglalnak el azok Ausztriával szemben. A nemzeti élet belső problémáit kell fölkarolniok s oszoljanak a szerint meg, hogyan akarják ezeket megoldani. Jövönk sokkal inkább attól függ, vajjon bírjuk-e befelé biztosítani a szabadságot, az egészséges erkölösöket és a demokrácia uralmát, mint attól, vajjon hány százalék a kvóta és mily alapon rendezzük külügyi képviseletünket.

Nem ismeretlenek előttünk azok a veszedelmek sem, a melyek a demokráciát természeténél fogva körülveszik. Tudjuk, hogy nagyon illetékes férfiak véleménye szerint egyike a legnehezebben fentartható kormányzati módnak. A többség tudatlansága, közömbössége, kifogásolható erkölösi fölfogása és gyakorlatlansága, egyaránt fenyegeti létét és eredményeit. De ez nem ok arra, hogy ne foglalkozzunk a demokráciával, mert a mint már utaltunk rá, bizonyos, hogy bármiként alakul is a jövő, ma ez a haladásnak és emelkedésnek föltétele. Kezében van a hatalom s magával az általa elérhető gazdasági eredményekkel képes lefönni, elpusztítani a gyöngö és elmaradt nemze-

teket. Minden nap, a melyre ébredünk, minden jelentékenyebb politikai esemény, a melyet átélünk, bizonyítja ezt. De hagyjuk egy percre a jelent és azért, hogy a ma feladatait megérthessük, foglalkozzunk a múlt törekvései és eredményeivel.

A mult.

Emlékezzünk a régiekről. Tekintsünk vissza a multba és konstatáljuk azt, hogy a magyar középosztály, a melyekből a demokráciának ki kellett fejlőni, nemzetünk fejlődése szerint ha nem hiányzott is teljesen, de nagyon gyöngye s képtelen volt az új idők által reá rótt föladatok teljesítésére. E mellett a XIX. század végéig a nemzetnek ipart és kereskedést űző rétegei, s így városaink is, csaknem kivétel nélkül idegen nyelvek. Politikai befolyásuk alig van. A nemzeti géníuszszal csekély rokonságban, sőt a nemzeti aspirációkkal nem egyszer ellentétben állottak. Gazdasági működésük szűkkörű s a falakkal körülvett városok céhekbe állott lakosságát merészebb fölszárnyalások nem igen háborgatták. A köztük és a nemesség közt emelt jogi akadályok áttörésére saját erejükből alig gondolhattak.

Ugy látszott, hogy a multnál a jövő sem lesz kedvezőbb. A XVIII. század utolsó tizedeiben a földművelésre támaszkodó városok emelkednek ugyan, de ezzel szemben az ipart űző, tehát tulajdonképpen városi elemek inkább gyöngülnek. Az erősebben fejlődött osztrák ipar a javuló köz-

lekedés és biztonság mellett mind kiterjedtebb mértékben érezteti hatását, iparosaink hátrászorulnak. Csak a helyi vevőknek dolgoznak s az a kereskedés, a mi van, Bécsnek szolgálatában áll. A nagy eszméket nem termelő Ausztria politikai és erkölcsi hatása alatt, el lévén vágva a világ többi részétől, társadalmunk magasabb fölszárnyalást venni nem bír. Figyelmét, munkáját a mindennapi élet apró évelődései és föladatai abszorbeálják. Mik történnek a nagyvilágban, a frankok földjén, vagy éppen Angliában, arról a nemzet nagy tömege mit sem tud. Nemcsak a geográfiai távolság ennek oka, hanem az értelmi és erkölcsi színvonal is, a melyre elődeink részint saját hibájukból, részben pedig a viszonyok kedvezőtlensége folytán le vannak nyomva. Kevés dolgot érdeklí őket igazán.

A francia forradalom eszméi kevesek vérért mozgatják meg. Politikai törekvéseik alant járnak. A városokban alig van, kiket követekül lehet küldeni az országgyűlésre. Sok város épp ezért a több tekintélyvel és politikai gyakorlattal bíró nemességből választ érdekeinek képviselőket. Követeik az országgyűlésen csekély szerepet játszanak. Félénken vonulnak vissza, arról, hogy vezető szerephez jussanak, szó sincs. A polgárság nem az a jelentékeny és aktív elem, mint nyugaton, a polgári szabadságnak és nemzeti ideáloknak nem képviselője. Helyzete, szerepe és politikai súlya tekintetében sokban hasonlít a lengyel városok polgárságához. A demokratikus fejlődés csirái azonban megvoltak benne is. A szilaj és munkára nem igen hajló nemességgel, a bárdolatlan és elnyomott parasztsággal szemben sok oly becses vonást tudtak fölmutatni, melyek

a fejlődés előkészítésénél nagy szerepet játszhat-
tak volna.

A régi városi polgárság élete szűkebb térre volt szorítva, mint a maié, de ezen a körön belül harmónikusabb vonásokat mutat, mint ma, a mi-
kor a vágyak szertelensége, s a remélt eredmé-
nyek sokszor kiáltó ellentétben vannak az eszkö-
zökkel és a valóban elérhető sikerekkel. 1848
előtt városaink apró reszublikák, sokszor igen
erősen kifejlett öntudattal és polgári büszkeség-
gel. Szokásaik, cöhbeli és egyéb szabályzataikkal
igyekeznek nemcsak becsületes és munkaszerető
fiakat s erkölcsös leányokat nevelni, hanem biz-
tosítják a tisztos munka jutalmát úgy anyagi,
valamint erkölcsi elismeréssel. Ha a városok mai
municipális jogait összemérjük azokkal, melyek
valaha övéik voltak, a régi hatalomnak csak eltör-
pült, sokszor eltorzult maradványaira akadunk.
A mindenható állam elnyelt jóformán mindent.
És mintha a megmaradt rész már nem volna ér-
demes arra, hogy érte hevüljünk, a polgári öné-
rzet kiveszőben van s az autonómia kezelésével
megbízott tisztviselők alig egyebek, mint a köz-
ponti kormány engedelmes közegei. Hajdan
másként volt a dolog s a városok a közbenső ítél-
letek ellen nem egyszer föllebeztek a királyhoz,
s az nekik adott igazat. Pedig akkor az ilyen fö-
llebbezések sikertelenség esetében a mainál több
veszedelemmel jártak. A közül a számos összeüt-
kezés közül, mely a középkorban városi polgá-
raink és a nemesség vérért fölkavarta, álljon itt
jellemzőül egy. Lőcső 1604-ben fegyveres kézzel
szabadítá ki Pethő Márton kalocsai érsek és
királyi helytartó által letartóztatott bíráját, rá-
adásul helytartóját is kiűzte a városból. Ugyane

század végén a protestáns polgárság semmiképpen sem enged a királyi közegeknek, a kik kátholikus bírót akarnak a megválasztott Hain Gáspár helyébe ültetni. Állhatatosan megmarad mellette, bár a fegyveres erő is közbelép. A hosszú zenebonának csak Hain lemondása vet véget.

A védelem, rendészet, igazságszolgáltatás, közegészség mellett kezükben lévén még az is, mit ma szociális politikának nevezünk, a város vezetőivé csak egész férfiakat lehet választani. Nagyon sok dologban első és utolsó fórum is voltak. Így jóformán mindenért vezetőikre hárult az erkölcsi felelősség. Ilyen föladatakhoz keménynyaku, hajolni nem tudó gerineek, józanitéletű ügyvivők voltak szükségesek, kiknek nem penitencia a saját lábukon járás, a saját eszükkel gondolkodás. A polgári jó hír s bírói vagy tanácsosi állás csak olyanoknak jut osztályrészül, a kik erre magukat erkölcsös és munkás életükkel érdemessé tették. Az erkölcsi kvalifikáció nagy szerepet játszott, s például azt, hogy valaki nős-e, vagy pedig vonakodik ennek a kötelességének eleget tenni, nem nézték közömbösen. Bíró és tanácsos csak nős vagy özvegy lehetett. A feleséges iparosnak több volt a joga, mint a nőtlennek. Lőcsén 1678-ban nagy a fölháborodás a miatt, mert a királyi biztos egy nőtlen mészáros tanácsossá választat. Az, a ki nem tett eleget a társadalom iránti kötelességének, az akkor uralkodó s talán ma sem alap nélkül való fölfogás szerint, nincs jogosítva arra, hogy megtisztelő állásokhoz jusson. Ilyes megsemmisítések, ha nem esalódunk, Svájcban ma is fennállanak.

A céhek is gondoskodtak a közerkölcsök építésben tartásáról s a becsstelenséggel vádolt mes-

ter vagy legény míg magát nem tisztázta, a céhek még gyűlésein sem vehet részt. A ma tisztességtelenné nevezett verseny ellen rövidesen, de alaposan jártak el. Ha valaki áruát rosszul vagy rossz anyagból készíti, ezeket elkobozzák. A rossz mértéket használótól a kereskedés jogát elvonják. Azt, a mit ma szociális politikának nevezünk, a városok gyakorolták és pedig nem siker nélkül. A céhek gondoskodtak elszegényült tagjaikról, a beteg segítéséről. Szegényházak és kórházak már a XV. században voltak, sőt gondoskodtak arról is, a mi a XX. században nem egy városnál hiányzik, a csatornázás és jó ivóvízről. A városi polgárság jobban ragaszkodott szülővárosához, mint ma, s több áldozatra volt kész érte, ő védte a várost s erre mindenkit esküje is kötelezte. Nemcsak puskákat és egyéb fegyvereket készítettek, hanem az ágyuk öntésétől sem riadtak vissza.

Az egyenlőség demokratikus elve azonban a városok falain belől sem fejlődhetett ki. A polgárok sem voltak egyenlők, több osztályra szakadtak szét és pedig rendesen háromra. Az első volt a patriciusoké, a kik közé a főhivatalnokok, papok, tribunok és kereskedők tartoztak. A második osztály a jobbmódu polgárokat, a harmadik pedig a szegényebb sorsukat karolta föl. Az erdélyi városok lakossága öt, sőt kilenc osztályra szakadt, a megfelelő önérzettel és arisztokratikus hajlamokkal.

Városaink azonban bár itt-ott nagyjelentőségűek voltak s autonómiájuk keretén belül dolgukat igyekeztek jól végezni s a művelődés fejlődését iskolák állításával tőlük telhetőleg előmozdították, a nemességgel szemben tulsúlyra

vergődni nem bírtak. Polgáraik közül nagy vagyronra kevesen tettek szert. A gazdasági és ezzel a politikai élet főszüla a mezőgazdaságot üző nemesség kezében maradt egészen 48-ig, sőt továbbra is.

A harmadik rend fejlődése és megerősödésének sok tekintetben kétség kívül igen nagy gátja az, hogy a városok polgársága idegen nyelvű. Ha azonban gondolunk arra, hogy a középkorban a nemzetiségi elv nem játszott olyan nagy szerepet, mint ma, ha figyelembe vesszük azt, hogy a nyugati országokban sem mindig bennszülött elemek voltak az iparnak és a kereskedelemnek utörői, a nélkül azonban, hogy ez a körülmény akár a III-ik rend fölvirágozását, akár pedig az idegen elemek beolvadását meggátolta volna, akkor el kell ismernünk, hogy nálunk más, eddig kevésbé méltányolt, sőt föl sem ismert tényezőknek is be kellett folyniuk a játékba. A demokrácia kifejlődése a polgári munka jövedelmezősége nélkül el nem képzelhető. Mi pedig oda nem tudunk soha eljutni, hogy városainkban nagyobb vagyronok halmozódtak volna föl. Erős és magára tartó patriciátus nálunk épp ezért ki nem felett. A földbirtokosok szerencsésebbjei donációk és házasság révén szerezhettek maguknak nagy vagyont, de a városi elemek ehhez csak kitarató fáradság révén juthattak.

Munkájuk azonban nem volt eléggé jutalmazó. Nem nyíltak nagy alkalmak a gazdagulásra. A rendelkezésre álló piac szűk, a fogyasztók aránylag szegények. Még azok a családok is, a melyek némi szerencsével dicselkedhettek, a szerzett vagyont sokáig magukhoz láncolni nem képesek. Nem tudva elérni nagy sikereket, még

ebben az irányban sem, a mely pedig fő hivatásuk és értékük próbája volt, nem jutottak tiszteletet parancsoló álláshoz kifelé sem, vegetáltak, a helyett, hogy virágoztak volna. Hasonló egyébiránt a helyzet Európa keletén csaknem mindenfelé. Az ipar és kereskedés fő haszna Ausztriát gazdagította, bár ideális III-ik rend ott sem birt ki-fejlődni.

Királyaink azért, hogy a városok létét biztosítsák, kénytelenek őket mindenféle privilégiumokkal megerősíteni. Politikájuk helyes volt és azoknak, a kiket a modern privilégiumellenes fölfogás vezet, figyelmébe ajánljuk a magyar városi élet egyik legalaposabb ismerőjének, Demkónak azt a nézetét, hogy városaink a középkorban kiváltságok nélkül oda sem fejlődhettek volna, a hol állottak. A privilégiumok oltalma alatt szerzett jólét adta meg a polgárságnak az önértetet és felsőbb műveltség után vágyást, ez képesíté őket kulturális intézmények létesítésére és föntartására. És ha ma halljuk a városokból fölhangzó panaszokat, melyek a financiák megromlásáról s az erkölcsi alapok gyöngülésétől beszélnek, önkéntelenül eszünkbe jut a különbség a múlt és a jelen között és nem tudjuk elnyomni azt a kérdést, vajjon az a politika, melyet ujabban a városokkal szemben követtünk, biztosíthatja-e létüket és fölvirágzásukat? Érdemes volna ennek a kérdésnek földerítésére és tisztázására több figyelmet fordítani, mint eddig tettük, mert ha a végső eredmény sikert nem ígér, akkor városi politikánkkal csak a feneketlen hordóba hordjuk a vizet.

A szepesi városok századokon keresztül várai voltak az iparkodó munkának és polgári erények-

nek. Ma már ezekből alig van valami. Tótok és Galicia bevándoroltjai ülnek a régi családok helyébe. Csoda-e aztán, ha ezek kultúra és polgári erények tekintetében megszűnnek azok lenni, a mik valaha voltak. „Valamikor — írja Seyfried Károly — a Szepesség az ország legirigyeltebb része volt. Királyaink a haza szolgálatában szerzett érdemeik elismeréseül nagyon sokféle anyagi elismerésben részesítették a szepesieket. A földesuri jogok mind a kezükben voltak. Jobbágyság és a vele járó terhek ismeretlenek. Általában az ország legvagyonosabb részének tartották a Szepességet. A polgárság fejlődött és erősödött e jogok élvezése után is, és szolgáltatta a hazának az értelmies iparos, kereskedő és értelmi osztályok jó nagy részét. Akármelyik részébe is kerüljünk az országnak, mindenütt találunk szepességi iparost, kereskedőt vagy hivatalnokot. Ma azonban ez a fejlődés megszűnt s néma csönd van most a Szepességen. Mint midőn a fecske ősszel elhagyja a torony tájékát, csak egy-egy varju károgását hallani. Tönkrement az ipar, pusztul a kereskedelem és parlagon hevernek a gazdaságok. A régi híres familiák mind veszendőben vannak.”

Hasonló jeleket lehet látni az országban sokfelé a nélkül, hogy ezek eddigelé komoly gondolkodásra birták volna reá a politikusainkat.

A *nemesség* a nemzet gerince, sőt a nemzet maga. Az ország ügyeit a klérussal együtt az intézi. A polgárságnak csak járulékos, másod- vagy harmadrendű szerep jut. A meggazdagulás eszköze itt főleg a szerencsés házasság vagy donatio. Produktív munka révén nem sokan jutnak

közülik gazdagsághoz. Az előkelő származás többet ér a nagy vagyonnál. Az a tudat, hogy a politikai hatalom az övék, sokat pótol és abszorbeálja az ambíciót. A kényelmes, nyugodt falusi élet az ideál, ezen túl kevésnek vágya hatol. A kormány-székhez alig néhány ember jut be. A katonaság a legtöbbre nézve lehet jó iskola, de nem élet-pálya. Nagyra ott is kevesen viszik. A tisztujtás, a diéta követéinek választása a fő politikai események. Új eszmék ritkán zavarják a régiek csöndjét és a vágyak harmóniáját. A gyorsabb fejlődés komoly jeleit csak Széchenyi föllépése óta lehet észrevenni. A mi azelőtt mutatkozik, az inkább szalmaláng.

A nemesség lakása egyszerű. Több a fa-, mint a kőház, akárcsak Lengyelországban. Az üveges ablakok a városokban is ritkák. Ezen azonban ne is ütközzünk meg. Young a XVIII. század végén hasonlót mond Bretagneről. A nem nagy vagyon és fényűzés hiánya a szegény parasztsággal szemben kiengesztelőleg hat, az irigységnek nem ad sok táplálékot. Üzletekhez nemeseink nem értenek. Legjobbja a pincéjét és ver-meit szívesebben nyitja meg hitelben kamat nélkül a megszorultaknak, mint fizetésért. Egészben véve nemességünk életmódja és látóköre nem sokban marad el attól, a mit *Macaulay* a XVII. század angol gentlemanjéről elmond:

„Többnyire falujában ült, a kontinensre utazás csak nagyurak élvezete volt, huszból egy azok közül, a kiknek neve a békebírák vagy a Lieutenant listáján állott, alig ment be öt évben egyszer Londonba. Egész életében sem jutott el anyyira, mint Páris. Előkelő birtokosok fiai ott-hon cselédek és parasztok között töltötték el első

ifjúságuk éveit s ha iskolába mentek, hazakerültek husz éves koruk betöltése előtt, hogy csakhamar elfelejtsék a mit tanultak. Otthon aztán gabnamustrákat vizsgáltak, malacokat neveltek s a vásárokon egy korsó sör mellett alkudoztak marha- és lókupecsekkel. Legfőbb élvezetük vadászat és ivás volt. Káromkodás, vastag tréfák, csintalan beszédek. Vendéget szívesen látott, de miután vagyoni állapota nem engedte, hogy finom borokat adjon nagy társaságoknak, erős sör volt a rendes ital. A nők, kiknek dolga volt az ebédet főzni, a midőn az ételeket elfogyasztották, visszavonultak s a mulatság rendesen addig tartott, míg a mulatók az asztal alá nem kerültek. A nők műveltsége nem volt nagyobb, mint a mostani nőcselédéké.

Voltak azonban vonzó, sőt nemes tulajdonaik is. *Townsend* angol gentleman, a ki a XVIII-ik század végén járt nálunk, s *Beudant*, ki a mult század első éveiben látogatta meg hazánkat, nagyon szépen, sőt elragadtatással írnak arról a *noble race*-ről, mely ezt a földet lakja. Beudant vázolja azt az ildomos finomságot, a melylyel a magyar vendéget fogadni tudja és nem nagyon ütközik meg azon sem, hogy a szilvóriumos üveghez mindösze egy poharat szoktak adni, a melyből a vendégsereg sorban iszik. Föltűnik azonban az, hogy a helyett, hogy menekülnének a dohányfüsttől, a nők az első, kik a vendéget pipával kínálják. Elmondja, hogy a parasztnoknál sem hiányzik bizonyos szíveség és *savoir vivre*, s nagyon jól esik neki, hogy sokszor alig akarnak tőle megválni.

A statuciók, beigtatások, szüretek és egyéb családi események elég alkalmat adtak a szóra-

kozásra, főleg ha ezekhez a halászatot, országos vásárokat és vadászatot is hozzávesszük. Nemzeti irodalom nincs, a művészet kultiválása pénzzel járna, esoda-e, ha nem igen kapaszkodnak utána? Rendesen beírják azzal, hogy a szépet és újat ruhában és modorban kultiválják. Innen az idegen szokások utánzása. A múlt század elején az előkelőségnek és finom izlésnek bizonyítékául vették a nyugati szokások elfogadását, persze ez a műveltségnek leginkább csak könnyebb fajtájú produktumaira, a táncra, játékok, öltözés és mulatóságokra terjedt ki. A benső érintetlen maradt.

Mindezzért azonban a multat elítélni sem okunk, sem jogunk. Sokkal jobbak máig sem vagyunk, mint voltak elődeink. Nem cimezzük ugyan franciául leveleinket, mint valaha tették, de a komoly törekvések és a fenkölt eszmék átültetése társadalmunkba, ma is szerfölött nehéz. Ellenben a könnyebb fajtájú, sőt frivol áruk után töri magát nem csupán a plebs, hanem a felsőbb réteg is. A javulás, igazában véve, nem olyan gyökeres, mint lenni kellene és mint a hogy azt sokan hiszik.

Mind a mellett, ha nem lehet is tagadni azt, hogy a nemesség nagyrésze sensualis, sőt léha életet élt, másrésről bizonyos az, hogy akadnak köztük olyanok, a kiket a mindennapi élet alantjáró ideáljai nem elégitenek ki. A nyugati eszmék ébresztően hatnak rájuk s új törekvéseket keltenek bennük. Érzik, hogy új idők derülnek reánk, a melyekben helyet vívhatnak ki annak a nemzetnek is, mely ez ideig ismeretlenül és méltánylás nélkül tengette napjait. A munka, melyet előbb kerültek, sőt talán gyűlöltek is, a jobbak szemében egyszerre édes földattá magasztol-

sul, hiszen a nemzetért, annak nagysága és jövő-jéért van rá szükség.

Annál a föllángolásnál, mely a XVIII. században Bécsből kindulva, nemzeti irodalmunk megteremtésénél oly nagy szerepet játszott, nehezebb föladat hárult a nemességre a közgazdasági életnek Széchenyi István által megindított átalakulásánál. Amott egy kis dilettantizmus, aesthetikai érzék, már akár valódi, akár színlelt, mindjárt latba esett. Emitt komoly tanulmány és tudás, e mellett kitartó munka bére a siker. Keleti könnyüvéréinkkel amott aránylag könnyen tudtunk eredményeket elérni, ellenben emitt a siker a nemzeti jellem átfarmálásához volt kötve.

A *papság* eleitől fogva demokratikus intézmény, a melyben tág tér nyílt az egyéni tehetségek révén való emelkedésnek. De nemzetünkben csekély a vallásosság s az egyes felekezetek papjai nálunk oly súlylyal, mint máshol, a politikai és társadalmi élet fejlesztésénél és irányításánál nem bírtak. Arra nem is igen törekedtek, hogy az alkotmánynak és társadalmi életnek demokratikus alapokon való átalakítását kezükbe vegyék.

Az elnyomott, hátraszorított, a megélés gondjai által teljesen lekötött *parasztágról* e ponton nem igen lehet sokat mondani. Érzéketlen tudatlansággal állott szemben azokkal a fejleményekkel, melyeket az új idők méhükben hordoztak.

Örült, ha eleget téve a földesurak követeléseinek, maradt neki annyi, a miből így-ugy megélhetett és föntarthatta családját.

Ez volt a magyar társadalom képe akkor, a midőn az új idők rá szakadtak. A vagyon nagy tömegét a föld képviselte s ennek jókora része a

papság és nemesség kezében volt. Ipar és kereskedelem, tudomány és művészet aránylag kevés szerepet játszottak. Ennek folytán a harmadik rend, a polgárság, éppen nem volt az, mit Sieyès a franciákról állít, hogy belőle az egész nemzetet ki lehetett volna formálni. Hatása, ereje csak szűk körre terjedt ki. Rendelkezésre csak kevés anyagi és értelmi erő állott. Így hasadt reá az új idők hajnala, a demokratikus kor, a melyben a polgári elemeknek magukra kellett venni az állami és társadalmi föladatok java részét.

A jelen.

A) *A demokrácia követelményei.*

A gyors átalakulás külső eseményeivel annál kevésbé szükséges foglalkoznunk, mert azok eléggé ismeretesek. A fölébredt közvélemény s a nyugoti események hatása alatt a régi politikai intézmények halomra dőltek s a társadalom fejlődése demokratikus irányban indult meg. E ponton tehát lehetetlen mellőznünk azt, hogy a demokrácia lényegére reá ne utaljunk.

Szabadelvűség és demokrácia, ez az a két jelszó, mely napról-napra ezerszer hangzik a Kárpátoktól az Adriáig. Értelmüket, valódi jelentőségüket azonban köd borítja, melyet az új idolumok papjai ókori kollegáik példájára nem egyszer süríteni igyekeznek, a helyett, hogy könnyítenének rajtuk. A liberalizmus bő palástja alá képzeltetlenül ellentétes dolgokat csempészenek be, a demokrácia sűrű hangoztatása pedig sokszor csak arra való, hogy vele és általa nem egy esetben bizonyos kapaszkodó törekvések igazoltassanak. Tömérdek szó és tinta folyik érte, lelkesen védik még álmodott ellenségeivel szem-

ben is. Ahhoz azonban, hogy a sokat dicsért demokrácia lényegével és határaival komolyan foglalkoznánk, ugyan ritkán jutunk. Némi vigasztalásunkra lehet, hogy nagyon illetékes angol és francia írók is keserűen panaszkodnak, hogy alig van politikai fogalom, a mely körül vastagabb köd és az olesó frázisok nagyobb tömege gyülekezett volna össze, mint ez. Francia kommentátorai egyszer a nemzet tömegét vagy alsó rétegeit fölkaroló, máskor meg a demokratikus kormányformának kedvező érzést és fölfogást értik alatta. Tulajdonképpen pedig oly kormányformát jelent, melyben a hatalom a többség kezében van, tehát megfordított monarchia. De ez egymagában nem elég, mert szükséges hozzá az is, hogy a demokrácia ne csupán sokak kormánya legyen, hanem a többség érdekében is dolgozzék.

Ne higgyük, hogy ez szükségképpen így van. Léteznek pseudo-demokraciák, hol a többség meghamisított akarata kevesek érdekeinek szolgál. Ez irányban a francia, sőt ma már a Tocqueville által annyira dicsért amerikai demokrácia is veszedelmes vonásokat mutat, a melyek sokak nézete szerint a bomlás hírnökei. Ezt kikerülni nem is igen lehet másként, mintha a többség, melyet a hatalom jog szerint illet, ezt a hatalmat kezelni is tudja, különben a kormányzati rendszer könnyen ellentétbe kerül a nép érdekeivel s ily módon megszűnik demokratikus lenni. A változás rendesen gyorsabban következik be belsőleg, mintsem kívülről látható, mert azok, a kiknek ez hasznos, ritkán akarják a névleges szuverénnek haragját, talán ellentállását, fölkelteni. Megelégszenek egyelőre azzal, hogy a *demos* akarata helyett a magukét érvényesítik, s a belső változást,

a formák változatlanságával akarják fedezni. Ez nem egyszer sikerül is.

Ebben a tekintetben alig lehet érdekesebb bizonyítékot fölhozni a nagy Napoleonnak azoknál a pénzeinél, a melyeket egyik oldalon képmása diszit: *Napoleon Empereur* fölirattal, a másikon pedig még ott van a *République française*. Az elveszett lényeg helyett a forma, a tartalom helyett a külső. Napoleon, — mondja Foville az *Econ fran.*-ban, — értette az átváltozás művészetét és eleinte nem akart más lenni, mint a *köz-társaság császára*. Az *Empire français*-t csak 1808-ban, tehát évekkel azután, hogy Napoleont császárrá koronázták, tették a *République française* helyébe.

Hasonló politikát követtek egyébként, legalább eleinte, a római császárok is. Kezdetben rendszeren színlelt alázatot mutattak a mult iránt. A szabadság külső maradványait csakis akkor merték kiirtani, mikor az arisztokrácia elaljasulása, a nép elkoresosodása be volt fejezve. Eleinte a szolgálalkü szenátust tették kegyetlen abszolutizmusuk eszközévé.

A demokrácia, ha igazán a nép kormánya a népért, megérdemli a lelkesülést. Hiszen a nép csak akkor igazán nagykoru, ha magát kormányozni bírja. A mi ezt megelőzi, mind csak arra való, hogy a demokratikus fejlődést elősegítse.

A demokrácia tehát általános emberi szempontból nézve a fejlődés ideálja. Az a nép, a melynél a többség akarata érvényesül, s ez érvényesülés egyértelmű a legfenköltebb ideálok felé emelkedéssel, nem csupán politikailag emelkedett nagyra, hanem nála a nemzeti jellem egyéb becses tulajdonságai is kell, hogy kifejlődve legye-

nek. Az értelem és okosság mellett az erkölcsi tulajdonságok, melyek nélkül legfőbb muló és biztosan meg nem alapozott sikerekhez juthatunk, a haza szeretete, az előrelátó gondoskodás és a jövő sikereiért a jelen élvezeteiről való lemondásra való hajlandóság. A demokrácia tehát sokat kíván és épp ez az oka annak, hogy tartós és virágzó demokratikus uralommal aránylag ritkán találkozunk. Az érte rajongás alapja valami isteni optimizmus, mely azon a hiten sarkal, hogy az, mi mindnyájunk szívének fenekén öntudattal vagy a nélkül él, — isteni szikra. Épp ezért, érvényesülése, mely csak a demokrácia révén lehetséges, a nemzetek, sőt az emberiség legfőbb érdeke. Az, a mit az emberiség a kisebbségek uralmával elért, mind kiesi, szegényes eredmény ahhoz, a mit a demokrácia révén és erejével megvalósíthat.

Biztosítva a többség akaratának érvényesülését, csaknem végtelen utat és perspektívát nyitunk meg a haladásnak.

E fölfogás sarkköve tehát az a Rousseau-féle nézet, mely szerint a nem művelt nagy tömegekben van a haladás igaz csirája s legjobban, ha a fölföltre került kormányt kezelő kisebbség ennek akaratát lesi el és igyekezik megvalósítani. Ez a nép szuverenitásának gyakorlati követelménye.

A demokrácia mai uralma nemcsak bölcsekedők fejtegetéseinek eredménye. Gazdasági fejlődésünk iránya olyan, hogy kedvez az egyenlőség és az alsó milliók érvényesülésének. Az industrializmus szabad munkát s az egyéniség szabad érvényesülését kívánja meg s lassankint sikerült neki azokban az államokban, a melyek industrializálódtak, illetőleg a melyek ez irányban

akartak haladni, a régi intézmények romjain az új idők társadalmi és jogi rendjét megteremtteni. A demokrácia tehát nem a rokonérzés, vagy hangulat gyümölcse, nem is a bölcselekedők talál-mánya, hanem ki nem kerülhető követelménye a haladás mai irányának.

Schererrel szólva, nem elmélet, nem is olyan intézmény, a melyet föl lehet állítani, vagy föl lehet forgatni. A társadalom állapota, mely a népek történetéből s a dolgok természetéből formálódott ki. Az iparos és értelmi fejlődésnek következménye, a mely a tömegeket megtanította arra, mily erő van bennük, másrészt azonban utat mutatott nekik arra is, hogy ezt az erőt miként kell fölhasználniok. Van benne valami, a mit nem lehet kikerülni: törvény, a mely ellen éppen olyan haszontalan tiltakozni, mint a milyen veszedelmes vele szembe szállani. Bejárja a világot. A civilizált nemzetek akár rajongjanak utána, akár féljenek tőle, felé haladnak.*)

Ez annyira áll, hogy a kormányzatnak azok az egyes formái, a melyek a mai társadalmakban egymás után érvényre jutnak, csak a demokrácia uralmát készítik elő. A képviseleti kormány mér-sékli a korlátlan monarchiát, de maga is kénytelen, engedve az idők sodrának, folytonosan szélesebb rétegekre terjeszteti ki a politikai jogokat, míg végül eljut egyrészt a suffrage universalhez, másrészt a köztársasági kormányformához.

Ezekbe leszűrve és összevonva a nyugati nagy nemzeteknél uralkodó fölfogást, olyan magaslatra jutottunk, a honnan okos dolog visszate-

* Edmond Scherer: *La Démocratie et La France*, Paris, 1884.

kinteni azért, hogy megítélhessük a multat, másrészt egy pillantást vetni a jövőbe, a mi e pontról, a mely két kor határvonalán fekszik, könnyebb és csábítóbb, mint sokan hinnék.

Az elmondottak után azt hisszük, hosszú bizonyításra nem szorul, hogy az 1848 előtti magyar társadalom szegény volt sok oly vonásban, a mely a demokrácia lényegéhez tartozik, s uralmának föltétele, sikerének kulcsa. Ilányzott a vagyoni viszonyoknak bizonyos egyöntetűsége. Az irányadók a munkát, bármily szükséges is az a társadalom emelkedése és az állam hatalmához, csak bizonyos formáiban voltak hajlandók olyan-
nak nézni, mi az elismerésre méltó lehet. Katonai szolgálat, közhivatal, mezőgazdaság voltak ezek és aztán vége. Magánál az utóbbinál is főleg csak a fizikai munkával nem járó igazgatás és irányítást tartották urhoz illőnek. A tisztán pénzesínló foglalkozás lehetett hasznos valakire, ha sikerrel járt, a siker nagysága el is törölhette a bűnyegyet, mely az ekként szerzett vagyonnal össze volt kötve, de odáig nem emelkedtek, hogy minden becsületes és produktív munkát érdemnek tartották volna a munkásra nézve. Csoda-e, ha ilyen körülmények között emelkedésünk lassu és mindenek fölött egyoldalú, korlátolt maradt? A nyugati nemzetektől éppen azt nem vettük át, a mi a fejlődés sarkalatos föltétele. Régi szokásaink és elveinkről e ponton még ugy sem birtunk lemondani, ha általa kockára tettük azt, a miért különben annyit áldoztunk: a *haladást*. Ennek az ellentmondásnak nyomait újabb történetünkben is van alkalmunk lépten-nyomon érezni és konstatálni. Azok a próféták, a kik munkára biztat-
ták a nemzetet, egészen nem birták legyűrni a jel-

lemében, multjában és törekvéseiben rejlő akadályokat.

Ez egyébként nem is olyan csoda, mint a hogy azt sokan hiszik. A haladásnak hosszú időn fejlett hézagait egyetlen csapásra, nagy ideálok-nak merész szóval való proklamálása által betölteni és eltüntetni még akkor sem lehetséges, ha az újítóknak van elég hatalom ahhoz, hogy a politikai fejlődésből folyó törvényeket lerontva, az új fejlődés útját megnyissák. Idő kell ahhoz is és nem egy esetben ez sem elég. Egyéb kvalifikáció is szükséges és ez nem minden nemzetnél van meg. A mai Hellász népe Bryon lelkesülése s a fényes mult ösztönző hatása mellett sem volt képes nyolc évtizeden át az önálló civilizáció felé csak egy jelentékeny lépést is tenni. Jobban nem igen állanak a többi keleti népek sem. Csoda-e, ha a mi haladásunk is hézagos és sok kifogásra ad okot még ma is. Az előző századok mulasztásait eltüntetni máig sem sikerült.

Az átalakulás korában a magyar társadalom egyáltalán nem volt demokratikus. A nemzet hajlamai s a gazdasági fejlődés egyaránt arisztokratikus színezetet adtak neki. Meghajolni és kezét durva munkával bemoeskolni nem volt hajlandó. Magának a magyarságnak, tehát a kisebbségnek uralma, a hazában ellenkezett az egyenlőség követelményeivel. A demokratikus változás iránti rajongás onnan eredt, hogy azt, mint a haladásnak nem nélkülözhető feltételét álliták oda és pedig méltán.

A Széchenyi által elmaradottságának tudatára ébresztett nemzet mohón kapott a haladás után és hajlandó volt bármit is föláldozni, hogy ezt elérhesse. Áldozott is föl eleget. Gondolko-

dásra alig volt idő. Annál kevésbé lehetett kívánni a megindult fejlődés lassan éredő ovümöléseit. Így történt, hogy jóformán egyetlen éjszakán döntötték le azokat a korlátokat, melyek eddig a haladást megakasztották. Ez a türelmetlen vágyódás a haladás után s a készség a politikai intézmények és társadalmi rendnek megváltoztatására, a mi ezzel jár, nemzetünk történetében csaknem páratlan. Az *extra Hungariam* . . . uralma idejében meg voltak elégedve az emberek azzal, a mijük volt s a mint láttuk, magukban a városokban is oly intézmények uralkodtak, a melyek úgy látszott, örök időkre szólottak és nem kívánták a javítást. A Széchenyi tekintélyére és lángeszére, Kossuth szónoklataira, cikkeire és agitatorius tehetségére volt szükség, hogy bele kerüljenek az ujitás forgatagjába s a demokratikus kor lehellelte változtatta meg a régi helyzetet, öntött életet s vágyat a haladás után a megkövesült és mozdulatlan társadalmi és politikai intézmények közt nőtt emberekbe. Meg kell jegyeznünk, hogy a haladás szeretete, a változtatásokra törekvés más nemzeteknél sem igen idősebb, mint a kormányzat demokratizálása.

A haladás után törekvés szinte össze van forrva a demokratikus ébredéssel. Beleéltük magunkat abba a fölfogásba, hogy a haladás és az élet szinte egyértelmű és egyértékű fogalmak. Az első nélkül üres és tartalom nélkül való emez. Pedig az emberiség nagyobb része az ellenkező nézetten van és éppen nem barátja annak, a mit mi politikai intézmények és társadalmi szokások tekintetében haladásnak neveziünk s a melynek eszköze a reform, azaz a változtatás. Igazat kell adni azoknak, a kik azt ál-

litják, hogy nagy nemzetek, a melyek közül nem egy jelentékeny, bár különös műveltséggel dicsekszik, irtóznak attól, a mit a nyugoti nemzetek reformnak neveznek. Ide tartozik az egész mohamedán világ. Ide Ázsia legjelentékenyebb nemzetei. A kínaiak haladni nem akarása köztudomású. De kevesebben tudják azt, hogy az európai eszmékkel eltelt angol hivatalnokok és államférfiaknak ugyanezzel a lelki állapottal kell küzdeni Kelet-India milliói s Afrika színes lakói között is. Ha ezekhez hozzá vesszük azokat, a kik a *művelt* Európában a maradiság felé talán titkolt, de annál szivósabb vágyódással hajlanak, alig lesz bátorságunk ellentmondani azoknak, a kik azt állítják, hogy az emberiség nagyobb részének erős konzervativizmusát legalább is annyi bizonyítja, mint a mennyi tény mutat arra a nagy büszkeségre, melyet bizonyos nemzetek az ő vasutjaik, villámos telegráfjaik és demokratikus kormányzatukba helyeznek. Egészen bizonyos, hogy a nyugati Európa civilizációja a világ történetében ritka kivétel s az emberiség nagyobb része sohasem mutatott valami különös vágyódást intézményeinek megreformálására és javítására. Le egészen a XIX. századig mi is az emberiség ezen nagyobb részéhez tartozunk, sőt nem egy tekintetben tartozunk *ma* is.* Csak akkor változott meg a világ rohamosan körülöttünk.

„Nem az a kérdés közöttünk, haladjunk-e avagy megálljunk — miként Józua napjáról írva van“ — mondja Kossuth a Pesti Hírlap

*) Azokban, a mit itt állítok, a tény igazságán kívül *Maine* tekintélyére is támaszkodhatom. *Popular Government. The Age of Progress* című fejezet.

beköszöntőjében; — e kérdést eldöntő a Mindenható, midőn a világot teremtette és bizony nincs erő, mely a világkerék küllőibe vághasson, — nem ez hát a kérdés közöttünk, hanem, hogy és miként?*** Nem sokkal előbb, egy az övéhez hasonló nagy elme, *Tocqueville*, szinte válaszul a Kossuth által tett kérdésre úgy nyilatkozott, hogy a viszonyok egyenlőségének fokozatos fejlődése providenciális tény s minden esemény ezt mozditja elő. A haladás tehát csakis demokratikus irányban lehetséges. *Tocqueville* válasza a közfelfogást fejezvé ki, tényleg befolyt Kossuth és társainak elhatározására. Ezt annál inkább meg kellett engedniök, mert világos volt előttük, hogy a demokrácia, ha lerombolta a hűbériséget és legyőzte a királyokat, nem fog megállani a nemesek és gazdagok előtt sem. *Tocqueville* bevallja, hogy művét szemlélve, a demokratikus fejlődésnek meg nem gátolható menetét valami vallásos félelem nyomása alatt írta. Ennek a hatása alatt jutott arra a meggyőződésre, hogy az egyenlőség fokozatos fejlődése kitölti a mult történetét s irányt ad a jövőnek. Szerinte, ha valaki a demokrácia haladását meg akarja gátolni, olyanra vállalkozik, *mintha magával az Uristennel akarna szembe szállani*. A nemzeteknek nem marad más hátra, mint beletáplálni magukat abba a társadalmi helyzetbe, melyet a sors nekik kiszabott.*

Ezek az eszmék és meggyőzések születték a 48-as változásokat, a melyek jelentőségét reánk nézve nem csökkentí az a tény, hogy a februári

* 1841. Télihó 2-án.

* *La Democratie en Amerique*. Introd. 7—8. l.

forradalom hírére kitört fölbuzdulás gyümölcse. A fönt vázolt fölfogás általános volt s a demokratikus átalakulás szükségéről nem csupán a magyarság vezetői voltak meggyőződve. Bach és társai szintén ez uton akarták uralmukat megerősíteni és lehetetlen tagadni, hogy a földtehermentesítés, a jobbágyság fölszabadítása körül becses munkát is végeztek. Habár az átalakulás rohamos volt is, az 1848-ban megdöntött feudálizmus visszaállítása komolyan többé szóba sem került s Bach és gunyolt *Bezirkerei* a hivatalok betöltésénél minden esetre demokratikusabban jártak el, mint az utánuk következő parlamentáris minisztériumok. A mint a hadsereg ma is demokratikusabb intézmény, mint a magyar vármegye. Az osztrákok haladottabb szociális és gazdasági fejlettségüknél fogva jobban át voltak hatva a demokratikus haladás szükségétől, mint mi, a kiknél az inkább csak az ünneplő ruha szerepét játszotta. Épp ezért ne is csodálkozzunk, ha azt látjuk, hogy a 60-as évek nemzeties és szabadabb mozgalmáival bizonyos tekintetben az antidemokratikus visszahatás indult meg. Az arisztokratikus magyar társadalom azokon a mezőkön, hol a törvények ebben nem gátolták, visszatér a régi nyomokra. A családi összeköttetésekkel szemben, az egyéni erő és tehetség ritkán érvényesül kelően s az arisztokratikus irányzat idők multán a helyett, hogy gyöngülne, sok tekintetben inkább erősödik. Ezzel a ténnyel alább bővebben fogunk foglalkozni, kiterjeszkedvén okaira is. Itt egyelőre meg kell elégednünk fölemlítésével és azzal, hogy ez a különben érthető reakció sok tekintetben megfejtí azt, a mi történt és felelős a nem történtekért is. Társadalmi politikánk hiánya az

ő büne, gazdasági politikáinknak is ezért vannak tátongó hézagai. Vezetőink saját nevelésük s a nemzeti visszahatás által irányoztatván, elhatározásaikban elvesztették szem elől az igazi demokrácia és szabadelvűség ideálját, a többség javának és jogosult érdekeinek érvényesítését. A nép kezében alig volt eszköz, a mivel őket erre figyelmeztethette, annál kevésbbé volt meg az erő, hogy őket erre szorítsa. Demokratikus átalakulásunk olyan fölszínes volt, hogy az ellene kelő társadalmi reakcióval szemben sem a nép, sem a polgárság nem fejtett ki komoly ellentállást. Sőt nem igen jutott tudatára sem annak, hogy ez joga, sőt a nemzeti haladás szempontjából kötelessége lenne. A polgári elemek igyekeztek megalkudni a körülményekkel, a nép pedig a helyett, hogy békés uton érvényesítette volna igazait, itt-ott erőszakhoz nyult vagy kivándorol.

B) A gentry demokráciája.

Ha az elmondottakat szem előtt tartjuk, nem igen kell sokáig időzni annál a kérdésnél, miért és hogyan történt, hogy nálunk nem a polgári, hanem a birtokos középosztály az, a melynek vállaira az új idők legkiválóbb és legsürgősebb föladatainak megvalósítása nehezül. Bár bizonyos, hogy ezt sem gazdasági, sem pedig egyéb, sok tekintetben hézagos tulajdonságainál fogva kielégítően megoldani nem lehetett képes.

De magyar, tud a politikai hatalommal bánni. Nemzeti ideálok jóformán csak a gentry tevékenységét mozgatták, a többi réteg erre vagy nem érez magában hivatást, vagy nincs meg benne hozzá a kellő erkölcsi erő. Ezenkívül figyelembe

kell venni azt is, hogy a fölébredt nemzeti érzület lehetőtlenné tette az idegen nyelvű, sőt nem egy tekintetben idegen érzésű polgárságnak politikailag irányadó szerephez való jutását. Erre épp ezért elég okosan nem is törekedett. Ez egyetlen tény is mutatja azonban, hogy nálunk a demokratikus fejlődésnek mennyivel több gátja volt, mint Nyugatnak egynyelvű és egységesen fejlett nemzeteinél. Azt a természetes ellentétet, a mely a város és a vidék között megvan s a mely a foglalkozás, élvezetek különbözőségével és a műveltség eltérő fokával magyarázható meg, nálunk még a nyelv és nemzetiség eltérő volta is élesebbé tette. Európa keletén azonban erre nézve nem állunk egyedül.

A nagyobb és hatalmasabb Lengyelország polgársága tekintetében körülbelül ugyanilyen nehézségekkel küzdött. Nincs lengyel polgársága. A városokban lakó németek pedig nemcsak megőrzik nyelvüket és szokásaikat, hanem külön jog szerint is élnek. A lengyel fejedelmek a német polgárságot a lengyel városi elemek rovására is sok előnyben részesítik. Szerintük a lengyel lehet államalkotó elem, de városokat építeni és fölvirágoztatni a német tud. Az ellentétet, mely nálunk a polgárság és nemesség közt mutatkozott, Lengyelországban is föltaláljuk. Csakhogy ott a gyűlölet erősebb, ennél fogva a nemesség részéről a nyomás határozottabb.

A városok belső fejlődése azonban szintén hasonló ahhoz, melyet a magyar városok mutatnak. A fenkölt politikai ideálok hiányzanak, az életet a gazdasági haladás igényei töltik ki. Az első kísérlet arra, hogy a birodalom alkotmányában a városok illő helyet kapjanak, 1789-ben tör-

ténik, a mikor a bukás már közel van. A nagy katasztrófa okai közt ez a tény kétségtelenül szintén ott szerepel. Másrészt azonban be kell látnunk azt, hogy mindez módosul, ha a német polgárok bele olvadnak a nemzetbe. Így azonban nem lettek ugyan lengyelekké, de eredeti hazájuktól mégis elszakadtak s nagy, nemesítő munkát nem végeztek sem ebben, sem abban az irányban. Nagy szellemek és jellemek épp úgy nem váltak ki közülük, mint mi nálunk. A város falai között nem nyílt elég tér az ilyen fölszárnyalásokra.

A középkor után azonban az újabb idők következtek; a nemesség mint olyan, megszűnt létezni. A gazdasági élet terén a polgári munka jelentősége megnőtt s a politikai hatalom kezelése demokratikus rétegek kezébe került. Ezeknek a rétegeknek hiánya és hézagossága érezhetőbbé és égetőbb szükséggé lett, mint valaha volt. Így történt aztán, hogy a helyzet kényszerítő hatalmánál fogva megszületik a legnagyobb ellentmondások egyike, a melyeket valamely ország politikai élete produkálhat. A demokrácia korában nálunk a vezető szerepet még mindig a mult hagyományain nőtt és azok által összetartott nemesi osztály kezében látjuk. Mai bajainknak legfőbb forrása az, hogy a gentry még a vele szövetséget kötött töredékek segítségével sem volt képes kielégítően megoldani a reá rótt és elvállalt földadatot.

Ez állítást, mely fejtegetésünk tengelye, meg kell okolnunk, sőt meggyőzően be kell bizonyítanunk, különben következtetéseink sem értékkel, sem meggyőző erővel nem fognak birni. Nem lehet remélnünk, hogy mások is csatlakozzanak zászlónk alá, ha bizonyításunk hézagos, vagy kifogásra ad okot. Pedig igazában erre tö-

rekszüink. A lefolyt évek eseményei azonban eléggé gazdagok olyan tanúságokban, a melyek mellettünk szólanak és köteleességgé teszik a meggyőződésre érlelődött nézetünk kimondását.

Ilyen formán át kell térnünk annak a kérdésnek fejtegetésére, vajjon 1867 óta milyen irányban haladt a kormány. Reá kell itt mutatni arra, vajjon a nagy ideálok és vezetészmék közül melyeket sikerült a maga rendjén és kifogás nélkül megvalósítani.

A nemzet, vagy legalább annak politikailag számbavehető része, a mint tudjuk, haladni akart. E tekintetben közte s Nyugat demokratizált vagy demokratizálódó nemzetei közt meg van a harmónia. Ugyszintén abban is, hogy ennél nem ment tovább. Miben áll ez a haladás, annak kifejtésével nem törődött, ez a munka reá volt bízva az egyes rétegek és vezető férfiakra. A tömeg nálunk még kevésbé hajlandó gondolkozni, politikai vagy filozófiai fejtegetésekbe bocsátkozni, mint nyugaton. Indul ösztöne, szenvedelméi és vezetői után.

Alig lehet eléggé nagyra becsülni azoknak a férfiaknak munkáját, a kik a nemzetet abból a nyugalmas nembánomságból, a melyben századokon át élt, átvezették az új ösvényre s a régi ideálok helyébe az újat, a haladást tették. Nem föladatunk azonban ez alkalommal új ágakat fűzni abba a koszoruba, a melylyel a nemzet őket és saját magát megtisztelte. De reá kell mutatnunk arra, hogy vállalkozásaikban a mult hasonló törekvéseivel szemben, mennyivel szerencsésebbek voltak. Alig van kor, a melyben nemzetünk ne szület volna fenköltebb jellemű s nemes ideálokért lelkesülő fiakat. Olyanokat, a kik lángra gyúlnak

Nyugat haladásán s éjt és napot egygyé róva, igyekeztek nemzetüket előre vive magasabbra emelni. De ez nekik nagyon kevésbé sikerült; a tömeg fejlődésének irányát, ha nagy szerencsájuk volt, talán némileg módosították, megváltoztatni azonban nem voltak képesek. Az új szín mihamar elmosódott, beleolvadt a régi szürkeségbe, a nemes törekvések szétfoszlottak s ritkán éltek túl forrásuk fizikai létét. Még nagy szerencse, ha eszméiknek és törekvéseiknek hatását legalább egy darabig iskolák és hű tanítványok őrizték. Mind a mellett lehetetlen tisztelet és megindulás nélkül foglalkozni olyan férfiak életének viszontagságos történetével, mint Apácai Cseri János vagy Pápai Pariz Ferenc, a kikben annyi szív és tehetség, annyi nemes föllángolása égett ki. Világítótornyokként magaslanak ki a sötétségből, mely őket környezte, a melyet azonban csak megtörttek, de elriasztani nem voltak képesek. A harmónia, a sötétség harmóniája, mielőbb helyreállt.

Ezekkel szemben Széchenyi pályája tragikus vége mellett is nagyon szerencsés, mert a mi amazoknak csak szűk körben s rövid időre sikerült, azt ő teljes mértékben elérte. A haladás imádatát ültette nemzete lelkébe s az ott még ma is megvan, sőt irányadó szerepet játszik. Kossuth erre az alapra építé saját várát és sikerült neki az új kor legerősebb szavu apostolát félretolva, kezébe kapni a vezetést.

A haladást hirdette és akarta ő is, de ezt más utakon igyekezett elérni, mint a legnagyobb magyar.

A küzdelemnek részleteit vázolni e ponton nem igen szükséges. Annyit azonban talán mond-

hatunk, hogy Kossuth a részletek tekintetében meglehetősen program nélkül hagyta nemzetét. Legfőlebb a haladás gátjainak elhárítását lehet hagyatékának tekinteni. Ezen túl nem ment, igazában véve nem is igen mehetett. A hézag azonban megmaradt s a mint alább kifejtjük, sok tekintetben megvan ma is. Csak itt-ott sikerült azt a Széchenyitől öröklött diktumokkal úgy, a hogy kitölteni. Az újabb idők vezető alakjai Deáktól kezdve le Széll Kálmánig, nem voltak hajlandók vagy képesek arra, hogy Nyugat és Kelet határán állva, nyugati népek törekvéseiből s keleti jellemük aspirációiból összealkossák azt az ideált, a mi míg egyrészt vonzó a nemzetre, másrészt elismert helyet tud neki biztosítani társai között. Kállay Benjaminba e tekintetben sokáig nagy reményeket vetettünk. Benne meg is volt a törekvés, hogy nemzetének Messiása legyen s meg voltak a kellő ideálok is. De sorsa olyan hatáskört jelölt ki számára, a melyben dicsőséget szerzett ugyan a magyar névnek és megcáfolta azt az erősen elterjedt fölfogást, mintha szervezni és alkotni a magyar politikusok ne tudnának, — de bizonyos fokig elszakadt nemzetétől és nem volt módjában annak sorsára annyi befolyást gyakorolni, a mennyi e követelménynek megvalósításához szükséges lett volna.

Az elmúlt idők törekvéseiből, nemzetünk heroikus korának küzdelmeiből fennmaradt egy édes és vonzó jelszó, a melylyel a hézagokat, ha nem is kitölteni, de legalább eltakarni könnyű volt. Ez a *haladás*. Hatása a nemzetre nézve igazán magikus. Kicsi, jelentéktelen emberek, papjainak vallván magukat, segítségével állást, hatalmat, sokszor vagyont szereztek maguknak. A

tömeg meghajlott előttük, hiszen bennük, a kik legalább szóval, annyira hívei voltak a haladásnak, megvalósítva, személyesítve látta azt, a mi után maga is több vágyódással, mint tehetséggel törekedett.

A haladást, a nemzeti és ennek körében az egyéni törekvések céljául és koronájául oda állítani, sokakra nézve szerfölött kényelmes, sőt a mint láttuk, haszonhajtó is volt. Pedig a haladás proklamációjával jóformán még igen keveset mondtunk, mert végre is minden attól függ, vajjon mit tartunk haladásnak? Az odavetett jelszó szerfölött tágkörű értelmezést enged. Széchenyi a hitel megteremtésében, a szegénység, tudatlanság, előítéletek és balvélemények megszüntetésében látta az igazi haladást. A mai nemzedéknek egy nem csekély töredéke a kényelmes vasuti kocsikban, ragyogó kávéházakban, *gold tipped* egyiptomi cigarették elfüstölésében találja meg ezt az emberi törekvések legődesebb és legmodernebb eredményét.

A szabadságharcot követő tizenhét év politikai és társadalmi törekvései a fölszabadulás és önállóság elérésében állottak. A szociális és családi erkölcsök fejlesztése szóba sem igen került. A politikai fölszabadulás gondolata uralt mindent. Ezt meg lehet érteni, habár ezek az évek, e mellett nem egy tekintetben a gyümölcsöző társadalmi munka éveivé is fejlődhettek volna ki. Ez csak nagyon kis részben történt. Sirni azonban ezen ma már hiába sirunk. E helyett gyümölcsözőbb munkára vállalkozhatunk.

Szándékunk a haladás, a demokratikus haladás szempontjából vázolni és méltányolni azt, a mi 1867 óta történt és nem történt. Erősen hisz-

szük, hogy ha ez csak némileg sikerül is, akkor sem végeztünk fölösleges munkát. Ki akarjuk fejteni, hogy a demokratikus haladás szempontjából mennyi értéke van annak, a mit megteremtünk sikerült. Ennek kapesám el fogjuk mondani azt is, vajjon milyen képet mutat a jövő s mit kell tenni, hogy ez a nemzeti fejlődésre kedvezően alakuljon?

Érezzük, hogy ez nem kis föladat, de szerintünk szükség van rá. Meg kell világítani az utakat, a melyen haladtunk s azokat, a melyek a kitűzött célhoz vezethetnek.

Ebben a munkában a legérdekesebb tény gyanánt emelhetjük ki azt, a mire már utaltunk, hogy nálunk a demokratikus eszmények megvalósítását tulajdonképpen nem demokratikus elemek vették kezükbe. Ezek vállalkoztak arra, hogy az elmaradt, sok tekintetben középkorias magyar államot dolgozó, emelkedő, modern országgá alakítsák át. A 67-es idők vezető férfiai közt igen kevés van, a ki demokratikus, polgári származással dicsekedhetnék, a többség többé-kevésbé arisztokratikus körben született és nőtt föl.

Arra, hogy a 48-as átalakulás főleg a nemesség áldozatrakészségének és csaknem könnyelmű bőkezűségének volt eredménye, ezerszer is hivatkoznak, de kevesebb figyelem fordul arra, hogy a felszabadított és legalább papíron demokrata ország ügyeiben a döntő súly maig is a nem demokratikus elemek kezében van. De tévedés azt hinni és legalább is könnyelműség azt hirdetni, mintha a demokratikus átalakulás csak nálunk köszönhetne sokat a nemességnek.

Dehogya. Poroszországban a reichsunmittelbar Stein báró, továbbá Hardenberg veszik ke-

zükbe a munkát és *Stein* az, a ki a *Städteordnung* megteremtésével 1800-ban megnyitá a fejlődés útját a demokratikus elemeknek és biztosítá fejlődésüket. Franciaországban csak *Mirabeau*, *Sieyès* és *Noailles* marquist kell említeni, a kik nemesi eredetük mellett is annyit tettek a demokrácia diadaláért. Irodalmi téren ki foglalkozott lelkesebben a demokrácia ügyével, mint *Alexis de Tocqueville* és hánynak volt nagyobb része a forradalom előkészítésében, mint a Montesquieuak büszke ivadékának?

Egy semmiképpen nem kifogásolható tekintély, *Sieyès*, nevezetes dolognak tartja, hogy nemesi származásu és egyházi állásu írók nagyobb nyomatokkal és erővel védtek a harmadik rend ügyét, mint ők maguk, a kik rendszerint az elnyomottaknál megszokott hallgatást mutatták. Kifejezi azt a véleményét, hogy ha a nemzet felszabadul, hálával fog gondolni a két felső rendből eredő írókra, a kik először szakítottak a régi tévedésekkel s elébe tették az általános igazság elveit a nemzeti jólét ellen irányzott rendi érdekeknek. Azokhoz a kitüntetésekhez, melyeket a nemzettől nyerni fognak, siet hozzá csatolni szabad hazáért s a hűbéri maradványok eltávolításáért égő lelkének hódolatát. *)

Meglehetősen alap nélkül való állítás tehát az, ha valaki azt az érdemet, hogy megértve az idők szavát, annak eleget igyekezett tenni, kizárón a magyar nemesség számára akarja lefoglalni. Ez azonban itt csak mellékes kérdés, a fő az, miként oldotta meg a nemesség föladatát a demokratikus Magyarország kormányzásánál?

*) Qu'est-ce que le tiers état? A Champion-féle kiadás 53—54. lapjain.

Nem vesszük neki rossz néven, hogy e föladatra vállalkozott. A hatalom kezében volt, esoda-e, ha azt igyekezett megtartani? Az lett volna esoda, ha kibocsátja. Erre csak gyöngeség vagy tehetetlenségből vállalkozhatott volna. Pedig tehetetlennek erkölcsi ujjászületése korában nem érezhette magát; gyöngé pedig azokkal az elemekkel szemben, a melyek a pálmát tőle elragadhatták, igazán nem volt. Jöttek azonban másféle ellenségek saját házai, bünei és fogyatkozásai, a *force des choses* és az az éppen nem akadémikus értékű ellentmondás, hogy az elbukás veszedelme nélkül senki sem vállalkozhatik olyan munkára, a mely multjával, hagyományai és természetével gyökeres ellentétben áll. Nem lévén ugrás a természetben, a ma sarka hegyéig arisztokrata nemesség nem változhatik át ama híres francia augusztus 4-iki éjszakához hasonló nyári éj után lelkes, sőt tüzes demokratává. Épp úgy, mint nem vagyunk képesek máról holnapra merkantil nemzetté átalakulni, még ha ezerszer akarunk is. Az atavizmus nem üres frázis, hanem nagyon is döntő tényező a nemzetek életében. A fejlődésnek és átalakulásnak megvannak a maga törvényei és föltételei s ezek közt nem utolsó az, hogy mindenesetre idő kell hozzájuk.

Ne feledjük el, hogy 1848—49-ben, hányan vesztettek el a nemesség közül mindent, hány család ment tönkre, hány vesztette el férfi-főzrsét a nemzet igazáért vitt küzdelemben. A gentrynek megvolt tehát erkölcsi jogosultsága ahhoz, hogy ha terhekben részesült, a kormányzás előnyeit is élvezze. A küzdelmekre a békés alkotások kora következett, a mely nem szakadt meg máig sem. Sajnálattal kell

azonban kiemelniünk, hogy az alkotó munkában nem sikerült annyi babért szerezni, mint a politikai szabadságért való küzdelemben. Ezt bizonyítani, fájdalom, éppen nem nehéz. Az osztrákot legyőztük, az oroszszal szemben elég becsülettel helyt állottunk. Jöttek azonban más, ezeknél veszedelmesebb ellenségek, a melyekkel szemben a vezető rétegek gyöngébbeknek bizonyultak.

Divatból, vagy pedig azért, mert a nemzeti emelkedés erre hajt, vallhatjuk magunkat demokratáknak. Külsőleg talán leszünk is azok s arisztokratikus származásunkkal járó igényeinket és nézeteinket ennek a fölfogásnak alá is rendelhetjük. De ez még mind nem a lényeg, melyet csak úgy érünk el, ha a kívánt haladás útjára gátakat egyéni érdek és családi tekintetekből nem vetünk, hanem alárendeljük egyéni érzelmeinket annak a nem mindig könnyű föladatnak, hogy mindenkor a legképesebbnek nyujtsuk a pálmát. Szemben az emberi törvények vagy szokások által privilégizáltakkal a tehetségeket, tehát azt a nemességet helyezzük fölülré, a *mely Istentől van* s nemesi jogait nem királyok és miniszterek szeszélyétől, hanem a királyok királyától nyerte.

Idáig a mi vezető osztályaink eljutni nem 1848-ban, hanem máig sem birtak. És pedig azért, mert a nemességnek, hogy föladatának jól megfelelhessen, nagyobb mértékben kellett volna demokratizálódni, mint a mennyire birt.

Nem a cím és rang után futásra gondolok itt, mely nálunk naponta erősül, bár egy állítólag demokratikus társadalomra nézve ez is eléggé jellemző. Hanem azokat a sokkal életbevágóbb körülményeket értem, a melyek a demokrácia lényegét teszik. A munka szeretetére és azoknak

az idealoknak lelkes és tartalék nélkül való fölkarolása, a melyek az új idők nemesebb tartalmát megadják s a melyek nélkül sem hatalomhoz, sem gazdagsághoz nem juthatunk. Ebben a tekintetben a helyett, hogy emelkedtünk volna, inkább hátramentünk. Rousseau mondását, a mely szerint minden henycéló semmirevaló, társadalmunknak éppen nem befolyás nélkül való elemei ma is ostoba idealizmusnak tartják s mint ilyet kellően le is nézik.

Az élvezetek tekintetében nyugat *standard*-ját elfogadjuk, sőt túl is megyünk rajta, egyébként pedig igyekszünk követni Kelet filozófiáját. Tehát jobbról is, balról is azt, a mi kényelmesebb és kevés komoly odaadást kíván. Még azt sem igen vesszük észre, hogy így saját magunkkal mily ellentmondásba keveredünk. A gentry, mely reányomja bélyegét társadalmunkra, kívánja Nyugat munkája s gazdasági rendjének édes eredményét, a vagyont, de a fölvilágosultabb szívek s műveltebb elméket kivéve, elutasítja magától ennek eszközét, a komoly munkát, és legfőlebb annak látszatával elégszik meg. Ennek az átoknak súlya alatt gyérülnek meg nálunk a nemesebb törekvések, s marad műveletlenül annyi mező, mely képes volna virágot, sőt pálmát is teremni.

Egyelőre azonban ne menjünk bele mélyebben ezekbe a dolgokba, hanem lássuk társadalmunk helyzetét a múlt század hatvanas éveiben, tehát körülbelül tíz évvel a régi rendszer megszűnése után.

A társadalom structurája egyelőre kevés változást mutat. A földbirtok és hadi vitézség

révén fölültre került nemesség régi tekintélyét az újabb események még mintha fokozták volna. Megmarad a felső vezetőrendnek s a polgári elemek megelégesznek a nekik nyújtott nem éppen sürü alkalmakkal, hogy közójük jussanak. A régi hagyomány, mely szerint a főnemések a fensőbb hivataloknál és az udvarnál, a többiek pedig főleg a megyéknél kerestek elhelyezést, nem igen változik. Sőt ma, a XX-ik század elején is csodálatosan kevés azoknak a megyei hivatalnokoknak a száma, a kik megfelelő születési kvalifikáció nélkül fő- vagy alispánokká birtak volna emelkedni. A nemesség egészben véve megtartja a régi birtok-állapotot, csak az új pályákra tödul a polgári elem. A törvényhozásban, mely csaknem teljesen a *landed gentry* soraiból vagy az általa fölkarolt személyek közül kerül ki, szintén korlátlan ur. Mind a mellett arra, hogy a régi rendet visszaállítsa, igazában nem is gondol. Elég okos ehhez és elég komolyan akarta azt, a mi történt. Azonban még a politikai műveltsége is nagyon hézagos és egyoldalú. Az állami életnek tágas mezőin nem egy tekintetben teljesen tájékozatlan s a tájékozatlanság könnyelműségével vállalkozik olyan kérdések eldöntésére, a melyek horderejét nem ismeri, súlyát kiszámítani meg éppen képtelen. Nagy eszmékért, nemes idealokért, főleg ha a divat azt úgy kívánja, lelkesül, sőt áldozni is kész. De arra, hogy éveken át fizetés és kényszer nélkül magát valamely nagy cél szolgálatában aprólékos munkára kárhoztassa, nem képes. Él benne a politikai felelősség és *honor* érzete; nagyobb mértékben mint a polgárságnál, a mely ezt legfőlebb városa tekintetében táplálhatta. A veseszületett vagy beléne-

volt patriarchalizmus és tudása sok nehéz problémát intéz el könnyű szerrel. De tökéletesen hiányzik a hajlandóság és képesség arra, hogy a nemzeti élet minden ágát fölkarolja, megtermékenyítse és előre vigye. Ehhez több tehetségre volna szükség, mint a mivel rendelkezik és több munkáskézre, mint a mennyit kiállítani bír. Az újonnan nyílt irányok meghódítását komolyan meg sem kísérti. Megelégszik azzal, ha a régi birtokon belül ur marad. Természetes, hogy ez nem elég, mert ily módon a legmodernebb és leggyorsabb fejlődő ágak esnek ki kezéből, hatalma megfogyatkozik.

A helyett, hogy a nemzetet magasra bírni emelni, részben a viszonyok kedvezőtlen volta, részben pedig saját bűnének súlya alatt lefelé száll maga az a társadalmi réteg is, a mely vezetett és hivatva volt még a gazdasági politikának is irányt adni. Ez egyetlen tény már tájékoztató lehet az általános eredményekre nézve.

Nézetünk és komoly meggyőződésünk szerint csak azok a társadalmak igazán demokratikusok, melyeknél a munka szeretete cím az elismerésre s az egyéni tehetségek érvényesülésének szabad tér kínálkozik. De köztük is csak azok díszelkedhetnek az állandóság biztosítékaival, a melyeknél a puritán erkölcsök képesek megőrizni erejüket. Ezek nélkül a demokrácia gyors elbukásra van ítélve s legnemesebb tartalmát elveszítve, nem is nagy kár érte, ha elbukik. Az új demokratikus kortól azonban azok, a kik érte lángoltak s létéstől lehetővé tették, az egyenlőség és gazdasági emelkedésen kívül, vártak egyebet is. Hittek, hogy erőlyesebb, okosabb és hathatósabb lesz a közigaz-

gatás és a régi sablonokon túl törve, föl fogja karolni az egész nemzet érdekét.

Ugy, hogy könnyebb lesz a jognak, törvénynek és igazságnak útja, a nemesebb ideálok tisztelete nem marad csupán a felső rétegek irigylet kiváltsága. A választók kezébe letett hatalom növelni fogja a politikai élet elevenségét, mert növeli a polgárok érdeklődését a közügyek iránt. Új, fenkölt törekvések fejlődnek ki a fiatal és erős társadalomban, a melyek erőt és tekintélyt adnak az államnak s becsültté, tiszteltté teszik kifelé. A születésre támaszkodó arisztokrácia helyébe a tehetségek, az öröklött prestige helyébe a nemes törekvések ereje lép. A tudás és a gondolatok mélysége egyaránt tényezőjévé válik az igazi haladásnak, a mely, mint kimutattuk, a demokrácia lényeges tulajdonsága. Messze fog esni az a kor, a melyben *la vertu est sans génie et le génie sans honneur* s melyben a haladás leghangosabb apostolai hazafiság, erköles és lelkiismeret nélkül való vállalkozók, a kik felelősség és ellenőrzés hiányában jóformán mitől sem riadnak vissza.

Bizony másként történt.

Az emelkedés és erősödés legfontosabb tényezőjével, a *munkával* szemben sem birtunk teljesíteni a modern fölfogás hivatását. Azoknak a foglalkozásoknak a száma, melyekhez elismerésünket költjük ma is, szerfölött szűk s így esik meg, hogy azokat saját fiaink és véreink helyett idegenek töltik meg. A magyar pedig kenyeret keresni Amerikába és még isten tudja hová vándorol. Az a meggyőződés pedig, hogy a nemzeti munkaerő fejlesztése és konzerválása egyike a legnagyobb társadalmi, sőt kormányzati föladat-

toknak, csak legutóbb vert gyökeret és nem régóta nyert kifejezést a magyar törvényhozás munkáiban. Milyen kevésbé voltunk egyébként képesek odáig jutni, hogy azt, a mit haladottabb nemzetek, a nemzeti erő föltételének tekintenek, megvalósítottuk volna, arra tanuságos, bár nem éppen épületes példa a vasárnapi munkaszünet története Magyarországon.

E mellett kezdők vagyunk a munka szervezése körül is. Társadalmunk úgy van berendezve, hogy a sok lőtás-futás és léha időpazarlás mintegy kötelessége még azoknak, a kik a társadalommal a kapcsolatot elveszteni nem akarják. A gép kerekei csak reesegve, vontatva és így töredékesen végzik munkájukat. Nemesak nagyobb munkaképességének, hanem főleg a munka okos szervezettségének tudható be, ha az angol hat, a skót meg öt munkanapján, a nélkül hogy beteggé szaladgálná magát, föltétlenül többet tud végezni, mint mi tudunk. Sőt legalább este és reggel jut ideje a gondolkodás és nyugalomra is. Igaz ugyan, hogy aztán a nap derekát nem tölti el semmittevéssel.

Olyan részletek ezek, a melyekre nálunk kevesek figyelme terjedt ki, pedig ha lényeges és állandó gond tárgya, hogy egy gyárban a gépek pontosan és összevágólag működjenek s a munkások ideje percről-percre hasznosítva legyen, mennyivel inkább kívánatos, hogy a nemzeti munka nagy műhelyében rend és pontosság uralkodjék. A munkaerőnek s a munkára fordítható időnek könnyelmű elpazarlása egyike azoknak a bűnöknek, a melyek emelkedésünket lassuvá teszi, sőt nem egy tekintetben meg is akasztják. Ebben a tekintetben az új idők nem tudták meg-

oldani föladatukat, sőt azok tudatára is alig jutottunk. Mind a mellett a haladás nem egy tekintetben bámulatos. Bureaukban, gyárakban, főleg pedig a mezőkön sűrű tevékenység uralkodik. A magyar állam alkalmazottai évente, nagyon alacsonyra számítva is, sok millió ív papírt fogyasztanak el s évről-évre a paralízis és neuraszténia százával pusztítja ki azokat, a kik kevésbé érzékeny lelkiismeret és nyugodtabb életmód mellett még sokáig huzhatták volna az állam igáját. A mezőgazdaságban elfoglalt népesség munkaereje a gépek alkalmazása és a hozzáértés fokozódása folytán bámulatosan megnövekedett. Ellenben a gyáripárnál tapasztalható emelkedés semmiképpen sem pótolja azt a veszteséget, mit a kisipar elszenvedni kénytelen volt. Azt sem igen mondhatjuk, hogy gyáriparunk mindenféle támogatás és dedelgetés mellett valami nagyon biztos alapon nyugodnék. Hiszen alig van egy is, a melynek vezetői ne panaszkodnának és ne kérnének valamely formában állami támogatást. Ennek, azt hisszük, egyik főoka az, mert egy-két esetet, *Mechwartot*, *Borbélyt* leszámítva, hiányzik nálunk a fejlődésnek az a sokat érő eredménye, a mit az angolul beszélő nemzetek *captains of industry*-nek neveznek. Merész, bátor és tehetségben nem szűkölködő férfiak, a kik új nyomokat vágnak a kor gyermeke, az indusztriálizmusnak s komoly s bátor erőfeszítéseikkel nemcsak emelik azt, hanem erkölcsi tartalmat is adnak neki. A foglalkozásokat maig sem a szerint osztályozzuk, mennyi tudást, tehetséget kívánnak és mennyire alkalmasak arra, hogy az állam céljait megvalósítani segítsenek.

Azok az elemek, melyek a magyar demok-

rácia megerősítésére vállalkoztak, talán mire sem voltak kevésbé alkalmasak, mint arra, hogy egyrészt önálló, másrészt sikeres gazdasági politikát teremtsenek meg. Ez a helyzet annál veszedelmesebb volt, mert e téren az új kor sok tekintetben követelte az államnak és törvényhozásnak beavatkozását. Itt a romokat kellett eltakarítani, amott irányt mutatni a fejlődésnek. A feudális kor a maga megállapodott, mozdulatlan gazdasági rendjével teljes ellentéte a mainak, a mikor szinte napról-napra szükség van az intéző és beavatkozó kézre. Szükség volt mindenekfölött államférfiakra, kik megalkossák az új épület tervét és megrakják alapjait. A kik, ismerve a nemzet képességeit, ideáljait harmoniába hozzák a modern élet követelményeivel s a hagyományok romjain virágzó nemzeti létet teremtenek. Ilyeneket azonban, fájdalom, nem adott nekünk a jó ég.

Husz éven át különböző alkalmakkor megjelent irataimban mindenképp igyekeztem a nemzet vezetőinek figyelmét fölhívni azokra a nagy hézagokra, a melyeket fejlődésünk mutat. Hivatkoztam a földbirtok eladósodásának s az ennek sarkában kelő mobilizációnak veszedelmeire és azokra a végzetes törvényszerűséggel emelkedő számokra, melyek az elárverezett ingatlanok szaporodását jelezték. Kevesen értették meg és még kevesebben voltak hajlandók munkához látni, habár nem lehetett kétes, hogy itt a nemzet jövőjének biztosításáról volt szó.

Látva ezt az érzéketlen nembánomságot, a legfontosabb nemzeti érdekek könnyelmű elhanyagolását, jutottam arra a meggyőződésre, hogy itt az első teendő a nemzet jobbainak erkölcsi

ujjáteremtése, mert kötelességérzet és az erkölcsi rugók hatásának fokozása nélkül, hiába minden. Ilyes dolgokról beszélni azonban nálunk nemrég még igen kockázatos dolog volt. Bizonyíthatják ezt mind azok, a kik hasonló vágyakat tápláltak, vagy ebben az irányban el is indultak. Ujabbán némileg változott és javult a helyzet. Azok a romboló eredmények, a melyek a régi nyomokon haladva mutatkoztak, nyilvánvalóvá tették az irányváltozás szükségét s a lelkek mélyében lassanként kiformalódott a hajlandóság működni azokkal, a kik hasonló nézetben voltak.

Azonban nemzetünk erkölcsi fejlődésének megírása még mindig egyike azoknak a föladatoknak, a melyek a jövő nemzedékekre várnak. Haladásnak kell azonban tekinteni már azt is, ha akadnak, a kik hiányát érzik s megírását szükségesnek tartják. Ebben a történetben kiválóan érdekes fejezet lesz az, mely vázolni fogja a nemzeti erkölcsök változását az 1867 utáni időkhöz. Nem csupán és főleg nem is a politikai erkölcsökre gondolok itt. Hanem figyelmet lekötik azok a változások, a melyek leginkább a családi élet körében s az egyesnek abban a fölfogásában nyilvánulnak, melylyel különböző irányu kötelezettségeit tekintí s azoknak megfelelni hajlandó. Nekünk, úgy látszik, hogy a jó és a rossz közötti határvonal, melynek megállapításával az egyéni fölfogás határozottabban nyilvánulhatott mint előbb, sok tekintetben elmosódott. A köz érdekének a helyébe az egyéni praedilekciók s a kényelem szempontjai léptek. A lelkiismeret, mint tetteink rugója, hátraszorult s miután a morál az a cement, mely az emberek között kapcsolatot teremt, ennek lazulása a

tulysulyra kapott egoizmus szükségképpen eredménye — közállapotaink ferde fejlődésében, sajnos, nagyon is sok esetben nyilvánul. Az emberek nagy része érezve azt, hogy tetteiért legfőljebb saját magának felelős, elkövet olyan dolgokat, a melyek finomabban fejlett társadalmakat fölháborodásba tudnának ejteni. Nálunk azonban, a tompuló erkölcsi érzés és merész szabadosság hazájában észrevehető fölindulást ritkán okoznak s így jóformán bátorítják azokat, a kik magukban hasonló elhatározásokat érlelnek. Ezek a dolgok annyira nyilvánvalók és gyakoriak, hogy bizonyításukat fölösleges munkának tartanám. Pedig, nekem úgy látszik, hogy a demokratikus társadalmak, a melyek jó és rossz megkülömböztetését, ennek kerülését s annak követését sürgetően megkívánják, finom lelkiismeret és felelősségérzet nélkül homokra épültek. Éppen azért a mai demokráciák, a melyek az indusztriálizmusból fejlettek, a mely a maga részéről a tömegek összesoportosulása, tehát a nagy városok nélkül el nem lehet, az ezekben fejlődő romlott erkölcsök és lascivításban új és nem gyöngye elenségre találunk, mely létüket fenyegeti.

Demokráciákban a nép uralkodik, de engedelmeskedik is egyszersmind. Ha azonban nem tudja vagy nem akarja megtenni azt, a mi mint polgárnak és családtagnak kötelessége, akkor mihamar eljut a végnek kezdetéhez. A demokráciák alapelve, annak a nagy franciának véleménye szerint, a ki talán a legnagyobb a XVIII. század politikai bölcselei közt, az *erény*. E nélkül lehetetlen, hogy a nép, mely tudja, hogy alájuk lesz vetve, olyan törvényeket hozzon, a melyeneket a köznek java kíván.

A mi társadalmunkat ez a tudat nem hatotta át, sőt az, a mit e tekintetben a multból örököltünk, jóformán veszendőbe ment. Törvényeink közt nagy különbségek vannak. Némelyek végrehajtására aggódó gonddal figyelünk, mások pedig papíron maradnak. Amazok közé tartoznak a katonai- és finánc-törvények s az igazságügyieknek egy része.

Ellenben a közoktatásnál és a belügyi téren meglehetősen másként vannak a dolgok. E mellett a törvények, le egészen a legutolsó időkig, a mint azt már évek előtt elég fiatal és könnyelmű voltam kimondani, éppen a legerősebb és legszámasabb tagból álló osztály érdekeire ki nem terjedtek s az egyenlő teherviselés elvét bizony sok tekintetben megsértették. Az elvek kimondása rendesen könnyebb, mert lehet egyetlen föllángolás eredménye, mint azoknak keresztülvitele. Ezt mutatja a mi legujabb történelmünk is, a haladásnak nem nagy hasznára, a nemzetnek kevés dícsőségére. Emelkedésünk sok helyt hézagos, máshol meg éppen visszaesést látunk.

Pedig ha gazdasági téren csekély volt is az emelkedés, ha a magánerkölcsök fogynakosabbak lettek is mint előbb, az új regimétől méltán várhattuk legalább a politikai erények, a *vertu* megizmosodását. A cselekvés kevésbbé korlátozott terén, a szabadság kitáguló mezején azonban kevés értékes gyümölcsöt birtunk érlelni. A nemzetnek az a töredéke, mely az igazán demokratikus elvekért, a megsértett jog és szabadságért, önként, azonnal és minden erejével kész védelmére kelni, apadt, a helyett, hogy növekedett volna. Mindezek védelmét reábiztuk, részben a bürokraciára, részben pedig a napi sajtóra. Ha

ezek egyike kötelességét bármi okból nem teszi, a szuverén nép, a hatalom forrása, elszenvedi a legégetőbb sérelmeket, érdekeinek legkiáltóbb megsértését is. A régi eszközöket, törvényhatósági és egyéb határozatokat rendszerint azok sem veszik nagyon komolyan, a kiktől erednek, mert érzik, hogy mögöttük kevés az erkölcsi erő és az a komolyság, mely tekintélyt szerezne nekik. Búborékok, a pillanatnyi föllobbanás keveset érő gyümölcsei, melyek régi súlyukat teljesen elveszítették. Azt, hogy a modern és igazán demokratikus társadalmakban éveken át izgatások szoktak folyni egy-egy eszme kivitele érdekében s hogy itt magának a népnek kötelessége a törvények végrehajtását ellenőrizni s pokolba küldeni azokat, kiket e tekintetben hiba terhel, csak kevesen tudják s még kevesebben hajlandók ennek a tudásnak megfelelően működni. A demokratikus kormányzat nem könnyű, sőt nem is kényelmes, mert küzdéssel, izgalmakkal jár, sokat követel a polgároktól és pedig ingyen. Ott, a hol erre a polgárok éppen nem, vagy csak csekély számban vállalkoznak, a gyöngeség és a kényelem szeretete megássa a szabadság sirját s a hatalmat vagy a fizetett bürokrácia, vagy egy élelmes és erőszakos töredék keríti hatalmába.

Minden azt mutatja, hogy ezen az úton vagyunk. Egyrészt a bürokrácia terjedő ereje, másrészt a nép képviselőinek az a törekvése, hogy magukat a néptől lehetőleg függetlenítsék, érdekesen bizonyítja ezt. Ez utóbbi azon ürügy alatt folyik, hogy a választóknak képviselőik cselekvését utasításokkal megkötni nem szabad. Tudjuk, hogy így van. De ezzel szemben az is bizonyos, hogy a képviselő urak mégis csak kell, hogy fele-

lösséggel tartozzanak valakinek. Itélő bírál s a saját lelkiismeretüket állítani föl, olyan expediens, melyet a Keletnek legvadabb szultánja sem találna kényelmetlennek. Mutathatja-e valami ennél világosabban az irányt, a melyben parlamentarizmusunk evez? Mi azt látjuk és tapasztaljuk, hogy ennyi ellenőrzés és a nép képviselőinek szerfölött tág, s legalább küldőik részéről nem is korlátolt cselekvő szabadsága mellett a nemzeti érdekek árván, sokszor teljesen védtelenül maradnak s a nép napról-napra esalódottabban fordul el a parlamenti formától, a melyhez valaha oly éggő vágygyal s naiv lelkesedéssel csatlakozott. Émlékezzünk csak vissza pár év előtt miesoda hare folyt a választóknak a képviselők által tett ígéretek, az ugynevezett reverzálisok érdekében, a melyeket még *Stuart Mill* is, a ki pedig ért dologhoz annyit, mint a mi képviselő uraink és volt is annyira szabadelvű, mint ezek, védett és jogosoknak ismert el.

Arra nézve, hogy a remélt politikai fejlődés mennyire nem következett be, legmegbízhatóbb feleletet a választók jogának kiterjesztése adhatja meg, mert hisz a demokrácia a többség uralma a többség érdekében és épp ezért annál tökéletesebb, minél többen vesznek részt a politikai jogok gyakorlásában és minél inkább úgy gyakorolják azt, hogy a tömegek jogos érdekeit kielégitse. De ebben a tekintetben az utolsó ötven év nem sokat adott a 48-ban elért eredményekhez. Választási cenzusunkat nem igen tágitották, sőt az élet nem egyszer szorította szűkebbre a törvény által szabott korlátokat is. Eredmény volt az is, hogy ennek a reakciónak legalább úgy, a hogy gátat vetettünk. De ma sem tudtunk eljutni odáig, hogy

a kiterjesztést komolyan követelnők. Ez a tény meggyőzően bizonyítja, hogy 1848 óta politikailag mily keveset fejlett a nemzet. A helyett, hogy mint más haladó népek, angolok, németek, sőt a lenézett osztrákok is új szabadsággal ruházná föl a nép tömegét, könnyen, sőt könnyelműen áldozza föl a régi jogokat is a mindenhatóvá lett központi hatalomnak. E tekintetben annyira megyünk, hogy maguk az állami hatalomnak képviselői is tiltakoznak az ellen a bőkezűség ellen, mely újabb és újabb föladatokat ró rájuk. A szabad nemzet azonban nem ismer tréfát, és sokszor még a leg-szélsőbb ellenzék hívei is követelik a kormánytól, hogy mentse meg őket azoktól a terhektől, melyek az önkormányzattal járnak. Ki beszél arról, hogy Magyarországon megvolna a komoly hajlandóság az ingyenes hivatalviseléssel lehetővé tenni az önkormányzatot és ezzel együtt a szabadság uralmát? Eredjen bármi okból, e tekintetben nem haladtunk, hanem visszaestünk.

Ilyen körülmények között természetes, ha a központi hatalomnak újabb és újabb közegek kellenek. A bürokrácia virágkorát éli, a nélkül, hogy a maga számára meg tudná szerezni egyrészt az intézményekkel biztosított szabadságot, másrészt pedig az igazi érdem számára az elismerést. A nemzet legtanultabb, legtöbbet érő fiai a sokszor meg nem engedett eszközökkel választott alsóház akaratának végrehajtóivá aljasulnak le. Mindez azonban nem gátolja a hivatalok felé tódulást, jeleül annak, mennyire lesüllyedt az önérzet s a jellem ideális követelményei mennyire szolgálivá lettek az élet anyagi igényeinek, még a nemzet legtöbbet érő fiainál is. Apró jellemek, eltörpülő ideálok mindenfelé. A demokrácia lelkes, szívós

munkája helyett a közészerűségig sem érő szereplők. Könnyelmi pazarlása annak, mi a nemzetben valaha valamit ért s a féltelmesen fokozódó érzetlenség a nagy célok és igazán értékes törekvésekkel szemben, sőt ezek lenézése, kigunyolása. Hiszen a többség akarata dönt, ez pedig alig kétes. Ilyenformán a mi demokráciánk végzetes ellentétbe jut a Nyugat demokráciájával, melynek eleme és lényege, a mint már kifejtettük, a *haladás*.

A közigazgatás és igazságügyi reformok terén foldozó munka. Adórendszerünk ma is a régi. Eladósult állam, terhektől agyonnyomott városok és községek. Lusta, aluszékony társadalom, melyben a legnagyobb gazságok, a nemzet növekvő kizsákmányolásának legszólóbb jelci sem igen tudnak erősebb fölindulást okozni néhány újságcikknél és a szokott fölkiáltásnál: *Állam, segíts!* A törvénynek sok esetben nem tudunk érvényt szerezni. Így például az elemi iskolázás kötelezettségét több mint harminc év előtt mondtuk ki s Budapestre az ország minden részéből ma is ömlik az írni-olvasni nem tudók tömege. Sőt van elég bennszülött analfabéta is. Talán az Egyesült-Államoknak az az intézkedése, hogy az analfabétákat kitiltja partjairól, segít majd rajtunk.

A gentrynek az a törekvése, hogy hazánkból modern, haladó és demokratikus államot teremtsen — nem sikerült. Az igazi haladás alapjait sem birta lerakni. Alig szült nagy alkotásokra képes fiakat.

Ezekhez maga Széll Kálmán sem értett, pedig őt sok tekintetben a legügyesebb magyar miniszterelnöknek vagyunk kénytelenek elis-

merni. A modern gentry nemcsak a nemzetet volt képtelen arra a fökra emelni, a hová emelni lehetett volna, hanem e helyett magát anyagilag, de sok tekintetben erkölcsileg is tönkre tette. Tudása, munkássága és szívóssága a követelményekkel szemben egyaránt kevésnek és hízagosnak bizonyult.

A vidéki városok egy része gyökeresebben megmagyarosult, mint a dédelgetett főváros, de az ipar és kereskedelem máig sem magyar, nem, még nyelvében sem. Annál kevésbbé olvadt össze máskülönben a nemzet aspirációival. Hanem azért merészen követeli, hogy a nemzet érte áldozzon föl mindent. Ezekkel az ismert tényekkel szemben még oda sem jutottunk el, hogy alakult volna egy dolgozó társadalmi szövetség az általános nemzeti érdekek védelmére és biztosítására.

Akadnak, a kiknek szemében minden átok és baj a gyüölött Ausztriából ered, de nekem úgy látszik, azoknak van igaza, a kik ezért önmagunkat, esekély erkölcsi erőnket és fejletlen politikai képességeinket teszik felelőssé. A javulás, addig míg a bajokért mindig másokat okozunk, lehetetlen s akkor kezdődik, a mikor elismerjük és be is látjuk, hogy a magyarnak legnagyobb ellensége a magyar, vagyis inkább azok a könnyelmű és romboló tulajdonságok, a melyek fölültre kerekedve, utját állják a javulás és emelkedésnek.

C) Eredmények.

Részletes és összefoglaló képet adni arról a hanyatlásról, melyet politikai, erkölcsi és gazdasági téren látunk, fájdalmas, de sajnos, nem éppen nehéz föladat. Talán fáradságosabb, de nem

kevésbé értékes munka kimutatni, hogy a részek összefüggésénél fogva egyik a másikkal kapcsolatos. Azok, kik elég botorak politikai vagy erkölcsi téren a kötelességek elhanyagolására reábirni a nemzetet, bevágják a gazdasági haladás útját is. Egyesek saját eredményeikre hivatkozva mondhatnak mást, szerezhetnek ez állítással elmentés tapasztalatokat, de a nemzetre nézve mindig állott és állani fog örökké, hogy a tartós gazdasági emelkedést csak becsületes munka árán lehet biztosítani. Ez alól a hódító nemzetek is csak bizonyos fokig kivétel. Becsületes munka pedig odaadás, szorgalom s a munkásnak a munkában való fölolvadása tehát erkölcsi rugók nélkül nincs. Az ügyes munkást csak az erkölcsi tulajdonok teszik megbízhatóvá, tehát hasznossá. Ezek nélkül nem lehet reá támaszkodni. De ne előzzük meg saját magunkat.

Utaltunk arra, hogy a demokráciának életelve, lényege és nem nélkülözhető tulajdonsága a *haladás*. Ez nem is igen lehet másként, hiszen ha a demokrácia nem más, mint a tömegek uralma a tömegek érdekében, akkor a politikai hatalom fokozatos kiterjesztése, tehát a haladás, szükséges. Ez pedig legalább huzamos időn át nem képzelhető el az alsó rétegek vagyoni és erkölcsi emelkedése nélkül. A vagyontalanság, a gyöngye erkölcsök és a politikai tájékozatlanság egyaránt megássák a demokratikus uralom sirját.

Más oldalról pedig az is áll, hogy a haladás össze van kötve a demokratikus eszének uralmával. Épp ezért a demokrácia aránylag szűk térre szorul. Utaltunk már arra, hogy a társadalmi és politikai intézmények történetének kutatói, fejlődésöknek tanulmányozói jól tudják, hogy a vál-

tozások után vágyás, a mi körülbelül a haladás-sal azonos, az emberiségnek aránylag csekély részére terjed ki és nem is régibb annál a kornál, a mely óta a törvényhozás demokratikus kezekbe került.

IHa tehát próbára akarjuk tenni a magyar demokrácia értékét, súlyát és azoknak a sok tekintetben furesa próbálkozásoknak eredményét, melyeket az utolsó évtizedekben produkáltunk, nem kell egyéb, mint fölvetni azt a kérdést: él-e a nemzetben a haladásnak és emelkedésnek komoly vágya? Sokan meg lesznek lepetve, hogy akad, a ki ezt föltenni elég merész, akkor a midőn körülöttünk mindenki haladásról beszél és talán nem csupán meglepi, hanem sérti is őket, ha mi a kérdésre határozott nemmel felelünk.

Ez az állítás mereven ellentétben van az uralkodó fölfogással. De vajjon téves-e? Nekem úgy látszik, hogy nem.

Annak a hitnek forrása, mely szerint a magyar állam és társadalom a haladás útján van, kettős. Az egyik az újabb politikai fejlődés, a másik a gazdasági emelkedés tudata. Nem is lehet kétségbe vonni, hogy ennek a hitnek megvan a maga jogosultsága. Az alkotmány demokratizálása, a modernizált jogi rend, az egyes irányokban mutatkozó erősebb tevékenység és azoknak az áldásoknak szaporodása, melyek a pénz uralmával járnak, a városok emelkedése és csinosulása, a fokozódó tudás, mind bizonyíték arra nézve, hogy haladunk. A távolság, mely nyugat társadalmaitól bennünket valaha elválasztott, megcsökkent. Modorban, ruházatban és törekvésekben szorosabban tapadunk hozzájuk, mint valaha. Ezek a változások a multtal szemben sokak

szerint szintén haladás. Annyi pedig igazán áll, hogy a nemzeti munka egyes téerein a produktivitás fokozódott s a vagyonszerzésnek új, hajdan nem ismert módjai nyílottak meg. E tekintetben valóban beszélhetünk haladásról.

Ha azonban mélyebbre nyulunk. Ha a haladásnak más kritériumát állítjuk föl s Bossuet-vel egyezve azt állítjuk, hogy a nemzetek valódi gazdagsága az ember maga s jaj annak az országnak, a melyben nő a vagyon, de csökken a polgárok *értéke** akkor el kell ismernünk, hogy haladásunk szerfelett hűzagos, sok tekintetben pedig könnyen kimutatható visszaeséseket is mutat. A nemesebb értelemben vett haladás vonzó ereje csekély, sokszor semmi, sőt utalhatunk arra is, hogy nem egy esetben az új eszméket meghonosulni nem engedjük, ha a vezető elvekkel és az uralmat kezükben tartó rétegek érdekeivel ellentétben állanak. Eredeti új eszméket produkáló nemzet nem voltunk soha. De akadtak egyes szakaszok történetünkben, a mikor igazán nemes föllángolások vettek rajtunk erőt és hajlandók voltunk sokat áldozni azért, hogy ez eszméknek utat törjünk. A reformáció küzdelmei s a 48-as idők elég ennek bizonyítására. De mióta a nemzet sorsa és törvényhozása kezünkben van, e tekintetben sokat veszítettünk. A nagy eszmékért való igazi lángolás alább hagyott. A demokratikus törekvések legveszedelmesebb fajtája, az anyagi előnyök dicsőítése fenyegetően uralkodó lett. Ez szükségképp maga után vonta a régi ideálok elhalványulását, sőt oly erővel ne-

* „Ill fares the land, to hastning ills a prey,
Where wealth accumulates and men, decay!“

hezedik a lelkekre, hogy azokból minden mást kizár és csodálatosan konzervatívó, sőt türelmetlenné teszi őket az új törekvések iránt, ha azok nemes tartalmuak.

Kísértse csak meg például valaki, ebben az állítólag haladni akaró társadalomban, a tiszta morál elvét nemcsak hirdetni, hanem át is vinni az életbe s kimutatni, hogy ennek megfelelően miként kellene szabályozni a sajtót, színpadot, a bizalmas körök hangját és törekvéseit, — meg fogja látni, mennyi nyílt és titkos ellenségre talál éppen azok között, a kik magukat a vezetők és irányadók közé számítják. Száz és ezernyi kar kész munkába lépni a *merész és ostoba* lelkekkel szemben, a kik elég naivok az igazi haladás ösvényére terelni a nemzetet. Ezeknek a bosszuló és megtorló karoknak ereje nem apad, sőt szaporodóban van. Szünet nélkül, éjjel és nappal azon munkálnak, hogy a nemzet jobb elemeit érzéktelenné tegyék az igazán nemes ideálok iránt, hogy kiöljék belőle a nemes érdekek szolidaritásának érzetét, hogy kipusztítsák a vezető rétegekből a kötelességtudást és csirázni se igen engedjék azt a fölfogást, mely szerint a nemzeti érdekeket, magát a szabadságot csak úgy őrizhetjük és tarthatjuk meg sértetlenül, ha annak minden sérelmét megtorolni készek vagyunk. Támaszkodva keleti hajlandóságunkra és arra, hogy egész nemzeteket zárni szívébe csak kevesek kiváltsága, a szűkkörű és végső eredményében végzetes önzésnek nyujtanak világot. Ily módon nemcsak a felső rétegeket rontják meg, a ragadós példa lefelé is vonz s az *ubi bene, ibi patria* elvét követve száz meg százezer magyar hagyja itt honát, a melyet még nem is olyan régen, többre

tudott becsülni az anyagi boldogulás minden öröménél. Hihetetlen gyorsan hatott a mérge s bámulatossá sebesseggel estünk és esünk lefelé. Színes üveggyöngyökért, hiába való aranyfüstért épp úgy eserébe adtuk multunk eredményeit s jövőnk biztosítékait, mint Columbus indiánjai termékeny szigeteik nemes gyümölcseit.

Ezt azonban igazolni lesz szükséges, épp ezért, ha valahol, akkor e ponton kötelességünk részletesen kifejteni *mi a haladás?*

Azt hisszük, nem tévedünk, hogy
politikai tekintetben a tömegek fokozódó és okos részvétele a közügyek intézésében;

érkölcsei tekintetben a jónak és igaznak fokozódó érvényesülése, a magán és közfelfogás tisztulása, a polgárok hajlandóságának erősödése a jó és igazért magán érdekeiket hátratulva, munkát, fáradságot, sőt ha kell, ennél is többet áldozni, végül

anyagi tekintetben a termelés fokozódása s a munka eredményének igazságosabb megosztása azok között, kiknek megteremtésében része volt. Ott, hol egyik szánt, vet és izzad, a másik pedig arat azért, mert élelmesebb és ravaszabb a munkásnál, a gazdasági haladás alapjai nagyon ingadozók, és hiányosak. Jó lesz ezt ma, a mikor a gazdasági emelkedés olyan nagy szerepet játszik, nem feledni el egy pillanatra sem.

Igaza van az öreg Ruskinnek, ha azt állítja, hogy a leggazdagabb nemzet az, a mely a legtöbb nemes és boldog polgárral dicsekedhetik, a leggazdagabb ember pedig az, a ki nemes törekvésekkel eltelve megszerezte azokat az eszközöket, a

melyek segítségével nagy befolyást gyakorolhat mások életére és fölemelheti őket.

Ezeknek az igazságoknak világánál vegyük sorra a lefolyt évtizedek munkáját és eredményeit. Eleve is kijelenthetjük, hogy az, a mit találni fogunk, nem lesz fényes, sőt bizonyos, hogy ha a fenti kritériumok állanak, akkor az utolsó évtizedek munkájának eredményeként politikai emelkedésről nem beszélhetünk.

Az igazán emelkedő és szabad nemzeteknél a közdolgok iránti lelkesedés és érdeklődésnek fokozódni kell. Nálunk azonban éppen ennek ellentéte történt. A helyett, hogy az önzetlen érdeklődés erősödött volna, azt látjuk, hogy abból az igazán izzó, égő szenvedelemből, melylyel a nemzet a hatvanas években a politizálásnak neki indult, alig maradt meg valami. Sőt eljutottunk oda, hogy egyes nagyon előkelő körökből a politizálás, azaz a közügyekkel foglalkozás kerekén száműzve van. A vélemények eltérése zavarhatná azt a méltóságos nyugalmat, a melylyel a miniszterviselt kegyelmes urak az elmúlt viharos, de szép napok, eredményére tekintenek. Pedig ez a fő, nem a közügyek helyes intézése, nem a nézetek tisztulása, ha az csak nyílt, talán rusticus szenvedélyesség és kitörések árán lenne elérhető. A discussió szabadsága ellentétbe jut a jó ízléssel.

Vannak azonban még nyomósabb észrevételeink is. Ötven éven át az a szólam járta, hogy 1848-ban a népet bevettük az alkotmány sáncai közé, az alkotmányt demokratikus alapokra fektetve modernizáltuk. Az a hit, hogy haladunk, mint fennebb utaltunk rá, szintén főleg ebből a meggyőződésből fakadt. Pedig ennek a nézetnek kevés igazi alapja van. Az ugyan áll, hogy a ne-

mességet megfosztva kiváltságaitól helyükbe a polgári munka képviselőit eresztettük. A politikai hatalom urainak számát azonban minden demokratikus elv ellenére csökkentettük a helyett, hogy szaporítottuk volna.

1896 november 9-ikén az akkori belügyi miniszter, *Perczel Dezső*, a képviselőházban érdekes adatokat közölt a választokról. E szerint számuk 1869-ben 902 ezer volt, később azonban apadt. 1880-ban például leszállott 819 ezerre, az utolsó években az ismert okoknál fogva szaporodott ugyan, de most sem annyi, hogy a népnek az alkotmány sáncába való fölvételéről joggal beszélhetnénk.

Hitelt érdemlő forrásunk *Wirkner*, a 48 előtti idők nagy szerepet játszott udvari tanácsosa, *Éleményeiben* azt állítja, hogy Magyarországon, Erdély nélkül 450.000 nemes volt. Ehhez hozzávéve a kiváltságolt kerületeket, jászok, kunok és hajdukat, a szám 750.000-re emelkedik. Ez sem sokkal kevesebb, mint azok száma, a kik ma választók és választhatók. Vannak azonban egyéb körülmények, a melyeket lehetetlen figyelembe nem venni. Nevezetesen az, hogy a mai 800—850.000 választó nemcsak a tulajdonképp Magyarországra, hanem Erdélyre, sőt a polgárosított és anyaországhoz visszaesetolt határőrző vidékre is vonatkozik. 1848 előtt abszolúte véve is, több volt a választó, mint ma, de még inkább felőtlő a hanyatlás, ha figyelembe vesszük, hogy 1848 előtt mennyivel gyérebb volt a népesség, mint ma. Alig tévedünk tehát, ha azt állítjuk, hogy a választók száma a népességhez képest ötven év alatt a réginek több mint a felére apadt le. Így történt meg a nép bevétele az alkotmány sa-

caiba és a politikai hatalom demokratizálása a XIX. század második felében nagy Magyarországon.

A dologban a legfeltűnőbb és szinte érthetetlen, hogy ilyen tényekkel szemben a sokat hangoztatott frázis miként bírta az igazság színetét annyi éven át megtartani? Nem nagy dicsőségére politikusainknak, a haladásnak pedig okvetetlen nagy kára volt belőle. Ez azonban végre is nem a legnagyobb baj azok között, a melyekre utalni nem éppen kellemes kötelességünk. Egészséges és haladni vágyó politikai közvélemény mellett az alkotmány sáncainak s a szavazó jognak kiterjesztése aránylag könnyen megoldható föladat.

Sőt ott, a hol a nemzet valóban a haladás útjára jutott s a hol a kitagadott rétegekben fejlődik az önértzet, az erkölcsi erő, a politikai befolyás nagyra becsülése, mint egy szükségszerűen következik be. Nyugat népeinek példája eléggé meggyőző lehet s nem is igen tűr ellentmondást. A választó jog kiterjesztése azonban csak is akkor üdvözölhető örömmel, ha a megajándékozott rétegekben megvan a kellő kvalifikáció arra, hogy vele vissza nem élnek. Ha náluk az egyéni önzés kísértéseit a közjó iránti tekintetek sikeresen ellensúlyozzák. Ott, hol ennek ellenkezője áll, a jog kiterjesztése csak neveli a kormányzat jósága ellen irányuló veszedelmeket. Előkészíti a demagógiát s a rendesen sarkában járó abszolútizmust. Ez azonban bekövetkezhetik a választó és egyéb politikai jogok kiterjesztése nélkül is. A mi természetesen ellentéte a haladásnak, valamint az is, ha a polgároknál az érdeklődés, a politikai dolgokban való részvétel hanyatlóban van. Akkor

kevés kar fog akadni, mely szükség esetén az alkotmány védelmére önként fölemelkedik. Pedig e nélkül előbb utóbb el kell buknia. „A szabadság 25 éve után“ — panasztuk tizenegy évvel ez előtt — „szabad intézményeinket inkább a külső viszonyok kedvezése, az általános európai irányzat, a fejedelem letett esküje, kötelességtudása, nem pedig az erősülő politikai érzék és a nemzet szabadságszeretete tartja fenn.“* Ma sem mondhatunk mást. Szabadságunknak főtámasza ma is az, hogy e pillanatban nincsenek veszedelmes ellenségei. Ezért tarthatja fenn magát, mire különben aligha lenne képes.

A szocialistákon kívül a választó jognak kiterjesztését állandóan és komolyan egyik politikai párt sem követeli. Közömbös iránta a társadalom is. Sőt azt látják, hogy kevés levén a választó, az egyes szavazatok súlya nagy ugyan, de azért a választók egy része igen kevés becsét tulajdonít neki s azt gyakorolni el is mulasztja. Országos átlagot s az 1896—1900-iki választás eredményét véve, a nem szavazók száma a 20—30 százalék között mozog. E mellett sok az egyhangu választás, úgy hogy alig pár százezer ember szavaz le tényleg.

Érdekes, hogy az anyagi és értelmi tekintetben függetlenebb kerületekben feltűnően nagy az elmaradó választók száma. Pestmegyében két egyhangu választás mellett a 36.474 választóból csak 20.000 szavazott. A fővárosban pedig, hol a vidéki kerületekben fennforgó akadályok, s a távolság éppen nem szerepel, 33 ezerből csak 12.419 járult az urnához s itt-ott a nem szavazók

* *Változások küszöbén*, Budapest, 1893.

50 százalékig is fölemelkedtek. Országos átlagunk nem mutat éppen rossz képet, ha a német, francia, vagy olasz választások eredményeivel összehasonlítjuk, ott az abstinensek száma 30—40 százalék. Ne feledjük azonban azt, hogy ez országokban óriás lévén a szavazók száma, az egyes votumok értéke csekély, tehát kevesebb az inger a szavazásra. E mellett 20—30 ezer embert *kezelni* nem oly könnyű, mint 1—2 ezeret s a szavazók *behajtása* és a visszaélések, melyek 1896-ban nálunk *in floribus* voltak, ha nem is ismeretlenek, de annyira nem virágoznak, mint nálunk.

Az elmaradók nagy számának előidőzésében része van a közömbösségen kívül annak is, hogy a programmok és jelöltek nem igen bírtak kellő vonzó erőt gyakorolni s az óvatos rész, nyílt lévén a választás, inkább elvonul, sem hogy magát az ellentábor támadásainak kitegye. A legutolsó ugynevezett tiszta választásnál az elmaradók száma helyenként igen felszökött. Ebben a tekintetben főleg a főváros mutat érdekes számokat. Itt az érzék fölesiklándozásának rendes eszközei, az etetés, itatás és vesztegetés nem fognak olyan mértékben, mint a szegény vidéki kerületekben. Nem lehet azonban azt sem csodálni, ha a polgárságnak gondolkozó és értelmes része belefáradt a politikai színjátékba, mely végtelemül lármás és talán izgató is, de sok pozitív eredményrel az u. n. politikusokat leszámítva, nem jár.

Az egyéni véleménynek a pártfegyelelemhez, a *caucus* döntéséhez kell alkalmazkodni. Ezen megtörik a legerősebb egyéni akarat is. Épp ezért a választásnál folyó küzdelem, tudjuk jól, ritkán eszköze a politikai vélemények érvényesü-

lésének. Alkotmányos életünk szerkezete olyan, hogy a választók akarata — ha ugyan ilyenről beszélhetünk — a törvényhozás terméig rendesen elpárolog. A szuverénnek titulált népnek több befolyása nincsen, mint hogy válaszszon egy esomó, rendesen felülről ajánlott urat, a kik aztán az ország dolgát helyette végzik. Állítólag jobban is értenek hozzá. Reá kell azonban mutatni, hogy azt, hogy valami nagyon jól értettek volna ahhoz a mesterséghez, a melyre annyi mohósággal vágyódtak, az utolsó évtizedek történetéből vett adatokkal bizonyítani nehezen tudnák. A közvélemény ez idő szerint a politikai hatalom eszköze, megteremtése tehát szintén nevezetes feladat. De a népnek szenvedő, dolgozó és hallgató milliói nem jutnak ahhoz, hogy e téren aktív szerepet játszanak. Kimaradnak itt is, ott is és a democratia helyett, mely a nép uralma a többség javára, vidáman tenyészik a kisebbség uralma, vajjon a milliók javára-e?

Mennyire nem vagyunk az igazi demokráciában, mutatja az is, hogy a tömjénfüst, a mi ezekben rendesen a hatalmas és kormányzó *demos* felé száll, nálunk mások irigylet kiváltsága. Miért a néptől fölni, hisz annak akarata nincs, vagy ha van is, azt érvényesíteni képtelen? Miért tőle valamit várni, hisz ez a hatalom névleges ura ugyan, de soha még csak egy valamire való *sinekurát* sem adott senkinek. Ettől a tehertől szívesen fölmentik őt mások. Biztosabb azoknak szentelni a tömjén illatát, a kiké tényleg a hatalom és nem törődni azzal, vajjon ez úton nem megy-e veszendőbe a fényes demokratikus elv s a hatalmat nem esavarták-e ki a *demos* kezéből, a melynél annak csak elméleti maradványai maradtak meg?

A mi politikai helyzetünk s a második francia császárság szabadelvűsége közt mennyi a hasonló vonás! „Mily zavart okozó helyzet a választókra,“ fejté ki 1852-ben Persigny miniszteri köriratában, „ha a kormány maga nem jelöli ki a bizalmára érdemes férfiakat.“ Miután pedig nem felel meg a kormány méltóságának, hogy valamit csak félig tegyen, az övével szembe állított jelölt ellen harcolni fog“, tették hozzá a prefétek. Így kapnak a kerületek hivatalos jelölteket, a többi *desavoué-d'avance*. Még akkor is, ha Bonaparte-ista, azok, a kik a képviselőséget saját maguk érdemének és tehetségének köszönhetik, könnyen beleeshetnek a független gondolkodás, sőt talán önálló cselekvés bűnébe is. Csak az biztos, a ki függ s a kit bizonyos gondolatok a nép szabadságáról, politikusok becsületességéről és más efféle dolgokról már akár elméleti tehetségének korlátozták, akár pedig beestelen önzése miatt nem háborgatnak.

E pontosan követett elv uralma folytán hány becsületes, törekvő ember került nálunk is az utolsó időkben alóira?

Mennyi haladásnak, mennyi sikert ígérő fejlődésnek vágta így be útját a pártpolitikai végrehajtói?

A guzsokon, melybe szabadságunk nyugózva volt, csak Széll Kálmán tágitott, de ő sem annyi férfias elszántsággal, mint nemzetközi érdekek megkövetelték volna. A hatalom kezelőinek akarata erősebb volt azokénál, kik a demokrácia kimondott elveire támaszkodva igyekeztek érvényesülni s érvényesülésük által a haladó nemzetek sorába emelni a magyart. A demokráciának ezt a meghamisítását, szemben a művelt Európa közvéle-

ményével és lelkükben azzal a tudattal üzik, hogy egyéni érdeküket fölé helyezik az általánosnak. A nemzeti érzés, a közvélemény s maga a demokrácia nálunk annyira gyöngé, hogy vele szemben ilyes bűnöket a büntetéstől felés nélkül kísérthetnek meg még olyanok is, a kikben nincsen semmi más, mint a hajlandóság saját hasznukért az általános érdekeket vonakodás és szemérem nélkül hátra szorítani. Még érdekesebb és arepíróbb a színjáték, a mikor ebben a nem éppen becsületes munkában olyanok segítenek nekik, a kik azt, a hová jutottak, tisztán a demokratikus elvek diadalának köszönhetik. Ezt tudják és érzik is, mindamellett sem a hála, sem a tisztesség érzete nem tartja őket vissza attól, hogy azt az elvet, a minék mindent köszönhetnek, a mennyire tölük telik, be ne moeskolják. Ez a magyar demokráciának egyik leggyászosabb lapja.

Sajnos, nem áll egyedül. Csatlakoznak hozzá mások, melyek mind arról beszélnek, hogy gyöngék vagyunk a jóban és könnyen hajlunk a rossz felé, főképp, ha ennek hasznát látjuk.

Bánffy Dezső báró egy alkalommal, a mikor az elmúlt idők büneiről volt szó, nem sok fáradságot vett magának, hogy azokat takargassa vagy szépítse, de az ellen határozottan tiltakozott, hogy ezért a felelősséget csak az ő nyakába varrják. Hiszen mögötte állott az értelmiség nagy része és sok dologba egyenesen belekényyszerítették. Ezt tagadni alig lehet, sőt az is áll, hogy neki éppen nem voltak meg azok a szellemi eszközei, a melyek segítségével nem a nemzetnek, hanem politikailag számba vehető részének komolyellenzésével szemben szándékait és céljait keresztül tudta volna vinni. A nemzet és a miniszterelnök közt

álló töredék az, a mely nálunk a politikát csinálja. Miként, arra felelet az, a mit elmondottunk. Bánffy báró mondásának igazságát semmi sem igazolja jobban, mint az, hogy ha bár Széll bizonyos fokig utat nyitott is a politikai nézeteknek s az új eszmék érvényesítése 1901-ben olyan akadályokba, mint előbb nem ütközött is, ezek nyilvánulása elmaradt, a nemzet nem ébredett, nem sietett a régi uralom maradványait és eszközeit a közvélemény erejével lehetetlenné tenni. Azoknak nagyrésze ma is a régi pozíciókban tengeti életét, sőt az egyesülés szabadsága ellen kiadott rendelet ma is érvényes és várja alkalmaztatását. Lehet-e ennél erősebben bizonyítani azt, hogy a felsőbb rétegekből a politikai haladás igazi vágya kiveszett, az alsókban pedig soha sem volt meg?

Az az előterjesztés, melyet Metternich herceg 1844-ben az akkori nádorhoz intézett s a melyben a multa vonatkozó igen érdekes beismerések mellett előadja azt, hogy mit kellene nálunk a haladás biztosítása végett tenni, azt a nézetét fejezi ki, hogy Magyarország elmaradásának főoka az, mert egy évszázad óta nem kormányozták kellő erélylyel. Az országért Ferenc király hosszú országlása alatt mi sem történt. Annak a fölállított tételünknek igazolását adja Metternich, mely szerint a demokrácia fővonása a haladás, midőn utal arra, hogy az 1825-ben megindult változás a demokratikus elemek előrenyomulásának tulajdonítható. Reá mutat e mellett arra is, hogy nálunk a harmadik rend még csak sarjadni kezd.

Az állapotok szerinte olyanok, hogy a megváltás csak felülről jöhet. Ennek lehetővé tétele

végett azonban szükséges az *alsóházban a biztos többség; kidolgozott törvényjavaslatok beterjesztése a régi általánosságok helyett;*

A törvényjavaslatoknak bizottságokban tárgyalása; végül

a koronának kinevezett biztosok által való képviseltetése, ezeknek a javaslatoknak tárgyalásánál.

Vajjon ennél mennyivel jutottunk tovább?

Mennyivel emelkedtünk följebb Metternich ideáljánál? És ha csak kevés, nem kell-e hajolnunk a pessimismus felé és nem jogos-e követelni azt, hogy a gyorsabb fejlődést biztosító más irányba térjünk?

*

A fentiekben már némileg feleletet adtunk arra is, vajjon emelkedtünk-e erkölcsileg, vajjon fennköltebb szempontok igazgatók-e a közéletünknek irányt adó felfogást s az édes otthon levegőjében nemesebb vágyak csiráznak, fennköltebb törekvések kelnek-e ki, mint hajdan, a feudális kor napjaiban?

Lehet, akadnak, a kik ezt állítják, nekem azonban a politikai élet sivár meddősége, az egyházpolitika nagynak nevezett vívmányai mellett is lazuló családi élet s az a lépten-nyomon nyilvánuló érzéketlenség, melylyel az egyesek a nemzeti érdekek megsértését fogadják, az ellenkezőről beszél s azt bizonyítja, hogy *súlyedtünk*.

Azoknál a nemzeteknél, melyeknél a szabadság szeretete kifejlett s a nemzeti érdekek a közvéleményben találják meg leghathatósabb védőjüket, minden olyan sértés, mely jogos érdek ellen irányul, az egész nemzet visszatörlesztésére

számíthat. A nemzet minden polgárát az az érzés köti össze, hogy a megsértett jogi vagy erkölcsi rend megtorlásáért kötelessége mindnyájuknak megtenni a lehető. Ott azonban, hol a kényelem szeretete kerül felülre, ezt a munkát reá bizzák a fizetett bürokráciára és a sajtóra.

Olyanféle dolog ez, mint mikor megdagult és elpuhult nemzetek a haza határainak védelmét kiadják kezükből. A mi rendkívül veszedelmes dolog, mert a megbízók lassanként elvesztik azt a tudást és munkacserét is, mi a védelem és ellenőrzéshez szükséges.

Ebben az esetben pedig a jog és igazság védelmére hivatott egyének vagy testületek a nem organizált, tehát gyors és erőyes eselekvésre képtelen társadalommal szemben mind szabadabb mozgást engednek saját véleményük és érdekeiknek. Kötelességüket csak imigy-amagy, sok esetben pedig éppen nem teljesítik. *Dreyfus* kapitányért megmozdítanak Acheront, ellenben Kasics Péter ügyétől szemérmes pírulással sietnek tovább, bár ugyanakkor a színházi orgiák részleteit tintát és papírt nem kimélve, látható kedvteliséssel tálalják fel a jámbor és gondolkodástól elszokott közönségnek. Nemcsak a nemzeti érdekekre nézve vagyunk így, hanem sok tekintetben azoknál is, melyek közelebbről érintik az egyént.

A politikai érzékenység és erkölcsi fejlődés tekintetében magasra nem jutott nemzeteknél legalább az *esprit de corps*, a szűkebb körű testületi vagy osztályérdekek fejlesztik ki azt a felelősségérzetet, mely támadás esetén önkéntes védelemre készíteti az egyest. Ott, a hol a távolfekvő nemzeti érdek megsértése semmi hatást

nem tesz a közvetetlenül nem érintettekre, mozgásba hozhatja őket egy olyan támadás, mely a szomszédot vagy a kartársat érte. A nemzeti szolidaritás érzetét kifejleszteni sokkal nehezebb, mint reábirni az embereket arra, hogy a közelben kiütött tüzet oltani napi díj nélkül is siessenek. Ez nem csupán a filantrópia, hanem az okos önzésnek parancsa is. Hanem úgy állunk, hogy nálunk még az okos és megengedett önzés is nehezen tud gyökeret verni, nem utolsó sorban azért, mert a régi megkülönböztetéseket eltöröltük, az osztályok érdekeit, a helyi patotismus követelményeit pedig jogosultaknak ritkán akarjuk elismerni.

Kossuth és Széchényi arra törekedtek, hogy egységes nemzetet s hasonló vágyak által mozgatótt társadalmat alkossanak, vagy legalább előkészítsék annak kifejlését. Az, hogy e munkára szükség volt, mutatja, hogy 1848 előtt egységes magyar nemzetről még abban a szűkebb körben sem beszélhetünk, a mely az ország lakói közül csak a magyarul beszélőket öleli át. A nemzeti érdekek fölfogása tágas körű értelmet, a nemzeti kötelességek vállalása finomabb erkölcsi érzést kíván, mint a mivel népiünk nagy többsége rendelkezett. Ehhez iskolája hiányzott. Szűkebb körre szorítva igényeinket, mást látunk. Az osztályok keretén belül élénk a szellem s magvan a készség tenni a közért. Lerontottuk a választó falakat, de arról, hogy a nemzeti kötelességek keretében a szűkebbkörű, de még is igen fontos érdekek se maradjanak árván, ugyan nem gondoskodtunk.

A szolidaritásnak érzete, mely a rendi társadalom korában a nemeset a nemeshez, a városi

polgárt jogainak részeséhez kötötte, elpusztult ugyan, de lépett-e helyébe más, többet érő? A lépcső alsó fokait, a közélet nevelő iskoláit elpusztítottuk s azt hisszük, hogy a szabadnak proklamált sajtó és képviselőválasztások teljesen pótolják azt a nevelő hatást, a mit egykor a megyék és városok ügyeivel való önkéntes, buzgó és folytonos foglalkozás nyújtott. Ez illúzió sokkal gyöngébb lábon állott, semhogy sokáig tarthatta volna magát. A baj orvoslására azonban, komolyan nem igen gondoltunk még akkor sem, a mikor ez már nyilvánvalóvá lett. Közéletünk az erkölcsi rugók meggyöngyülése, a felelősségérzet összesugorodása folytán olyan, a milyen. Beteg, nagyon beteg, de nem is lehet más, mikor az ideál, mely után indult a francia, maga sem volt képes odáig jutni, hogy egészségesen fejlődjék. Az a nézet, mely a testületi kötelességek és az ugynevezett local patriotizmusnak sirját ásta meg, szerfölött káros hatásu volt, főleg azért, mert a másik oldalon alig tettünk valamit a nemzeti kötelességérzetnek fejlesztésére. Ez egyébként lehetetlen is, ha szűkebb körben nem gyakoroljuk az egyént arra, hogy tegye meg kötelességét s a cselekvés szabadságát arra használja föl, hogy munkása legyen a jónak és szépnek.

Nem sokkal vigasztalóbb az a kép, a melyet a magánélet erkölcsi oldaláról festhünk. Alig lehet komolyan tagadni, hogy az erkölcsi rugók fejlesztését, bár minden gondolkodó tudja, hogy végső elemzésben jó formán minden ettől függ, csodálatos, de azért megfejtethető könnyelműséggel hanyagoltuk el. Tágasabb utat nyitottunk az egyéni vágyaknak, mint

előbb. Ez nem mehetett másként, mintha tágitottuk a kötelékeket, ha reá bíztuk az egyesre, mit tegyen. Annyira következetesek voltunk ebben a tekintetben, hogy *morálról* beszélni a magyar társadalomban bizonyos kockázattal jár. Azt, a ki erre vállalkozik, legalább is igen unalmas és elmaradt polgártársnak fogják kijelenteni azok, a kik léhaságuk egész erejét latba vetik, az erkölcsi szempontok által nem korlátozott élvezetek szabadsága mellett. Föltétlenül ez utóbbiaknak áll a világ, mögöttük a közvélemény. A morálról már ujjászületésünk írói feltűnően keveset irtak, szónokai meglepően keveset beszéltek s ugylátszik, politikusai is keveset gondolkoztak, az erkölcsi milieu megromlásának veszedelmével nem számoltak s annyi bálmulat mellett, melylyel az angol lélek egyes nyilvánulásait kísérték, nagyjaink közt sem igen akadt egy sem, ki az ő példájukra az erkölcsi és vallásos ujjaáteremtés előkészítésére adta volna magát. Pedig egészen világos, hogy máskülönben a kisértések növekedő erejének ellent nem állunk s az ideáлизmust, mely a haladásnak oly lényeges tényezője, megőrizni nem lesziünk képesek. Annyira pedig még sem vagyunk, hogy a csupasz materializmust, bárha sokak lépteit irányozza is, a nemzet ideáljául mernők ajánlani.

Nagy munkát végeztünk, sokat haladtunk a nemzeti értelem fejlesztése körül, bár itt sem tudtuk annyira vinni, hogy a tudás mint öncél, az igazság kutatása mint hivatás és élvezet szerepelne az átlagos magyar inventáriumában. Inkább megértettük azt, hogy *savoir c'est pouvoir*, de éppen ennek megfelelően igyekeztünk csak azokat a mezőket kultiválni, melyek köz-

vetlen eredményeket ígértek. Így a tudás szintén a materializmus szolgálatjává lett. A jellemeket nem emelte, imponáló erőfeszítések céljává nem emelkedett.

A főváros, az utolsó idők legdrágább és kétségekkívül legfényesebb alkotása, ezeket a vonásokat eléggé, sőt fokozottabb mértékben mutatja. Nyüzsgő tevékenységet az anyagiakban, sőt a szellemi téren is, a mennyiben *fizet*. Ellenben nemcsak a vallásos érzelmeknek, hanem az erkölcsileg jó és szép iránt való odaadásnak is csodálatos meggyöngyölése mindenfelé. Az a határvonal, melyet egykor a jó és rossz között vontak s a melynek áthágását erősen megtorolták, francia írók, a szinpadok és napi sajtó, általában a főváros levegőjének hatása alatt, a melyben törvényhozóink és adminisztrációnk fejei élnek, meglehetősen elmosódott. Az egyik nem tud úgy vonzani mint kellene, a másiktól nem irtózunk annyira, mint kötelességünk volna. Igyekezünk kiegyezkedni vele s a büz, mely a szomszédból égfelé száll, bennünket nem zavar fölöttébb. Meggyőződése, már legalább a mi a közdolgok vitelét illeti, kevés embernek van s ha erőlyes ellenfélre akad, hajlandó mihamar egyezkedni. Meggyőződése érvényesítéséről, ha az baj vagy hátránynyal jár reá nézve, szépen le is mond. Akadnak ugyan, kik az általános iránynyal ellentétesen járnak el, de ezeket rendszeren magukra hagyják. Nem igen értik őket, de ha megértik, akkor sem követik. Ez pedig bevágja a haladás útját, mert az új eszmék érvényesülését lehetetlenné teszi. Ezzel az irányzattal szemben, legutóbb a politikai helyzet módosulásánál mutatkozott egy erősnek ígérkező reakció, mely

a közerkölesők javulásával is biztatott. A Bánffy-féle uralommal szemben támadt visszahatást értjük.

Eleinte szépen ment minden. Bizonyítékaul annak, hogy tényleg vannak erkölcsi epidémiák is. Még olyan férfiak is, mint Hegedüs Sándor, fölismerve a régi irányok bűnös és tarthatatlan voltát, kezdtek beszélni mélyebben szántásról, az erkölcsi megújulás szükségéről. Persze sokszor hangosabban, mint a milyen őszinte hajlandósággal a jog, törvény és nem tudom minek, árkon-bokron keresztül való követésére. Beszélnek még akkor is, mikor az nem haszon, hanem kárral jár. Utóbb azonban bizonyos, nem várt jelenségek ütöttek föl fejüket és töltötték el talán a réginél is mélyebb keserűséggel azokat, kik a nemzeti érdekeknek haszonlesés nélkül való előmozdítói.

Sem az erkölcsi, sem a politikai reakció nem mutatkozott elég merésznek, elég mélynek. És az mutatja leginkább azt a nagy pusztulást, a melyen a nemzet az utolsó három évtizeden át keresztül ment.

Az a meggyőződés, hogy az igaz és jó győzni fog, érdekében tehát tehát harcba szállani öröm és boldogság, az ellenkező meggyőződésnek adott helyet. A mikor láttuk elbukni az igazat és felülre kerülni a lénát, sőt bűnöst, természetes, hogy a régi fölfogás szükségszerűen megrendült. A felelősség érzete a polgárokból kiveszett s nem érezve reális politikai hatalmat kezükben, nemcsak a kitagadottak, hanem a szavazójoggal bírók nagy része is tudva, hogy azokon változtatni nem bír, fásult merevséggel nézi a dolgok fejlődését. Álláspontját a szerszavas sofistákkal szemben megvédeni annál kevésbbé meri, mert tudja,

hogy amazok a helyzet urai, de nem lelkesül a jelenért és nem igen szeret gondolni a jövőre.

A politikai életben mutatkozik ugyan javulás, de ez nem eléggé erős és éppen ezért nem is elég. A reakciónak általánosnak kellene lenni s ma még nem az. A *virus* behatolt a legelrejtettebb hasadékokba is, úgy, hogy kiirtása sok időt, fáradságot és munkáskezet kíván. Nemes ideálokkal eltöltött polgárokat nevelni a hazának, nem egy napnak, de nem is egy évnek munkája. Legnagyobb büne a mai helyzetnek, hogy még a legjobbak sem bírnak egyesülni. Ha erre képesek lennének, mihamar másként állana a világ, születnének eredmények s a társadalmi átalakulás megvetné a politikainak alapját is.

Mennyiben emelkedtünk gazdaságilag s a szaporodó gazdagság arányosan és igaz mértékkel oszlik-e meg a dolgozó és fáradó rétegek között, erre felelnünk kell, mert nélküle tanulmányunk úgy szerkezetében, mint hatásában, csonka maradna. Felelnünk kell rá, mert nálunk éppen gazdasági dolgokban szörnyen nagy a sötétség és tájékozatlanság. A polgári elemek fejletlensége itt érezteti magát leginkább. Nekik kellett volna a sajtóba, közvéleménybe és törvényhozásba belevinni azt a hiányzó gazdasági tudást és érzéket, a melytől a jelen nyugalma s a jövő alakulása függ. Neki kellett volna a gentry kormányzat tátongó rétegeit kitölteni. Erre azonban legfőlebb annyiban vállalkoztak, hogy a kamerális hivatalokat megtöltötték fiaik törekvőbb részével. A politikát kovácsoló műhelybe kevesen jutottak be közülük, azok is legtöbbször csak akkor, ha alkalmas eszközöknek mutatkoztak. A gazdasági politika megszerkesztését rá bíztuk olyanokra, a kik tudtak

dobálózni a divatos frázisokkal és azt ígérték nekiünk, hogy azokkal az eszközökkel, a melyekkel Nyugat boldogult, meg fogják nekiünk is teremteni a jólétet és vagyoni emelkedést. Csak később kezdett reánk sulyosodni a *siduo faciunt idem non est idem* fatalis igazsága.

Egyelőre kitiünően ment a dolog. A száz meg száz milliós kölcsönök révén megindult a közgazdasági tevékenység. Sok ember jutott előbb nem remélt helyzetbe, esoda-e aztán, ha sokan voltak, a kik őszinte, de felületes meggyőződéssel hirdették az új idők fölényét a régiek fölött. A gazdaságulás előnyeit érezték és élvezték a nélküil, hogy fizették volna a bért, a melyet érte más, kevésbbé szerencsés nemzetek fizettek. Egyes rétegek munkájának produktivitása kétségkívül és pedig nem kis arányokban nőtt. A mezőgazdasági termelés az utolsó ötven év alatt legalább 40—50 százalékkal emelkedett. Hasonló számokat idézhetnénk másfelől is. Emelkedni kellett tehát a nemzeti jövedelemnek is.

A nemzetet azonban, legalább az utóbbi években, mégis az elszegényülés érzete fogta el és ez a kínzó, fagyasztó érzés, a mely végtelenül nagy csapás reánk akkor, a midőn a vagyonsodásért jóformán mindent föláldoztunk, terjed s harapodzik tovább és azzal fenyeget, hogy ott metszi el az optimizmus gyökerét, hol az a leg-erősebb és leginkább fog fájni. Mi marad nekiünk, több mint három évtizedes munkánk eredményeül, ha nyilvánvaló lesz, hogy vagyoni-lag sem emelkedünk? Pedig a jelek, melyek ezt igazolhatják, végzetes módon szaporodnak. A földbirtok tekintetében, mely vagyonunknak még ma is főrésze, jövedelmünk főforrása, évek-

kel ezelőtt bővebben foglalkoztam ezzel a *kérdéssel*,* kimutattam, hogy gazdasági fejlődésünk menetével csak azok lehetnek megelégedve, a kik egyéni szempontból foglalkoznak a kérdéssel és nincsen bennük sem elég erő, sem elég akarat ahhoz, hogy az általános érdekek szerint ítéljenek. Utaltam a fokozódó eladósulásra, a birtokok szétforgácsolására és arra, hogy az igények sűrű egymásutánban gyarapulnak, ellenben azoknak az eszközöknek megszerzésével, melyekkel az igények kielégíthetők lennének, ezekkel lépést tartani nem bír.

Igy jutunk el azután oda, hogy habár a forgalom nő, s a hitelintézetek mérlegei milliárdokról beszélnek, a multhoz képest óriás értékek és jövedelmek között is szegénység érzí magát a többség. Nyugodt megelégedéssel ritkán találkozunk s a fizetésemelés és jövedelem-szaporításra néző igények mind hangosabban jelentkeznek a nélkül azonban, hogy a nemzeti jövedelem produktív forrásainál megvolna az az emelkedés, mely mellett az állami költségvetés bátran szaporodhatnék. Gazdák, iparosok és kereskedők bevételeit hatalmi szövei emelni azonban nem lehet.

A nemzeti vagyonosulás hiánya vagy lassu menete miatt kelt panaszok, melyekre itt-ott bukanunk, mindaddig kevés figyelmet keltettek, míg a romlás terjedő jelei reá nem birtak oly kiváló politikusokat is, mint *Horánszky* Nándor, hogy vele képviselőházban és választói gyűlékezeteken foglalkozzanak s mint az orvoslás első

* Zálogba tett Magyarország, 1895.

és legfontosabb föltételét oda ne állítsák a terhektől már-már agyon nyomott földbirtoknak terheitől való mentesítését, vagy legalább a régi terhek enyhítését. A délafrikai aranybánya-résvényekben beállott összeroppanás, ugyanannak az évnek őszén, a melyben a *Zálogba tett Magyarország* megjelent, elsöpörte azoknak a jeleknek tetemes részét is, a melyek az emelkedő élet és fokozódó jólét bizonyságául voltak vehetők. A merkantilisták az ő álmodott légváraitak szinte abba a sirba temették, hol a magyar föld stabilitása, a pusztuló gentry, s a kivándorló parasztság öröme és reménye pihen. A mit évek előtt hirdettünk s a mi akkor erősen ellentétben volt a mesterségesen terjesztett uralkodó fölfogással, ma már a gondolkodók nagy részének nézete szerint igaz. Sőtét pesszimizmus bénítja vállalkozásainkat. Sokan keresik, miért van ez? Pedig a felelet tiszta és világos. Az emberek nem biznak a jövőben vagy nem remélik, hogy azzal az erővel, a mi rendelkezésükre van, új vállalkozások sikerét maguknak biztosítani tudnák. Bizonyítja ezt a mind sürűbben fölhangzó kiáltás: *Allam, segits!* Az új nagy beruházási kölcsön is ennek az iránynak jele és bizonyítéka. Pedig a javulás jelei itt-ott már kezdenek mutatkozni. Mind a mellett még mindig áll az, hogy vagyoniilag az utolsó években bizonyára alig emelkedtünk és ha más nemzetekkel összemérjük magunkat, akkor az az emelkedés is, a mire az utolsó évtizedek munkája révén eljutottunk, még inkább csekélynek fog föltünni.

Nemzeti jövedelmünknek két új forrása van, a melyekből bőven meritünk. Egyik az adóságesinálás, a másik és ez szerfölött jellemző, a

bevándorlók révén hozzánk került összeg, a mely beavatottak nézete szerint ma már évi 80—100 millió. Ha ezek a források bedugulnának, gazdasági helyzetünk képe ugyan megromlanék. Ingyen azonban ezeket az összegeket sem kapjuk. Állami adósságaink után évente sok-sok millió korona kamatot fizetünk. A száz meg száz millióra rugó záloglevél tetemes része szintén külföldön van. E mellett a budapesti bankok s nagy iparvállalatok osztalékai tulnyomó részben szintén külföldre folynak.

A kivándorlók millióit pedig fizetjük az elvesztett polgárok százazezreivel s nemzeti becsülettel, mert ez ország okosabb politika és ildomosabb társadalmi fölfogás mellett még mindig el bírná tartani fiait.

Annak bizonyítása végett, hogy keveset haladtunk, leghelyesebb, ha idegen nemzetekkel nagyon ellentétes fokon mérjük magunkat össze, akkor látjuk, hogy mi milyen lassan törünk előre.

Németország a mult század hetvenes éveitig még jóformán a szegény országok közé volt számítható. Stein Lőrinc 1875-ben arról panaszkodik, hogy hazája a legutóbbi időig nem volt elég gazdag arra, hogy azokat az adósságokat, a melyekre szüksége van otthon, a saját polgárainál szerezhesse be. Ma pedig, a mint tudjuk, a német tőke és vállalkozásnak szűk nemesak saját hazája, hanem az öreg Európa is. A különbség a mult és jelen között szinte bámulatos és esodálkozással tölti el azokat is, a kiket annak idején nem bántott az a kétkedés, vajjon a német nemzet, mely annyi virágzást látott, képes lesz-e még egy újra, a régieknél erőteljesebbre?

Nem haszon nélkül való az sem, ha a szomszéd *Ausztriába* vetünk egy pillantást. Itt politikai megszilárdulásról nem igen lehet ugyan szó, de mégis föl kell jegyeznünk a választójog olyfoku kiterjesztését, a melyhez mi nem jutottunk el. Reá kell mutatnunk arra, hogy a nagy tömegek, a nép milliói a nálunk szokásos szimulánsok nélkül is, sok tekintetben milyen értékes közreműködést fejtenek ki a politikai és egyáltalán közdolgozatokban. A mi pedig a gazdasági emelkedést illeti, arra nézve csak azt jegyezzük meg, hogy az állami finaciák, a bankok, iparvállalatok, sőt még a szövetkezeteknél elhelyezett összegek is mutatják mennyivel gyorsabban halad Transzlajtánia és mennyivel eredményesebbek odaát a gazdasági vállalkozások. A nagy esatornahálózat és az erre támaszkodó vasúti vonalak kiépítése új lökést fog adni a fejlődésnek Ausztia előnyére, a mi kárunkra. Bécs fénye és gazdagsága mellett a vidéki nagyobb városok: Prága, Innsbruck, Grác stb. értelmi és gazdasági tekintetben jelentékeny és folyton emelkedő gócpontok. Ellenben hány vidéki magyar városról mondhatjuk el, főleg, ha leszámítjuk az adósság révén teremtett haladás látványát?

Mindezeknél azonban reánk nézve föltétlenül érdekesebb a lenézett, kiesi Románia emelkedése. Érdekesebb azért, mert nála hiányzottak a multból örökölt eredmények s jóformán mindent a ma élő nemzedéknek kellett megteremtteni.

E mellett míg a német nemzeti jellem szolid tulajdonságairól évszázadok alkotásai beszélnek, az oláhoknak a mult semmi ilyenféle tá-

masztékot nem nyújt. Az elért siker épp ezért meglepő.

Moltke a múlt század első felében úgy írja le Oláhországot, mint a hol a falvak templomok, gyümölcsfák, sőt jóformán házak nélkül vannak. Az emberek földbe ásott üregekben laknak, Bukarestben nagy öröme talál vendéglőt. Orsova óta nem látott egyet sem. A falukban sem enni, sem inni nem adnak, mert nincsen semmi. Még a postahivatalok is csak nyomorult földbeásott kunyhók, lombbal befedve. El lehet képzelni, milyenek a politikai és társadalmi viszonyok, ha ilyenekről egyáltalában lehet beszélni.

Oláhország 70 év alatt 40 fejedelemmel dicskedett, képzelni lehet, milyen állandóság volt a politikai viszonyokban. Az oláh apjától keveset tanult, de azt elsajátította, hogy többet természeteni, mint a mire szükség van, veszedelmes zsarolásoknak forrása a hatalom urainak részéről. Megtanulta tehát azt, hogy ne várjon jót a jövőtől.

Mennyire igaz az, a mit föllebb elmondotunk, hogy a haladás a demokráciával karöltve jár, bizonyítéka Oláhország is. Mindent újra kellett teremteni. Új ideálokat ültetni a nép szívébe, a régi kétségbeesés helyett. Meg kellett tanítani az embereket, azoknak az eszközöknek használatára, melyekkel az ideálok elérhetők. Egy ázsiai hajlandóságu, alig keresztény népből, mely az európai kultúrával szemben még fogékonyságának jelét is alig adta, európai értelemben vett művelt és emelkedő államot kellett teremteni.

Az elért eredmények sokak előtt hűzagosak-

nak tünhetnek föl. Bizonyos azonban, hogy a végzett munka nem volt csekély s az eredmények sok tekintetben igen tiszteletreméltók. Románia szuverén állam, mi nem vagyunk azok. Van igen jelentékeny nemzeti hadserege, a melynek beavatkozása az utolsó orosz-török háboruban nem egy tekintetben döntő volt. Cuza herceg miliciájának helyébe, mely alig volt fölfegyverezve, egy a békében is 64.000 emberből álló s közel 400 ágyúval erősített tekintélyes sereg lépett, a melynek működését háboru esetén egy, ha nem is nagy, de mégis számba vehető flotta egészíti ki.

Hajdan az oláhok még a lisztet is Magyarországból, illetőleg Erdélyből hozták, most pedig már cukorgyáraik is vannak s a konstancai kikötőből oláh gyorsgőzösök szállítják az utasokat Konstantinápolyba. 1869-ben nyitották meg az első vasuti vonalat, mely Bukarestet a Dunával illetőleg Gyurgyevóval kötötte össze. Ma Romániának 3172 kilométer hosszú államvasuti hálózata van. A vasutak tiszta jövedelme évi 20,000.000 frank s 1901-ben nem kevesebb mint 175.000 vagon gabonát szállítottak. 1863-ban Moldva és Oláhországban összesen 38 osztrák és orosz postahivatal volt, ma van 3000, persze oláh, a melyek évenként körülbelül 80,000.000 levelet és 30,000.000 telegrammot kezelnek. Mindezeknél, a melyek, hogy úgy mondjam, csak a haladás külső jelének tekinthetők, fontosabb és még érdekesebb azoknak a törekvéseknek eredménye, melyeket az oláh politikusok és államférfiak a parasztsztyály megteremtésére kifejtettek.

A jobbágyi viszony 1864-ben szűnt meg s az állami és papi javaknak, részben pedig a magán- és nagybirtoknak kisajátítása révén körülbelül

60.000 parasztesaládnak 2 és fél millió hektárt bocsátottak rendelkezésre. A paraszt maga szellemileg és erkölcsileg még nagyon kétségbeesett állapotban van, szenvedélyeinek és tudatlanságának rabja s a gazdálkodáshoz jóformán mit sem ért. Nincs itt helye annak, hogy a gazdasági emelkedés ismertetésére bővebben kitérjünk, habár mindazokra, a kik az ilyen dolgok iránt érdeklődnek rendkívüli érdekes tanulmány az az okos és eredményes munka, melyet királyukkal karöltve, az utolsó 25 év alatt a nemzet jövője érdekében végeztek. A ki Bukarest utcáin végigmegy, szemléli boulevardjainak zaját és fényes épületeit, más oldalról pedig látja, a multnak egészen még mindig el nem takarított maradványait, annyi reflexióra nyer anyagot, mint Európának kevés városában. A haladás és elmaradottság öllelkezésének ily közvetlen szomszédságában, érezi azt is, hogy a multból maradt fogyatkozásokat lassanként felretolja, vagy pótolja az új idők követelményeihez képest nevelt újabb nemzedék. Azt pedig éppen lehetetlen tagadni, hogy politikai tekintetben s az állami financiák közül szinte ragyogó eredményeket értek el. Az a szigorú takarékság, melyet Sturdza miniszterelnök a legutolsó gazdasági krízis idejében életbe léptetett, becsületére válik nemesupán neki, hanem annak a pártnak is, mely támogatta s a politikai értségnak oly bizonyítéka, a melyre méltán büszke lehetne a magyar parlament.

Ittába tagadnók, egészen bizonyos, hogy ha akarják, az oláhoknak a mutatkozó házagok mellett is okuk van a dicsekvésre, habár abba a hibába, a mibe mi belé estünk, ők is szenvednek. Sokat merítettek berlini és más bankok zsebei-

ből. Több sulyt fektettek a ragyogó külsőre, küszködjei tengeri kikötő és nagy vasuti hidakra, mint arra, hogy a parasztságot fejlesszék testileg és lelkileg s a vezető osztályokból kiirtsák a léhaságot és tulságos élvezni vágyást.

Miután azonban, a mint tudjuk, és láttuk, a demokrácia a mai viszonyok között nem lehet meg haladás, főleg pedig gazdasági haladás nélkül, arra nézve, hogy helyüket a haladás létráján megállapítsuk, némi adatokat kell felsorolnom.

Berzeviczy Gergely, kinek Gaál Jenő buzgalma nemrég oly szép emléket állított, 1797-bazánk terjedelmét 12·6 millió lakos mellett 6159 □-mértföldre teszi. Ellenben Nagy-Britanniáé szerint 6308 □-mértföld, 11·8 millió lakossal, Poroszorszáé pedig csak 3600 □-mértföld 6 millió lélekkel. Vegyük csak észbe, hová fejlett az utolsó száz év alatt ugy Anglia, valamint Poroszország, mennyi nagy alkotást szült s hány millió polgárral többet tart el ma, mint akkor? Mit teremtettek azóta a politikai és gazdasági téren, hány szinte lehetetlennek látszó nagy eszmét vittek át az életbe? Elszorul szívünk, ha látjuk, mennyi nagy és kedvező alkalmat mulasztottunk el, mikor arról volt szó, hogy a nemzeti emelkedést előmozdítsuk. Németek, angolok, ma már a világ uralmáért versenyeznek, mi pedig . . .

Haladásunk a gazdasági téren sok tekintetben igazán olyan lassu, hogy szinte nehéz konstatálni, nem áomlátás-e?

A takarékpénztárak reformját már több, mint huszonöt éve sürgősnek mondjuk, az ipartörvény olyan, a melyet a közvélemény és hivatalos

kijelentések szerint mással kell helyettesíteni, az adó reformját még Wekerle komolyan ígérte, a polgári törvénykönyv kidolgozására Horváth Boldizsár adta ki több mint harminc év előtt az első megbízást. Májig sincs meg egyik sem. A megyei szerkezet átalakítása, a megyék kikerekítése már több mint tíz év előtt elhatározott és a mint mondták: *küszöbön* álló dolog volt. Ma azonban távolabb vagyunk tőle, mint akkor. Mindezek azonban csak törvényhozási alkotások s az ezen a téren mutatkozó hézagokat könnyen elviselnék, ha ezt a társadalmi téren mutatkozó haladás ellen-súlyozná. Ha erősödnék érdeklődésünk a nagy szociális és egyéb problémák iránt s nőne azok serege, a kik ezekért munkálni készek lennének. Ha látnánk azt, hogy a nemzeti génusz végül levette a régi nyűgöket, az utánzás helyett eredeti ösvényekre tér és csomósan támadnak tehetségek, a melyek az e téren nyíló föladatokat átveszik, akkor nem tagadnók a haladást, sőt dicsekednénk vele. De ha látjuk azt, hogy a bürokrácia minden tért és jó formán minden tehetséget lefoglal, ha tudjuk, hogy gazdasági téren mennyire Ausztria jármában nyögünk, a mely megveszi részvényeinket, zálogleveleinket és birtokainknak nagy részét is, kevesebb kedvünk lesz, dicsekedni haladásunkkal.

Igétünkhez képest föl kell itt vetnünk azt a nagy kérdést is, vajjon a vagyon megosztása új Magyarországnak kedvez-e a demokratikus irányzatok fejlődésének? Felelni erre nem könnyű, és nem kevésbé fogós kérdés az is, vajjon a termelés fokozása a munka eredményének igazságosabb megosztásával jár-e?

Ezelőtt másfél évtizeddel már foglalkoztam

ezzel az igen érdekes kérdéssel.* Akkor arra az eredményre jutottam, hogy az arisztokrácia elszegényülő részével a kisebbség vagyonának rendkívüli szaporodása áll szemben. A középbirtokosságnak sürü depesszedációja nemcsak politikai, hanem sok tekintetben gazdasági szempontból is káros. A mezői proletárság és a törpe birtokok száma nő. A fejlődés a városi elemeknél sem kifogástalan, mert a megosztás aránytalan s fővárosunkban igen nagy a proletárok száma. A vagyon általában az alsó rétegeknél emelkedik a kívánatosnál csekélyebb mértékben. Ez nem is csoda, mert a nemzeti vagyon szaporítására gondoltunk ugyan, de azzal keveset tördtünk, hogy ennek megosztása kifogástalan legyen. Pedig ez a demokráciának szempontjából is okvetetlenül szükséges lett volna.

Tizenöt év alatt sok megváltozott Magyarországon. Azoknak a témáknak súlyát, melyekre főnnebb utaltam, ma már széles körökben elismerik. Fölfogásunk az állami fejlődés, valamint a társadalom alakulásáról sokban módosult. E mellett olyan gazdasági események jöttek közbe, a melyek azok nézeteit, a kik képesek voltak a fejlődés mélyébe belepillantani, sokban módosították. De hogy is ne, hiszen meglehetősen világossá lett, hogy az a nagy és káprázatos emelkedés, melyet itt-ott a gazdasági dolgokban látunk, nem annyira a nemzeti munka fokozódó produktivitásának óhajtott eredménye, hanem onnan ered, mert a kölesönvevő milliárdok segítségével létesítettünk olyan dolgokat, a melyek rendes körül-

* *A vagyon megosztása az újabb magyar társadalomban.* Budapesti Szemle, 1888.

mények között a vagyon fokozódásának eredményei. Ez annál fájóbb, mert nem lehet tagadni, hogy a multhoz képest, a mi munka komolyságát s a hozzá való készüeltséget illeti, igazán nagy lépéseket tettünk előre. A valódi eredmény csekély és pedig főleg azért, mert alig akadt politikusaink közt, a ki idegen sablonok másolása helyett képes lett volna az igazán magyar gazdasági politika alapjának lerakását megkezdeni. Az idegen guzsba szorult nemzet pedig nem boldogul úgy, a mint kellene. A demokratikus követelmények nem érvényesülnek s az a gazdasági internacionálizmus, a miért annyira ujongtunk s a melynek segítségével forgattuk föl gazdasági életünk régi rendjét, furesa gyümölcsöket érlel számunkra.

A tulspekulációból eredő börzeválság nyomása elhat hozzánk is. Lenyomja annak az árát és jövedelmezőségét is, a mi eddig ennek ellentállt. Az ingó tőke értéke is leszáll, úgy hogy a kis-ijar munkásai s a mezőgazdasági depresszió sebesültjei mellé kezdenek oda sorakozni azok is, a kik a pénz apadó kamatát siratják. A merész tőzsérek és börziánerek aranynapjai elmúlóban vannak, sőt sokak szerint már le is tüntek a nélkül, hogy ez a tény maga után vonta volna a szolid vállalkozás föllendülését.

Ez idő szerint tehát arról beszélni, hogy az új vagyon nálunk miként oszlik meg, legalább is nem nagyon időszerű. Kevés megosztani és megosztolni való van. Az arisztokracia közt sem sokan vannak, a kik vagyonukat állandóan szaporítani tudnák. Az idevágó alkalmak elmulasztása azonban saját hibájukból ered. Tehetnék, ha akarnák. Ehhez azonban realisabb nevelésen kel-

lene átmenniök, mint a melyben legtöbbjük részesül. El kellene fogadni az angol szisztémát, a hol a címek és a rang nem nyomja azt, a kinek vagyona nincsen hozzá s beleviszi magába az arisztokráciába is a demokratikus eredményeket.

Az új idők fejleményei megfosztották régi jelentőségétől a bőrzét s apasztották nagyjainak hatalmát. A délafrikai aranybánya-spekuláció összeomlása, a német termelés válsága, a zavaros politikai viszonyok folytán beálló bizonytalanság mind oda hatottak, hogy a helyzet régi képe módosuljon s az a forrás, mely egykor olyan bőven ontá a vagyont, megsekélyüljön. Másoldalról pedig megszűnvn az új vállalkozások, a félretett tőkék megtölték a kisebb-nagyobb hitelintézetek kasszáit, nem kis bajt és törődést okozván kezelőiknek. Az a kérdés, *quid nunc?*

A pénzkereskedés apadó bevételei mellett az áruk közvetítése számosabb egyént tart el, mint valaha. Minél jobban kifejlődik azonban a központok és a vidék közötti összeköttetés, annál kevesebb közvetítőre lesz szükség, sőt a fogyasztók élelmesebb része maga fogja szükségleteit az első forrásból szerezni.

Az iparvállalatoknál a munkások bére a multhoz képest javult ugyan, de e réteg nálunk gyöngye. A mezőgazdaságnál a munkabér nem igen emelkedhetik. A vízszabályozások megszüntése pedig ezreknek vette el keresetét. Az igények a fogyasztási adókkal együtt mindenfelől növekedvén, a szegényülés érzete mindinkább áthatja társadalmunkat, nem kimélve azokat a rétegeket sem, melyek fix fizetést huznak s a melyeknél az emelkedés számszerűen kimutatható. Társadalmunk nem csupán az általános gazdasági helyzet,

hanem saját hibánk folytán sem vagyonosodik úgy a mint kellene. Sok tér vár ma is elfoglalásra, és nincs, ki erre vállalkoznék s míg egyrészt szaporodik a kivándorlás, másrészt az idegen elemek még mindig tódulnak befelé és itt nem csupán keresnek, hanem találnak is kenyeret. Polgárainknak egy jelentékeny része idegen országokban jutalmazóbban értékesíti erejét, mint tudná itthon. Ez nem is lehet másként mindaddig, míg nálunk a demokratikus követelmények nem érvényesülnek. E nélkül lehetetlen olyan gazdasági politika, mely a bajokon segítsen, hiszen oda sem jutunk el, hogy a fölmerülő problémákkal azok, a kiknek a megoldás föladata volna, komolyan és odaadással foglalkoznának. Tartható-e sokáig ez az állapot? Nem kell-e ennek az ellentmondásnak sulya alatt tönkre mennünk?

Circulus vitiosus előtt állunk. A demokrácia erősödése attól függ, vajjon a demokratikus réteg anyagi ereje fokozott mértékben érvényesül-e, másrészt pedig ez el nem érhető a nélkül, hogy a modern, tehát polgári elemeknek a gazdasági politika érvényesülésére bővebb befolyást ne engedjünk. Ha ezt sikerül elérni, akkor megvalósulhat az is, a mit a demokrácia érdekében annyira kívánunk kell, t. i. a vagyon arányos és lehetőleg a kifejtett erőfeszítéseknek megfelelő eloszlása. Az a demokrácia, mely ezzel nem gondol, saját sirját ássa meg.

Mindez azonban a jövő föladatai közé tartozik. A haladás követelményeinek megvalósítása ennek örökségeül marad.

A jövő.

A föladat, mely azok előtt nyílik, a kik az orvoslásra hivatottak vagy arra kötelezetteknek érzik magukat, ijesztően és félelmetesen nagy. Arról van szó, hogy a szervezetlen, nemesebb ideálok iránt kevésbé érdeklődő, a haladást és művelődést lényeges részeiben éppen nem kedvelő nemzetet, átformálva, tetterre kész, eleven, saját érdekeivel törődő szervezetté változtassuk át. Oly ideál ez, melyet megközelítenünk ezer éven át legfőljebb egyes pillanatokra, de teljesen sohasem sikerült. Mintha nagyon is közel volnánk Kelethez arra nézve, hogy Nyugat művelődésével tudjuk magunkat azonosítani. Mind a mellett a vállalkozást nem tartjuk reménytelennek.

A nemzetben az eddigi pusztító politika mellett is van még annyi egészséges tartalom és alap, a melyre építeni lehet.

Sőt más alapunk igazában véve nincs is. Nem szabad kishitűnek lenni és azt állítani, hogy ez nem elég. Vegyük például és tekintélyül jó Zrinyi Miklóst, a ki bizony éppen nem kedvezőbb viszonyok közt mint a maiak, ismerve és bevallva nemzetének hibáit és bűneit, mégis csak arra az eredményre jutott, hogy a nemzet védelmére

mégis csak a magyar legalkalmasabb, mert *legerősebb, leggyorsabb és ha akarja, legvitézesebb nemzetség.*

A *Török Áfiumnak* ez a sarkalatos tétele a mai viszonyokra alkalmazva annyit jelent, hogy ha Nyugat eredményei előttünk lebegnek is, mikor azon törjük fejünket, miként lehetne azokat nálunk megvalósítani, ne feledjük, hogy ha igaz és maradó eredményeket akarunk elérni, aggodó gonddal kell kutatnunk, miben tér el nemzeti jellemünk Nyugat népeinek jellemétől és épp ezért mennyiben kell módosítani nálunk Nyugat politikáját, ha rombolás helyett eredményeket akarunk teremteni. Ebben a tekintetben sok a bűnünk s a pusztulás jelei eddigelé figyelmeztetnek bennünket, hogy más irányba kell térnünk.

Nem szabad sem felületességnek, sem pedig türelmetlenségnek lennünk. A pillanat kényelménél legyen előttünk becsesebb a nemzet jövője. Azt csak nem fogjuk józan észszel állithatni, hogy bennünket a léha felületesség fog oda segíthetni, a hova más nemzetek komoly, kitartó és hosszú évek, sőt századok becsületes munkája révén jutottak?

Nem, nem. A haladás és igazi nemesülés forrása minálunk is csak ez volt és ez marad. Emelkedni éppen azért nem igen tudunk, mert a nemzetnek azok a rétegei, a hol nem fizikai szükség, hanem az erkölcsi rugók hatása alatt kellene a munkának folyini, erre kevésbé hajlandók.

Pedig az alsó rétegek várják a vezetést és becses eredményekkel jutalmazták a vezérek fáradozásait. Legyen szabad e tekintetben két olyan eredményes mozgalom tapasztalataira hivatkoz-

nom, a melyekben résztvettem. Szabad talán megjegyezni, hogy a munka, mit itt kifejtettem alkalmam volt, életem legédesebb emlékei közé tartozik.

Az egyik a *szövetkezeti*, a másik az *agrár-mozgalom*. Mindkettőnek eredményei érendőben vannak és habár ma is sok az ellenségük, előttem nem kétes, hogy nélkülük nemzetünk újabb története elvesztené azokat a legbiztatóbb vonásokat, a melyek reményt és bizalmat öntenek belénk arra nézve, hogy Magyarországon kilátással a sikerre még lehet tenni. Tovább fejlesztve, hasonló irányu törekvésekkel kiegészítve, az ilyen mozgalmak elvégzik egy jó darabját annak a munkának, a miről e műben szó van, mert képesek a nemzetet erkölcsi, politikai és gazdasági tekintetben emelni. De beennük még sem ez a legértékesebb, hanem az a tanúság, hogy a nemzet egy részéből a közelmúlt pusztításai, a sajtóromboló munkája, a felső rétegek cinikus materializmusa mellett — mely a középsőkben is erősen kezd terjedni — még mindig nem veszett ki teljesen a becsesebb tartalom. Okosan fogva meg a dolgot, még munkára kész, sőt önzetlen hazafiakra is akadunk. Olyanokra, a kik megőrizve a mult idealizmusának egy darabját, szükségét érzik annak, hogy a körülöttük levők sorsának javításán munkáljanak s a kik abban a szilárd meggyőződésben vannak, hogyha valahol, úgy nálunk még mindig van tér új próbálkozásokra és mindig fennmarad a kötelesség megtenni kötelességünket.

Azokban a mozgalmakban, a melyekről szó volt, az arisztokrácia és gentry köréből kevesen vettek részt s azok lényegükben véve már

a kötelességének tudatára ébredő magyar demokrácia küzdelmének és haladni vágyásának eredményei. Ebben a tekintetben főleg a falusi demokrácia — *démocratie rurale* — térfoglalása érdekes. A pap, tanító, itt-ott a jegyző foglalja el a vagyoniilag vagy erkölcsileg lehanyaglott földesur örökét és dolgozik, munkál éveken át s nem eredmény nélkül. Az anyagi érdekeken túl gondol az erkölcsiekre is, úgy, hogy nem is éppen hosszú idő múlva oly eredményt ér el, mely kiérdemli a hivatottak méltánylását még külföldről is. Ezrek, sőt százezrek vonulnak *egy* zászló alá, nem riadva meg attól, hogy ott dolgozni kell. Az első lépés nehézségein túl, folytatni kell a magyar társadalom rurális elemeinek szervezését. Nem kis földadat, de Isten segítségével sikerülni fog. Sőt reméljük, hogy ez uton lassanként változást idézünk elő a fensőbb régiókban is.

A helyzet erre bizonyos tekintetben szerföltött kedvező. A régi vezető elvek lejárták magukat, esütörtököt mondva, mint *exploded fallacies* jelentkeznek, a jobbak érzik, hogy új ideálokra van szükség, különben elpusztulunk. A régi *regime* támaszai elkorhadva nem sok ellenállásra képesek többé. Az effendi-gazdálkodás végét járja, a moneta fogyatékán van. Székelyek, rutének nyomorúsága, bevándorlás és kivándorlás, olcsó pénz és gazdasági tétlenség eléggé mutatja a régi nyomokon haladva hová jutunk és habár azok, a kik attól félnek, hogy ha a nemzet új irányba tér, ők lemaradnak azokról a paripákról a melyekre fölkapni sikerült, dolgozni fognak is ez ellen kézzel és lábbal, nincs többé sem értelmi, sem gazdasági erő annyi a kezükben, hogy valamire való támadásnak ellene bírnának ál-

lani. A politikai események ezt már nyilván mutatják.

Foglalkoztam a külföldi népies mozgalmak történetével is. Körülbelül tudom, miként szoktak ezek kifejlenni Anglia és Amerikában és ez alapon merem azt állítani, hogy nálunk, ha van egy kellően szervezett, némi súlylyal bíró s a munkától vissza nem rettenő törzskar, könnyebben lehet eredményhez jutni, mint Angliában is. Nem kell küzdeni a makacs angol tulajdonságokkal s a régi rend barátainak védelme nálunk rendesen sokkal gyöngébb, semhogy aránylag könnyen ne volna legyőzhető. Ez természetesen nem mindig jó, mert utat nyit a radikális újításoknak, de annyi előnye van e helyzetnek, hogy az egészséges csirákat nem fojtja el.

Az eddigi tapasztalatokból leszármazott véleményem tehát az, hogy eleinte egymástól talán távol álló egyéneknek kell megérlelődni annak a gondolatnak, hogy a mai állapotok helyett újakat, a maiaknál nemesebbeket, a nemzetet emelőket kell teremteni. Azután következik ezek tömörülése a munkára, s a munka maga. Az agitációnak ellenében az eddig kezdettek legtöbbszörével, szivósnak, nem lankadónak kell lenni és azoknak, a kik vezetnek, példát kell mutatni a nemzet lelkesülés- és áldozatrakédságában. Vegyék magukra a nehezebb részt s ne maradjanak az elméleti fejtegetéseknél, hanem fogják meg az eke szarvát. Ne csak aratni akarjanak, mert vetni, szántani is kell, sőt a gyom eltisztítása is sok munkát ad. Ha sikert értek el ott, a hol törekvéseik a nagy tömegnél méltánylásra és megértésre találhatnak, utánuk indul majd a nemzet ott is, a hol fenköltebb, tehát keveseket vonzó célokról van szó. Ezért tartjuk

mi szükségesnek, hogy a munka a gazdasági politika terén kezdődjék. Ha igazán demokratikus nemzetté akarunk fejlteni, akkor a demokráciának ma elmálló és hízagos alapját e cél szolgálatában álló gazdasági politikával kell megvetniünk.

Ha a demokrácia a középosztály uralmát s az alsó rétegek fokozatos gazdasági és politikai emelését jelenti, akkor legyen gondunk reá, hogy olyan politikát kövessünk, mely ennek a célnak megfelel. Máig éppen az ellenkező történt és esodálatosan nagy elfogultságunkban alig vettünk észre, hogy munkánk eredménye mi lett. Gazdasági politikánk egészben véve egyoldalú volt. A nagyoknak, az erőseknek szolgált, azokat igyekezett védeni és emelni. A nagybirtoknak megadtuk a hitbizományokat, a kisgazdákra nézve még a birtok-minimumot sem tudtuk keresztülvinni, bár Budapesten, főleg esztétikai okokból, mégis megvan. A nagyipart elláttuk állami kedvezésekkel, s az Osztrák-Magyar Bank útján olesó hitellel. A kisiparra pedig kimondtuk a *percatot*; hagytuk vergődni a 10—12 százalékos pénz karmai között s ha hanyatlását láttuk, kedvtelve konstatáltuk, hogy ime, nem bír megélni, tehát igazunk volt. Az nem igen jutott eszüinkbe, hogy 8—10 százalékos hitel mellett a gyárak is egy másután pusztultak volna el és pedig gyakrabban, mint a tehetetlennek hirdetett kisiparosok. A demokratikus elemek más rétegeiben is nagy a pusztulás. Városaink hivatalnok-kolóniákká lesznek. A független, önérzetes, lokálpatriotizmussal eltöltött polgárság kivész. Az egyéni emelkedés lehetőségéért odaadja meggyőződését, sőt arra sem törekszik, hogy ilyen formálódjék. A források, melyekből ilyen keletkezhethék, el-

apadnak. A városi és megyei élet politikai tartalma kivész és miután ugyanekkor a gentry is széthull, az ellentéteket mérseklő középrétegek elsenyvedése a legszomorubb jövőre utal. Nem lesz, a ki a megoldandó föladatakra vállalkozzék, s ha ez uton haladunk, el fognak satnyulni épp azok az elemek, a melyeknek a legjelentékenyebb rész jutott volna a nemzet fölvirágoztatása körül. Ennek tudatára mégis csak nehezen ébredünk s a kisemberek sorsán javítás, mint szociális és gazdasági politikánk súlypontja csak legutóbb, egy-*pár impraktikus idealista* szívós munkájának eredményeként, a melyet a megriasztó események nagyon is igazoltak, tudott tért hódítani. A középosztály megerősítése, talpraállítása, mint a demokratikus törekvések s a nemzeti emelkedés nem nélkülözhető feltétele, még a gondolkozó fejében is kevés tért foglal el, annál ritkábban foglalkoztatja a gyakorlati államférfiakat. E tekintetben mint jól eső ellentétre legyen szabad az 1900 évi kassai agrár-gyűlésre utalnunk, a hol míg egyrésztől életre való eszmék szálltak világgá a gentry megmentése tekintetében, másrészt az iparos és városi elemek konzerválása is komoly tárgyalások méltó tárgyává emelkedett. Azok a javaslatok, melyeket ott a gentry megmentése érdekében fölhoztak, megállják helyüket ma is.

*

Lépünk azonban közelebb föladatainkhoz és igyekezzünk vázolni, mi a teendő.

Abból az illuzióból, mintha az 1848-ban ki-mondott s később az életbe is átvitteknek alapján, a nemzeti nagyságnak mintegy szükségképpen

kellett kisarjadni, végre kigyógyultunk. Sok csalódásba és sok keserű tapasztalatba került, míg idáig eljutottunk, de az eredményt épp ezért annál több okunk van megbecsülni. Azonban még mindig nem érezzük eléggé azt, hogy a nemzeti nagyság és a mennyiben ezzel kapcsolatos, az egyéni boldogság azoknak a nemzeteknek van föntartva, a melyeknél a nemzeti célok iránti fogékonyság minden számbavehető polgár szívében él s mindenik tetteit irányítja. Azoknak, a hol az egyéni érdekek nyilvánulásait a köztekintetek korlátozzák és szabályozzák, végül a hol megvan a nemesebb szívekben a haladás után vágyódás, a mely, mint kimutattuk, a demokratikus társadalmak kiváltsága.

A demokrácia megerősödését nálunk nem annyira jogi intézmények, mint inkább a társadalomban uralkodó nézetek és a demokratikus fejlődésre nem kedvező politika akadályozzák. Előfordult ugyanis nálunk az a lehetetlennek látszó dolog, hogy ellene dolgoztunk a demokratikus fejlődésnek, bár ez mint a végső ideál lebegett előttünk. Ezt, látva az eddigi eredményeket s közép rétegek hanyatló vergődését, bebizonyítani nem nehéz, tagadni pedig szinte lehetetlen.

A polgári rendnek, mely a demokrácia szülője, a haladásnak és emelkedésnek alapja a *becsület* és *megbecsült munka*. Ehhez azonban szükséges, hogy gyümölcsöző legyen, mert e nélkül gazdaságilag nincs emelkedés, tehát nincs demokrácia sem.

Mi pedig ötven hosszú év tanúságát az idők jelei és Nyugat minden példája mellett sem jutottunk el oda, hogy kellően megbecsüljük a polgári

munkát és biztosítani tudnók részére a kellő jövedelmezőséget. Ez utóbbi állításban közgazdasági politikánk minden fogatkozása és nyomorusága benne van. E két dolog azonban megfejti azt, ha városaink, a harmadik rend és demokrácia természetes bülesői nagyon is ferde irányu fejlődést mutatnak. Nem lehet ugyan tagadni, hogy egy részük emelkedőben van, de miután ez legtöbb esetben a fölösleges állami és egyéb építkezések, hivatalok szaporítása folytán áll elő, a demokrácia szempontjából örömrre nem ad okot.

A magyar bourgeoisie helyzete nem volt soha fényes, fejlődése nem volt eléggé gyors, erőfeszítéseit rendesen csak középszerü eredmények jutalmazták. E tekintetben nemesak gazdasági és politikai tekintetek hatottak közre. Kell a magyar városi életnek valami megöröló erejének lenni, a mely esökkenti a succerescenciát és kiirtja azokat a családokat, melyek hosszas tapasztalatok, az öröklött vagyon és az atavizmus erejével képesek lennének áttörni az akadályokat és kiemelni a kis polgári élet köréből a városi elemeket. Ezek hiányában fejlődésük törpe és esenevész maradt. A városok szociális higiéniájával, mint a fejlődés első és fő alapjával eddig nálunk kevesen gondoltak. A porladás tehát folyik tovább.

Hajdan a városok az iparból, a kereskedésből, a felvidék és Erdély egyes részeiben a bányászattól éltek. Ma azon vannak, hogy minél több hivatalt koncentráljanak falaik közé. Csakhogy ez uton igazán haladó és jövővel bíró városokat teremteni tisztára lehetetlen s a fejlődésnek szomorú perspektivát nyit az a pangás, a melybe maga a minden oldalról protegált és kényeztetett főváros jutott. Mi lesz ilyen körülmények közt a

kicsiny és legkisebb városok sorsa? Fiaik legjobbjai hivatalokba kerülnek, a municipális és városi szabadság híveinek száma apad. Gazdasági téren nincs ki fejlesztse a dolgokat. A kereskedeésnek, főleg a pénzkereskedésnek virágzása pedig egymagában nem elég arra, hogy a harmadik rend fejlődését biztosítsa. Így érzük meg aztán azt a különös és alig érthető helyzetet, hogy az egyenjogusítás után egy félszázaddal még az az osztály sínes megelégedve helyzetével, melynek a dolgok rendje szerint leginkább ki kellett volna jutni a haladás és emelkedésből. Pedig, a mint azt egy alkalommal már el is mondtuk, a polgárság, mely városainkat megtölti, a birtokosok és honorációrok, városi népességiink gerince, éppen nincsenek jó tulajdonságok nélkül. Abban a körben, a melyben születtek, a melynek szokásai és hagyományai gondolataikat és tetteiket irányozzák, elég jól töltik be földadatukat. Tőrekvő, szorgalmas, takarékos, munkás és a munkát megbecsülő osztály. Nincsenek nagy vágyai, de értük küzdeni és dolgozni hajlandó.

Oda végül is el kell jutnunk, hogy a megbecsült és jutalmazó polgári munka segítségével a harmadik rend erősödjék, emelkedjék és megadja nemzetünknek egyrészt a hiányzó vagyont, másrészt pedig azt a politikát, a melynek hiánya miatt vándorolnak ma ki százezrek ebből az egykor gazdagságáról híres hazából. Guizot dicsekszik vele, hogy Franciaország civilizációja körül a polgári elemek befolyása volt a legállandóbb és legdöntőbb. Azoké az elemké, melyek eleinte megvetve, hátraszorítva küzdöttek az életért, azután pedig a nem *szűnő munka* emlőin megerősödve, lassanként biztosítják ma-

guknak mindazt, a mi őket ma környezi: gazdagságot, befolyást, hatalmat és fölvilágosultságot. A polgári osztály megváltoztatta a társadalom természetét, a kormányzatot s oly hatalmassá lett, hogy ma már jóformán az ország maga.

Ide el kell jutni nekünk is, de azzal tisztában lehetünk, hogy az eddigi úton haladva, ezt el nem érjük.

De hogyan is érhetnők el, mikor városainkat legtöbb esetben alárendeltük a vármegyéknek. Kivettük kezükből a régi hatalmat és jogokat, megfosztottuk autonómiájuktól és hogy a reform teljes legyen, még a polgár fogalmát is igyekeztünk kiküszöbölni a városi életet szabályozó törvényeinkből.* Ha a demokratikus fejlődés megakasztása volt a cél, melyet törvényhozóink el akartak érni, akkor következetesen jártak el, ha azonban azt hitték, hogy ez úton városaink fölvirágoztathatók, akkor erősen tévedtek. Ne hozza föl nekem cáfolatul senki a színházakat, az aszfaltjárót és gáz vagy egyéb világítást, s az itt-ott emelkedő esillogó palotákat. Az igazi haladás jeleinek ezeket csak a kritika nélkül gondolkozók fogadják el, hiszen rendszeren adósságra épültek. De még ha biztosabb alapon nyugodnának sem tudok eltérni attól a fölfogástól, hogy a városokat nem a nagy épületek és földfeletti vagy alatti vasutak, nem a pénzzel tömött bankok és márványpaloták teszik nagygyá, hanem azok a nagy eszmék, melyet a helyhatósági élet révén megvalósulnak. Ezeknek a kívánságoknak,

* *Citizens in Training* by Amos R. Wells. 1898. 517. s. kov. 1.

melyek távol föld szülöttei,* polgári jogot kell nálunk is biztosítani, ha a fenköltebb törekvések elől a magyar demokráciát elzárni nem akarjuk. Ennek azonban még más gátjai is vannak.

Bizonyos stabilitásra nem csupán a föld-birtoknál, hanem a városi tulajdonnál is szükség van. A local patriotismus, a városi élet fölvirágzásának a sikert biztosító tényezője, rendszerint a régi birtokhoz forr vagyis inkább abból ered. Az éppen nem üdvös, ha a tulajdonosok gyorsan változnak és csak az egyéni haszon vezeteti tetteiket. Ily viszonyok közt az erkölcsi fölfogás, tehát az a cement, mely az egyik embert a másikhoz köti, lazul s ez lassanként a nemzeti jóvedelemben is kifejezésre jut. Ezek a bajok azonban nálunk nemcsak a falvak és pusztákon, hanem a városi életben is észlelhetők. Igaz ugyan, hogy a városi életben a dolog természete szerint több a mozgékonyság s a haladás változást kíván. De az idegenek tömeges betolakodása csak rossz hatású lehet, ha nem az általános emelkedés, hanem a törzsökös lakosság hanyatlása folytán válik lehetővé. Miután sem a hagyományok, sem az ősök emlékei nem serkentik őket önzetlen és anyagi hasznot nem kereső tevékenységre, megeshetik, hogy az erkölcsi rugók gyengülése mellett tisztán az egyéni haszon és az önzés fogja vezetni tetteiket. Bekövetkezhetik az, hogy az értelmes és munkabíró új elemek mellett a régi tisztelt és becsült patricius családok, a melyeknek a vezetésnél olyan nagy és jótékony hatásuk lehet, eltűnnek és velük együtt onyészik el a vá-

* *Citizens in Training* by Amos R. Wells. 1898. Boston and Chicago, 7. lap.

rosi élet virága. Azok, kik városi életünknek fejlődését az utolsó évtizedekben figyelemmel kísérték, nem fogják tagadhatni, hogy igazunk van. Buda, Pest, Győr, Pécs és többi városaink világosan mutatják a nagy különbséget, mely a múlt és jelen között van. Ez magában nem volna olyan nagy baj, ha azt lehetne mondani, hogy az új elemek nem csupán többet érnek a régiéknél, hanem él bennük a demokratikus öntudat és büszkeség s megvannak náluk a stabilitást biztosító tulajdonságok is. De nem igen van így, iparosaink és kereskedőink egyaránt kevés hajlandóságot mutatnak arra, hogy fiaikat arra a pályára neveljék, a melyen az apák boldogultak. E tekintetben, a legújabb adatok szerint, a városi életben ma oly nagy szerepet játszó zsidóság sem kivétel.

Ezek a tények mélyebbre menő kutatásra indítanak bennünket.

Divattá lett lenézni és mibe sem venni a középkori intézményeket és szinte utálni azokat a kiváltságokat, a melyek akkor annyira divatban voltak. De ezzel szemben senki sem tagadhatja, hogy a középkorban le egészen a XIX. századig, ezek segítségével sikerült a városi életet a fejlődésnek egy bizonyos fokára juttatni és ott meg is tartani. Ezek nélkül nálunk nem fejlődhetett a műveltségosztály, sőt a viharos századoktól kretették volna a városokat. E mellett a kiváltságok nemcsak a gazdasági fejlődést biztosították, hanem megadták a polgárságnak az önérzetet, biztosították a politikai érettség fejlődését, s lehetővé tették a közművelődési intézmények fenn tartását is.* Ma pedig a főváros is azzal fenye-

* *Demko.* 67. l.

getőzik, hogy becsukhatja az iskolákat, mert nincs miből fenntartani őket. És nem érdekes-e, hogy bár más alakban és címen mégis szükségét láttuk annak, hogy városaink fejlődését adó és egyéb kedvezésekkel, tehát kiváltságokkal biztosítsuk? Ezzel azonban inkább csak az egészségtelen spekulációnak nyitottunk utat.

Az a legutóbb hivatalosan kimutatott tény, hogy városaink iparos népessége apad, eléggé mutatja eddig erőfeszítéseink sikertelenségét.

Az orvoslás módját kijelölni éppen nem könnyű. A demokratikus munka megbecsülését okos társadalmi vezetés mellett kivívhatjuk ugyan, de jövedelmezőségének megállapítása egész közgazdasági politikánknek megváltoztatását követeli. Az eddigi eszközökkel egészségesen fejlődő és igazán demokratikus városi életet teremteni nem fogunk. De ha véget vetünk a hivatalok folytonos szaporításának, bevágjuk sokakra nézve a lehetőséget, hogy a bureaukba menekülve töltsék el életüket. Megmaradnak iparosnak és kereskedőnek, ha egyebért nem, hát azért, mert kénytelenek vele. Ez által biztosítjuk ezeknek a pályáknak azt a tudást, szakértelmet, becsületességet és talán vállalkozást, a mely ma hiányzik s a melylyel elvesztették az emelkedés tényezőjét is. Azután következnék a nyomasztó idegen verseny megfékezése, kisiparosainknak szorosabb kapcsolatba olvasztása s a mezőgazdaság jövedelmezőségének biztosítása által a városoknak, mint piacoknak emelése.

Ez azonban a külön vámterület nélkül aligha fog sikerülni. Igaz, hogy ez a mezőgazdaság szempontjából nagyon kockázatos vállalkozás, mert a gabona és liszt árának esőkenése új vál-

ságba sodorhatja az úgy is eladósult gazdaosztályt, de a városi élet egészséges fejlődését e nélkül elérni, ugylátszik, nem fogjuk soha. Az intéző államférfiak feladata, hogy a *pro* és *contrát* mérlegelve arra billentsék elhatározásukat, mely rész a nemzeti érdek szempontjából súlyosabb. A becsületes munka részére a jutalomnak biztosítása azonban még nem elég. Sőt igazában ez nem is érhető el, ha a városi elemek politikai állását meg nem változtatjuk, ha nem adunk nekik önállást és a mainál nagyobb függetlenséget. Oda kell törekednünk, hogy az önérzet és büszkeség, mely valaha a polgár fogalmához tapadt, újra ébredjen, sőt fokozódjék. E nélkül a local patriotizmus, a helyi haladásnak és szűkebbkörű, de becses törekvéseknek hű mozgatója, kisarjadni nem fog soha. Pedig ebben a centralizált országban nagy szükségünk van rá, ha emelkedni akarunk.

Fölmerülhet azonban az a kérdés, vajjon melyek azok az elemek, a melyek viszonyaink közt hivatva vannak a demokratikus fejlődés biztosítására? A magyarság mint városalkotó erő eddig nem bírta a kellő eredményeket fölmutatni, osztozván e tekintetben keleti Európa uralgó nemzetiségeinek fogyatkozásaiban. A régi német polgárság különböző okoknál fogva, a melyeknek egy részére rá mutattunk, megszűnt vagy meg fog szűnni azt a szerepet játszani, melyet századokon át ezen a téren játszott. Helyébe a zsidóság tölul. Ki kell tehát tértünk annak a semmi esetre sem könnyű kérdésnek a megvilágítására, vajjon a zsidók, kik ma a városi életben mindinkább fokozódó jelentőségre jutnak, mennyiben valók arra, hogy a városokat erősítve a

demokrácia tényezőivé legyenek? Fajra, vallásra, hagyományokra nézve, sőt sokszor nyelv tekintetében ma is különböznek a magyarságtól. Az el-
lentétet tehát, mely a városok és a vidék között
valaha fönnállt, a városok asszimilációja éppen
nem lenne képes eltüntetni. A beolvadt régiebb
magyar zsidókkal szemben ott állának az új
magyar nemzeti érzésben szegény jövevények.
De más nehézség is van. A zsidók mint demokra-
tikus nép ezideig nem tűntek ki.

A múltban erre talán nem is igen volt al-
kalmuk, hiszen elszórva, rendszeren csekély szám-
ban laktak együtt, a politikai fejlődésre befolyást
nem igen gyakorolhattak. Ma azonban ez más-
ként van és miután emelkedésük forrása a munka,
el lehetne várni tőlük, hogy a feudális korból
maradt sallangokat ne becsüljék tulságosan
nagyra. Ennek azonban éppen az ellenkezőjét lát-
juk s a címek és rangért való eredményes haj-
szában ma nálunk kétségkívül ők állanak legelől.
A demokratikus egyenlőség nagyon is szürke és
unalmas nekik. Bár mindent az új időknél kö-
szönhetnek, nem vetik meg ama feudális patinát,
mely hajdan olyan nagyrabecsült volt. Ez semmi-
esetre sem válik demokráciájuk dicséretére. Épp
ezért az általuk újabb időben főleg a fővárosban
alapított demokratákörök eredményeiben sem
igen bízunk.

Sokaknak az a gyanuja, hogy csakis addig
demokraták, míg arisztokraták nem lehetnek. Ez
a fölfogás csodálatos támasztékot nyer azon tény-
ben, hogy a gazdagabbak életmódjaikban és kedv-
teléseikben sokkal inkább isvekeznek utánózni az
arisztokráciát, mint a felülre jutott keresztény
polgárság. E mellett hátat fordítva régi hagyo-

mányainknak, mihelyt tehetik, seregestől hagyják oda a merkantil pályákat és törekednek hivatalokba jutni.

Kérdés tehát, vajjon a tulfeszítésig menő munkásságuk és kereskedelmi tehetségeik mellett is képesek lesznek-e arra, hogy nemcsak virágzó, hanem a tartósság kellékeivel bíró városi életet is teremtsenek ott, hol erre ezer éven keresztül olaszok, görögök és németek, tehát erős várost alkotó fajok ivadékai, legfőlebb fél sikerrel vállalkoztak? Ismeretes, hogy a zsidók nagyon szeretnek városokban élni. De azt kevesen tudják, hogy óriási általános szaporodásuk mellett Magyarországon az utóbbi időkben falusi és kisvárosi zsidóságunk száma, ott, hol a galíciai bevándorlás nem zavarja a természetes fejlődést, bámulatos következetességgel apad.*

Érdemesnek tartjuk e tekintetben néhány jellemzőbb adat idézését. A dunáninnyi vármegyékben az utolsó tíz év alatt, azaz 1890—1900-ig számuk 92.000-ről 89.000-re, a Dunántul pedig a városokat is beszámítva 98.016-ról 94.050-re csökkent. Kiemelve azt, hogy ez irányzat már 1890 előtt is megvolt, hozzá kell tennünk, hogy csak a főváros, továbbá a Királyhágón túl s a Mármarostól Békésig terjedő vármegyék mutatnak határozott emelkedést, a mi főleg a bevándorlásnak eredménye. Mindez arra mutat, hogy a vándorló hajlamot többségükből lehetetlen kiirtani. Maga a városi élethez való vonzódásuk s az ott nyíló alkalmak ügyes kihasználása a fölszínesen ítélők minden bámulása mellett sem elég arra, hogy őket városfölvirágoztató tulajdonságokkal ruházza föl.

* Magyar Gazdák Szemléje. 1903. I. 308. l.

Ennek bizonyításául hivatkozom éppen zsidó forrásokból eredő, vagy ezek által nem kifogásolt adatokra.* Ezek szerint azok a városok, melyekben a zsidók régebb idők óta nagyobb számmal élnek, mint a város zászlóvivői, a demokrácia támasztékai, éppen nem szerepelnek. Ilyenek az orosz, illetőleg lengyel és oláh városokon kívül Salonichi 57 százalék zsidó lakossággal, Jeruzsálem (46 százalékkal), Mogador (45 százalékkal), Bagdad (24 százalékkal), mely után Budapest következik (23 százalékkal). A sorban Botusani áll elől 71, továbbá Jassy és Odessa 57-57 százalékkal. Azokban a nagy centrumokban, melyek a városi életnek megadták mai jellegét, s a demokratikus fejlődés tűzhelyei voltak, aránylag kevés a zsidóság s a mi van, azok jókora része sem régen vándorolt be. Nürnberg, Köln, Glasgow, Edinburg, Birmingham, Lyonban számuk csak 0·58—2·7 százalék közt változik, Chicagóban is csak 3·5 százalék, azaz sokkal csekélyebb, semhogy a fejlődésnek irányt adhatna. Ott, a hol sokan vannak, ezt úgy látszik nem is ambicionálják vagy nem képesek elérni. Új irányok helyett sokkal hajlandóbbak a régi nyomokon haladni tovább.

Ezzel szemben föl lehet hozni azt, hogy Nyugaton a múltban a zsidók sok üldözésnek lévén kitéve, nem volt móduk magukat a demokrácia érdekében érvényesíteni. Keleten pedig más elemek sem tudtak igazi virágzó városi és demokratikus életet teremteni. Mindez igaz, de nem kevésbé áll az is, hogy mi is Kelet népe vagyunk és

* *Jüdische Statistik*. Kiadja a Verein für jüdische Statistik, Berlin. 1903.

országunkat nem tolhatjuk Nyugatra azért, hogy ily módon a fejlődés lehetőségét megteremtsük. Másrészt pedig azt látjuk, hogy a zsidóság száma Németországban, éppen ma, a mikor ott a demokratikus emelkedés igazán bámulatos, apadóban van s ők a demokráciának jelentékeny tényezői ott sem tudtak lenni, hol századok óta nem panaszkodhattak üldözés és elnyomásról. Hollandiára s főleg Amsterdamra gondolunk. Az a forrás, a melyet e tekintetben használtunk, a legelső zsidó írók által szerkesztett *Jewish Encyclopediá*. Discusszik vele, hogy a XVI. és XVII. században Hollandiába bevándorolt portugál zsidók nemcsak vagyont és üzleti szellemet hoztak új hazájukba, hanem megtakarított tőkéket is.

Ezeknek és persze a szabadságnak is köszönhetik, hogy Amsterdam mihamar a zsidóság Mekkája, sőt Athenjévé emelkedett. Zsinagógájuk, melyet 1675-ben avatnak föl, a legjelentékenyebb és messze elhagyja társait. A zsidóság minden irodalmi törekvése sokáig ide irányul. Menasseh ben Izrael itt nyomja ki az első zsidó könyvet s ezáltal Amsterdamban olyan irodalmi és kiadó tevékenységnek nyit irányt, mely a holland fővárost messze kiemeli a többiek fölé. Ez a tevékenység csak a XIX. században szakad meg. Európa zsidóit könyvekkel századokon át Amsterdam látja el s így nyeri el az Új-Jeruzsálem nevét. A fejlődés a múlt századokban érdekesebb és többet ígér, mint a XVII. és XIX-ben. A keresztény hollandiakat azonban érintetlenül hagyja. Új általános irányokat sem a politikában, sem pedig gazdasági téren nem nyit. Az összes hollandi zsidóság száma nincs ma annyi, mint a mennyi Budapesten él. Pedig a mint utal-

tunk reá, Hollandiában nem hiányzott a polgári szabadság. Egyáltalán, ha látjuk azt, hogy számuk az oláh, egyes orosz és lengyel városokban; továbbá Saloniki és Mogadorban mily nagy, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy rendezetlen viszonyok s a gazdasági műveltség alsó fokán álló népesség között korlátolt politikai szabadság mellett is jobban szaporodnak, mint ott, hol ennek ellenkezője áll.

Egy nagyon nagyra becsült angol utazó, ki a XVIII-dik század végén járta be Európának ezt a vidékét, azt mondja, hogy Lengyelország egyes részeiben a polgári foglalkozások jóformán mind a zsidók kezében vannak. Ha tolmácsot kérsz, zsidót vezetnek előd. Ha vendéglőbe lépsz, a korecsmáros bizonyára zsidó. Ha postalovakra van szükség, zsidó teremti őket elő és zsidó a kocsis. Ha valamit vásárolni akarsz, a közvetítő föltétlenül zsidó lesz. Ez, szerinte, talán az egyetlen ország, hol még a földet is művelik.*

Mind a mellett arról, hogy Európának ebben a részében valami virágzó gazdasági életet és öntudatos és demokratikus polgári osztályt lettek volna képesek teremteni, joggal ma, tehát több mint száz évvel Coxe utazása után sem beszélhetünk. A kínaiaknak az a mondása, hogy a vagydon három nemzedéken túl ritkán marad ugyanazon család kezében, a zsidóknál még nagyobb mértékben látszik érvényesülni.

Kénytelenek vagyunk tehát azt ismé-

* Coxe W.: *Voyage en Pologne, Russie, Suède, Danemark*. 1786. Genf. I. kötet VII. fejezet. — Mallet francia fordítását használtam.

telni, hogy a magyar demokrácia tőlük valami sokat joggal nem remélhet. Gyorsan érnek el bámulatosan nagy eredményeket, de ezekből mintha hiányoznék az állandóság.

Szótomlanak. Így a magyar demokrácia megalapozását és izmosodását csak az elmagyarosodó német polgárság ivadékaitól és azoktól a magyaroktól kell várni, a kikben van erő szakítani az előítéletekkel s nem kiesinyelik azt, ha a polgári munka segítségével emelkednek magasra. Ez nemcsak nekik lesz hasznos, hanem a nemzet érdeke is. Hivatva vannak és képesek is rá. Az a tény, hogy demokráciánk ez ideig nem oly irányban fejlődött s gyöngébb, mint lenni kellene, nézetünk szerint nem annyira ez az elemeknek, mint a városi elemekkel szemben folytatott hibás politikának eredménye. Ezen kell változtatnunk és pedig minél előbb, mert különben hiányozni fog kezünk-ből éppen az a fegyver, a melylyel a mai viszonyok közt győzelmeket érhetünk el. A napi munkát irányító meggyőződés részévé kell lenni annak, hogy szükségünk van minden becsületes munkás erőfeszítésére és azok, kik állásokat foglalnak el azért, hogy az ezekkel járó kötelességeket bünös könnyelműséggel elhanyagolják, gonoszabb ellenségei a nemzetnek azoknál, a kik nyíltan támadnak ellene. Megrontják a nemzet jellemét, táplálékot adnak a léhaságnak és apasztva a kötelességtudást, csökkentik azt az erkölcsi tőkét, a mely a nemzeti emelkedés és fennmaradás támasztéka.

A magyar jellem az utolsó évtizedekben sokban átalakult s ha egyéb nem, a viszonyok nem szűnő nyomása rá kényszeríteni bennünket

a további átformálódásra. De siessünk, mert a gyorsan haladó nemzetekkel szemben minden elfecsérelt óra nagy veszteséget jelent.

Az ipar és kereskedés terén sok tekintetben könnyebb a boldogulás, mint a felsőbbek tetszésétől függő bürokratikus pályákon. Sok tehetség és törekvés szárad el a bürokrában, melyek képesek lennének az élet szabad versenyében értékes sikereket érni el.

A magyar demokrácia sikerei a mostani, reá nézve, a mint kimutattuk, nem igen kedvező viszonyok közt is igen jelentékenyek. A gazdasági és állami feladatoknak nem kicsiny és nem is könnyű részét kielégítően végzi. A vasutak, távíró és posta, a pénzügyigazgatás és hadiszolgálat terén a munka oroszlánrésze az övé. Fejlődő intelligenciája és növekvő ambíciója mellett képes egyéb feladatokra is, mihelyt azokat kezébe veszi. Illő, hogy mielőbb megtegye. Tisztelve a múlt hagyományait, az egykor uralkodó osztályok érdekeit megbecsüli s ivadékaik fölvilágosult és munkára kész részének anyagi elismerést, sőt vezető szerepet is kész biztosítani. Maga részére csak annyit kíván, hogy engedjék dolgozni, engedjék érvényesülni azt az elvet, mely a közhivatalok és állások betöltésével az egyéni tehetséget és arravalóságot teszi döntővé. Elavult nézetekkel ne verjék le önértékét s kedvét a munkához. Cserébe ezért az emelkedést és a jövőt biztosítja a nemzetnek.

Erről senkinek kedvéért le nem mondhatunk. A demokratikus érzésnek tehát át kell hatni testünket és lelkünket egyaránt. Részévé kell lenni éniünknek, nem pedig ünnepi ruhának, a melyben csillogni szép, sőt hasznos, mert nép-

szerűséget biztosít. Ez nem jelenti a multtal való szakítást, sőt éppen ellenkezően, a családi hagyományok megbecsülésére s a multból reánk maradt értelmi és erkölcsi örökség szaporítására utal. E nélkül nehezen fejlődhetnek olyan tehetségek, a melyekre a fenköltebb értelemben vett demokráciának nehéz feladatainak megoldásánál olyan nagy szüksége van. Azt el kell ismerni a demokráciának is, hogy az a nép, mely nem becsüli multját, keveset fog számítani a jövőben.

Ennek a nagy feladatnak a megoldásánál olyan országban, mint a miénk, szükségképp gondolni kell a városi középosztályon kívül azokra is, a kik a falusi demokrácia tényezői lehetnek, tehát a középbirtokosok és azokra, a kik azokká akarnak lenni.

✱

Miként biztosítsuk a vidéki középbirtokosoknak a fennmaradást az a fentínél nem kevésbbé fontos kérdés. A dolog gazdasági részére és azokra a rendszabályokra, melyek ez irányban az örökösödés rendje és az általános gazdasági politika tekintetében szükségeseznek mutatkoznak, itt nem akarok kitérni. De ki kell emelnem azt, hogy szerintem a gentry pusztulásának oka inkább az erkölcsi örvény, melybe nagyrészüik jutott, mintsem a gazdasági téren mutatkozó hézagok. Nemesebb törekvései szétfoszlanak, az örökölt hagyományok ereje elvész s nagy részük a multból csak egyetlen egyet őriz meg törhetetlen szívóssággal, a dolgozni nem akarást. Csakhogy az, a mi hajdan természetes vonása volt e réteg jellemének, ma egyike a legnagyobb bünöknek. A noblesse oblige-nek nincs ereje többé. Azok, a

kik résztvettek a szövetkezeti és agrár-mozgal-
makban, tudják, milyen ritkaság az a gentry sar-
jadék, a kinek ezek a dolgok iránt érzéke van,
sőt értük tenni is hajlandó. Az élvezetek domi-
niuma mint életcél, a megyei és a képviselő-
választások, mint a hatalomnak eszköze, ma ez a
helyzet, a mely azonban az állandóság biztosí-
tékeit nem hordja magában.

Ha az eddigi ösvényen marad a régi közép-
birtokosság, menthetetlenül szétporlik. Habár
kezében a hatalom, olyan politikát, mely fön-
maradásának útját egyengetné, teremteni nem
bir. Sőt nem tudja megeáfolni még azt a mer-
kantil oldalról hangoztatott vádat sem, hogy ez
a politika nem lenne jogosulatlan reakció. Pedig
könnyű volna bebizonyítani, hogy nemzeti érdek.
Az örökös pénzsűkség, a melyben többségük
szenved, oly elemek igájába hajtja őket, a me-
lyekre éppen nem lehetnek büszkék. Kénytele-
nek a hatalmat nem egy esetben saját belátásuk
ellenére úgy kezelni, a mint azoknak a nem fele-
lős, félhomályban dolgozó elemeknek tetszik, me-
lyek őket csak takaróul és eszközüül használják.
Így eshetik meg aztán az, hogy az agrár érdekeket
elhanyagolják, habár ebből nekik is káruk van,
ellenben a plutokrácia útjait serényen egyen-
getik. Pedig tudják, hogy ebből romlásuk készül.
Jellemző, hogy ezen olyan igazán minden fogyat-
kozása mellett sem köznapi tehetség, mint Széll
Kálmán sem tud segíteni. Sőt ezt komolyan meg
nem is kísérti és így igazában azok malmára
hajtja a vizet, a kik a régi Magyarország utolsó
maradványait is el akarják pusztítani azért, hogy
aztán annál szabadabban gazdálkodhassanak.

Nem volnánk méltányosak a középbirtokos-

ság iránt, ha el nem tagadható hanyatlásának okául csak élvezni vágyását és gazdasági botlásait hoznók föl. E sorok írója egyike volt azoknak a megtámadottaknak, a kik e fölfogással szembeszállottak és utaltak arra, hogy a magyar agrár-politika régi iránya, és az ekként előállott gazdasági viszonyok súlya mellett az egyéni erő és tehetség igen sok esetben nem elég ahhoz, hogy százan meg ezren el ne pusztuljanak. A magyar agráriusok kicsi és éveken át erősen támadott csapata e meggyőződés alapján kezdte azt a harcot, mely minden reménytelensége mellett sem járt eredmények nélkül. Azonban az a lanyha támogatás, a melylyel a gentry tulnyomó része ennek egyes fázisait kísérte s az a tény, hogy ez immár félszázados pusztulásban alig akadt gentry-sarjadék, ki tollal és tettel, saját példájával és mások meghódításával pusztuló osztálya igazait megvédeni képes és hajlandó lett volna, szomorúan jellemzi annak az osztálynak helyzetét, a melyből a vezetőknek és a küzdelemre elszántak czereinek kellett volna kikerülni. Még érdekesebb, hogy egyéni érdekből a többség mindig kész volt állást foglalni azok ellen is, a kiknek a középbirtokosság ujjaáteremtése annyit köszönhet. Ellenben megcsókolta a kést, mely arra volt szánva, hogy fejét levágja, ha ezzel egyénileg csak muló hasznót is biztosíthatott.

Ne feledjük azonban azt sem, hogy a földművelő Magyarországon a városi demokrácián és demokratikusan érző középbirtokosságon kívül még szükség van arra is, a mit a franciák *démocratie rurale*-nak neveznek. A nemzeti célok megvalósításánál nem lehet nélkülözni azoknak a millióknak természetes és hogy úgy mondjuk,

született vezetőit, a kik a nemzeti munka nagy részét végzik s politikai életünk anarchistái akkor midőn a gentry pusztulásán ujongnak sem veszik észre, hogy ha az új birtokos középosztály létrejöttét és megszilárdulását lehetővé tevő politikánk nem lesz, el fog süllyedni a hajó, a melyből annyi buzgalommal dobálják kifelé a holt sulynak deklarált régi hagyományokat.

Érezzük e pillanatban a csábítást, melynek ki vagyunk téve, s a mely arra vonz, hogy kiterjeszkedjünk a részletekre. Érintsük az agrár politikának legalább főkövetelményeit s próbáljuk meg annak megnyerni közönségünk többet érő részét. A mi azonban éppen nem könnyű, mert a mint kénytelenek voltunk bebizonyítani, nálunk a szívek és lelkek nehezen nyerhetők meg a haladás nemesebb formáinak. Kitérhetnénk aztán sok más dologra, régi ifjúkori ábrándokra, melyek sokáig ott éretek a lélek mélyében, a jók tömöriüléséről s ezek nagy imponáló akciójáról a nagy ideál, a nemzeti tulajdonok harmonikus fejlesztése érdekében. Azután a csalódásokról, melyeket a múlt évek reánk borítottak; a fájdalmakról, melyek bennünket értek, és a melyeket a fennköltebb célokat szem elől elvesztve annyira könnyű lett volna kikerülni.

Mindamellett ma sem tudok magamnak szemrehányást tenni, hogy így történt. Ma, a mikor már hanyatlani kezd az élet napja, még inkább azt tartom, mint valaha, hogy a kötelesség teljesítése az egyedül nemes és oly igaz ambíció, mely a férfias lelkeket betöltheti. Ha a munka közben csalódások érnek bennünket, ne feledjük egy pillanatra sem, hogy nemes fájdalmak nélkül igazán keveset érne az élet.

Levetkőzve a szubjektivitást, módomban volna elősorolni mindazt, mi a nemzet senyvedését okozza, az orvosló szereket, melyektől a gyógyulás remélhető. Aztán kifejteni, a mint azt Gaál Jenő annyi nemes komolysággal tette, hogy Széchenyi példájára kellene virágzásra emelni ezt a nemzetet.*

A részletekbe tévedni azonban itt, hol csak az általános érdeklődés fölkeltéséről van szó, nem akarok.

Bizonyos tekintetben megtettem ezt nem régen megjelent Agrárpolitikámban és meg fogom tenni abban a műben, melyet a magyar földnek új tehermentesítéséről írni szándékozom. Ott fejtem ki, hogy a kegyetlen viszonyok nyomása alatt mint törött le az egyéneknek sokszor dicséretes erőfeszítése és pusztultak el az ősi kuriák azért, mert nem volt meg a menekülés lehetősége.

Itt éppen ezért maradhatok az általános megjegyzéseknél és szorítkozhatom annak kijelentésére, hogy olyan irányba kell terelnünk a fejlődést, a mely míg egyrészt a meglevő erőket koncentrálja, másrészt azokhoz újakat csatol. Ki kell fejleszteni olyan tulajdonságokat, a melyekben idáig a nemzeti jellem hézagos volt, a melyek nélkül azonban a nagyság és sokoldalu fejlődés útja előtte örökre be lesz vágva. Magyarországon ma a parasztbirtokon holdanként 1—2 q-val kevesebb terem, mint az uradalmi birtokon. Emeljük oda a parasztot, hogy ezt elérhesse és ha nem

* *Gr. Széchenyi István Nemzeti Politikája.* Budapest, 1902. és 1903. Jó volna, ha ezt a munkát azok, a kikben még van nemzeti érzés és nem halt ki a kötelesség tudása, minél sűrűbben olvasnák.

is teljesen, de sokat segítettünk helyzetén. A parasztság elhanyagolása büne a multnak, főlemelése nagy földadata a jelennek. Nem is lehetetlen, mert benne annyi a munkaszeretet és munkabírási, hogy erre az alapra reáépíthető a jövő Magyarország. Darányi reformjainak eredményei, a szövetségi mozgalomnak igazán nem várt sikere, az Amerikából évente bejövő 100—120 millió mutatja ezt és reávall a bajok igazi forrására, mely a vezetők hiányában áll. Amerikát mint aranybányát a vagyontalan parasztság és tönkremenő kisiparosok fedezték föl nekünk. Az uri rendből még kíváncsiságból is csak kevesen mentek át az újvilágba, a mi azt mutatja, hogy az alsó rétegekben több a vállalkozás, erély, sőt a munkának szeretete is.

Vezetőkre pedig a mi népiünk ugyan reászorul. Dolgait ezek nélkül jól berendezni nem képes. Ezt a vezetést a sajtó is csak bizonyos fokig veheti át. Az általános fejtegetések s az irány megjelölésén kívül népiünknek szüksége van olyanokra, a kik ezen tulmenve, a konkrét viszonyok ismerete alapján mutatják ki az utat, sőt cselekszenek is. Az írott és nyomtatott betű sokat tehet, nyithat új világot, kelthet nemes érzéseket és fölemelő gondolatokat, de cselekedni nem bír. Nekünk pedig éppen tevékeny férfiakra s alkotó tehetségekre van szükségünk. Széchenyi hatása azért volt nagy, mert nemcsak írt, hanem a munkából is kivette részét. Kossuth azért bálványa nemzetének, mert nem csupán beszélt és tollal harcolt, hanem a mikor szükség volt reá, kezébe vette a szervezést is.

A dolognak erre az oldalára nálunk szerfölött

kevesen terjesztették ki figyelmiüket. Pedig bizonyosnak látszik, hogy az általános politika hézagai betömlhetők, káros hatásai paralizálhatók lennének, ha a helyi vezetőkben nem lenne hiány, mert ezek megtanítanák népünket arra, mint rendezkedjék be és ossza be okosan dolgait. Azonban a végtelen centralizáció mellett éppen ennek ellenkezője áll be s a tanácstalan, vezető nélkül maradt, tenni félénk és csalódott nyáj fut ki Amerikába. A magyar falvak pedig árván maradnak. A szézületes nagy és igen sokszor rosszul fölhasznált községi adók egymagukban is eléggé mutatják, hogy a helyi intelligencia képtelen a reálított feladatokat becsülettel megoldani.

A vezetők csodálatosan hiányoznak csaknem mindenfelé. Ez annál nagyobb baj, mert a régi rend szóttörött keretein az új érdekek képvisellete nem tud megteremni. A parlament arra, hogy ezt megtegye, képtelen. Nagyon is tájékozatlan és felületes. Csoda-e aztán, ha odajutottunk, a hol vagyunk s míg az agráriusok azon jajgatnak, hogy a törvényhozásban ugyan kevesen vannak, kik érdekeikkel komolyan törődnének, a kik az idevágó problémákat behatóan és kitartással tanulmányoznák, az ipar és kereskedelem szintén árván marad és méltán panaszkodik hasonlóról. Nincs a ki érdekeiért komolyan helyt álljon. Ausztria elzúllott parlamentje és társadalma ebben a tekintetben messze fölöttünk áll, a mint azt a gazdasági kérdésekben érezhetjük is. Parlamentünk jóformán önmagát egészíti ki s azt az egypár független gondolkodású embert, a ki az egyes választások után bejut, a hagyományos keretben mozgó pártszellem mihamar hatalmába keríti. Magukra maradva nem tehetnek semmit, de a pártok kere-

tében szintén nem. Így esik meg aztán, hogy az a magyar parlament, a melynek egyes frakciói versenyeznek a szabadelvűség pálmájáért és a haladás törhetetlen hiveinek vallják magukat, törekvéseink javát véve ma is a régi gravameninális kerékvágásban mozog s a modern fejlődést csak akkor hajlandó honorálni, ha előle ki nem térhet. Nemzeterősítő szociális és gazdasági politikát csinálni legfőlebb akkor kész, ha már nem menekülhet tőle.

Lényegükben véve a dolgokat, nagyon nehéz volna bebizonyítani akár azt, hogy szabadelvű, akár pedig, hogy a haladásnak abban az értelemben, a mint mi azt fölfogjuk, igazán barátja. A napi politika kérdéseivel azonban nem szándékom itt foglalkozni. A kinyúló ágak gondozása s ezek bajainak orvoslása helyett maradjunk magánál a törzsnél, a bajok forrásánál és a helyett, hogy a részletekben veszünk el, ragadjuk meg a dolgok csomóját, a bajok üstökét. Ezt sokáig kutatni, buzgón keresni nem is szükséges. Ott lebeg a vízekben, mutatkozik árkon és bokron, róla beszél politikai életünknek csaknem minden mozzanata, társadalmi törekvéseinknek minden fordulata. Ezt panaszolják sikertelen próbálkozásaink és félig vagy egészen befagyott kísérleteink.

Férfiakra van szükségünk. Az a készlet, a mi ebből az értékes cikkből rendelkezésünkre áll, sajnálatosan kevés és a mi még nagyobb baj, inkább apad, mint szaporodik. Tekintsünk csak vissza az utolsó pozsonyi diétákra és azokra, a kik ott vezetők voltak; vegyük csak a buzgó odaadást, a lángoló lelkesülést, melylyel azok a férfiak az ő föladataikat vették és aztán hasonlítsuk össze a mai szürkeséget a sokat ígérő tavasz pompájával. Le-

hetetlen lesz tagadnunk, hogy nem jutottunk oda, a hova vágyódtunk, a nyár nem váltotta be a tavasz reményeit. A régi feudális milieu nálunk is jobban kedvezett legalább a nagy politikai jellemek fejlődésének, mint a modern élet az ő konvenciói és megalkuvásaival. Mindez azonban csak élesebbé teszi a vágyat, csak megokoltabbá a kívánságot, — adjatok e nemzetnek férfiakat, a kik képesek és hajlandók is magas célok felé vezetni. Mert a haladás útja nem mindig sima, az emelkedésnek a legtöbbször erős akadályai vannak, olyanok, a melyeket puha kar és erőtelen kéz elhárítani nem fog soha. Éles kard, biztos kéz és határozott akarat nélkül, a közélet gordiusi csomóit nem fogjuk szétmetszeni s meg fogunk akadni a háló bogaiban, a mint hogy idáig tényleg meg is akadtunk. Szabadságunkat nem kis mértékben arra használtuk, hogy elpusztítsuk az emelkedés és haladás alapjait. Ezt többé bizonyítani, azt hiszem, nem szükséges, de reá kell mutatnunk egy más tényre, nevezetesen arra, hogy ez alig is lehetett másként.

A régi politikai és társadalmi rendet fölforgatva, a hagyományok erejét megtörve s eltöltve az emberek szívét azzal a tudattal, hogy az egyén saját magának törvényeket alkothat, a hamis demokráciának olyan veszedelmes és szabályos fajtáját honosítottuk meg, a mely jóra nem vezethetett. Engedtük, hogy a felső rétegek többsége léha hajlandóságaival megmérgezze és elnyomja a kisebbség nemes törekvéseit. Csodálkozhatunk-e azután azon a gazdasági és erkölcsi pusztuláson, a melynek egyes részletei annyi igaz fájdalommal és keserűséggel töltenek el bennünket?

Az a föladat, hogy ezen a helyzeten alaposan változtassunk s a választott kisebbség akaratát tegyük újból irányadóvá. De vajjon a demokrácia-e ez? kérddhetik a kétkedők.

Ugy a mint mi gondoljuk, igen.

A szellemi és erkölesi világban nagy uttörő, a kor ideálját megtestesítő alakok nélkül nincsen haladás. A tömegek nem tehetnek mást és okosabbat, mintha ezek előtt meghajolnak. Ezt a legtöbb esetben meg is teszik. Ez azonban, miután nem kényszer szüleménye, hanem szabad elhatározásból ered, éppen nem ellenkezik az okosan fölfogott demokráciával. Az, hogy a jobbak és okosabbak után induljunk s a kormányra azokat állítsuk, a kik ehhez a mesterséghez értenek, — nemesak Plato ideálja, hanem évezredek óta minden józan ember törekvése is. Nálunk azonban a helyzet ma sok tekintetben más. Fölfordított világot élünk. A hatalom és befolyás sűrűn jut hivataln és tudatlan elemek kezébe és stagnációnknak ez is egyik főoka, s a nemzet egészben véve kevésbbé emelkedik, mint értékes tulajdonságainál fogva tehetné. Ennek a helyzetnek oka az, hogy a műveltségnek és tudásnak alacsony fokán álló elemek számuk, lelkiismeretlen erőszakosságuk segítségével, támaszkodva arra az elvre, hogy ma mindenki egyenlő és az egyéni vágyaknak utat lehet nyitni, sok mezőn urrá lettek, a mely azelőtt nem volt övék, s a melyeket előbb a józan hagyományok, a tekintély tisztelete és a tisztesség az okosaknak és a jobbaknak tartott fenn. A képviselői mandátum fedezi a műveltség és komoly törekvések hiányát, sőt nem egyszer a jellem hézagait is. Jogot ad arra, hogy boldog ura felelősség nélkül ítéljen elevenek és holtakon.

A régi elv a *vola non numerantur*... helyébe a numericus többség sulya lép s ez uton olyan irányok kerekednek fölülre, a melyek uralmát huzamos időn át elbirni képesek nem vagyunk. Ez az állapot egyenes ellentéte annak, a mit a demokrácia igaz barátai megvalósítani akarnak s a melyben a tömeg önként és vonakodás nélkül indul a jobbak után s a *költségvetés, ékesen szólás, a szellem nemes tulajdonságai, a képzelet tüze, a gondolatok mélysége* nyer és erősödik és kifejlenek az ember nemes és nagy tulajdonságai.

Nem vagyunk elég erősek, sem elég gazdagok arra nézve, hogy a ferde irányba tért fejlődést nyugodtan tűrjük, az ostobaságnak továbbra is tért engedjünk. Elégbe került ez a luxus idáig is. Hogyan vezessék fölfelé a nemzetet azok, a kik röpiülni nem tudnak, emeljenek tisztább régiókba másokat olyanok, a kiknek hazája a moesár és az utca sara? Micsoda dőreség azt hinni, hogy munkára tanítanak bennünket azok, a kiknek eleme a butaság, lelkesedést öntenek belénk nemes ideálok iránt olyanok, a kiket a léha és üres kedvteléseken kívül ugyan nem vonz semmi sem? Helyzetünk az utolsó évtizedek alatt egészben véve ilyen volt s dőre felületességünkért ma már eléggé bünhödünk. Szerencsére már elterjedt az a nézet, hogy a dolog így nem mehet tovább s a köznap, sőt aljas vágyak helyett a jobbak kezdenek férfiasan törekedni oda, hogy a kigunyolt nemes föllángolások régi erejét visszaállítsák.

Ez nem csupán a magyar demokráciának, hanem a szabadságnak és emelkedésnek is föltétele. A tudatlan léhaságot csak azok a nemzetek juttatják a kormányzók székébe, melyek a nekik jutott szabadságot saját megrontásukra használ-

ják, mert éretlenek arra, hogy vele okosan éljenek. Bizonyos, hogy ma még azok közé a nemzetek közé tartozunk, a melyek a szabadsággal nem tudnak okosan élni és éppen ezért pusztul el kezünk között sok minden. Arról van szó, hogy ezt a nehéz művészetet fokozatosan, kitartó szorgalommal, szemünket folyton a végső célra függesztve, elsajátítsuk. Ne essünk kétségbe. Más nemzetek sem haladtak ettől eltérő utakon. A deszpotizmus romján rendszerint nem azonnal terem meg az okos és szabad demokrácia. A szabadság okos használatát csak fokozatosan sajátítják el még azok a nemzetek is, melyek igazán hivatottak a demokráciára és önkormányzatra. Ezen az iskolán, hiába türelmetlenkedünk, keresztül kell mennünk, vagy nem jutunk el sem a nagyság, sem pedig az annyira kívánt gazdagsághoz.

Ha igaz az, hogy *savoir c'est pouvoir*, akkor utat kell nyitnunk a tudásnak oda, a hol ma a dilettáns léhaság az ur. El kell tölteni a munka szeretetével a nemzetet s beléltetni azt a tudatot, hogy e nélkül nincsen igazi nemzeti emelkedés. Azoknak az alantjáró, férfias erőfeszítéseket nem kívánó céloknak helyébe, a melyeket ma a vezető értelmiség ural s a melyekkel nyomást gyakorol a jobbra érdemes kisebbségre is, igazán nemesebb ideálokat kell ültetni. A nemesebb törekvések elnyomása helyett, a melyet ma annyi sikerrel gyakorolunk, az ellenkező irányba kell átlépünk. Ez azonban a társadalmi fölfogás gyökeres módosulását követeli. Kell, hogy teremjenek nagy szellemek, a kik beleoltják újra a nemzet jeléseibe a jó és szép után való igaz és férfias vágyódást, azt a lelkesülő idealizmust, mely nél-

kül történetünk legszebb lapjai hiányoznának s a mely Horvát Boldizsár kijelentése szerint e darab földön, melyet Magyarországnak nevezünk, fensőbbiségünk oka és jogcíme volt. A mai felületesség, teljes meddőség és új törekvésekben való szegénység helyébe többet ígérő virágzás csak akkor fog lépni. Akkor termékenyül meg a nemzet lelke és akadnak, a kik nem riadnak majd vissza a nagy föladatok szívós kultiválásától, a kik tudják, hogy *vigilantibus iura* s kötelességtudásuk és felelősségérzetük áthatva, megnemesítve a társadalmat, az a megsértett nemzeti érdekek védelmére úgy, a mint az villám korába illik, egy pillanat alatt kész talpra állítani a nemzetet. Akkor nem lesznek rutén kérdések, nem nyomják éveken át a nemzeti lelkiismeretet Kasics-ügyek, a megsértett jog és igazság kérdései: meg fog születni a magyar demokrácia a maga áldásai, biztató haladása és realizálódó édes reménységeivel. Sarkában erős, gazdag, haladó, apái emléket megbecsülő becsületes nemzet áll majd. De merjünk erélyesek lenni azokkal szemben, a kik rossz irányba terelik a közvéleményt és aláássák a nemzeti akarat erejét.

Hit, elszántság és fanatizmus nélkül alig sikerülhet a nagy föladat, mert csak ezek azok az erők, melyekkel a tömeget fölrázni és tettekre serkenteni lehet. Széchenyi és Kossuth sem boldogult másként és nem fogunk mi sem. Másrészt ezek az erők képesek a kis emberekből is nagyokat nevelni, mert megtöltik őket a lelkesedésnek szent tüzével, mely erősít és megtisztít a salaktól. Erre van tehát igazi szükségünk, miután bizonyos, hogy a kimutatott bajokkal szemben az orvoslás semmi esetre sem lehet más, mint a tiszta

és nemes ideálok uralmának megalapítása a jobbak és nemesebbre vágyók szívében. Ki merné állítani, hogy ez könnyű? De sikerülni fog mégis, ha ugyan akad egy marék elszánt és lelkesedni tudó ember, a ki arra a munkára, a mi itt szükséges, reá szánja magát.

Tulajdonképpen ezekben nincs is hiány, a baj csak az, hogy szervezkedni és együtt működni nem tudnak. Nincs bennük elég energia ehhez s a quietizmus nagyon hat még a legjobbakra is. Ha ezt le bírnák győzni és reá lépnének arra az utra, a melyen haladva Anglia mai nagyságát elérte, nincs kétség az iránt, hogy legalább az első sikeres lépéseket meg lehetne tenniök. Csak egy maroknyi elszánt és számot tevő ember kell tehát és ezek megtaníthatják reá az ifjúság javát, hogy az a szokás, a mit angolok és amerikaiak gyakorolnak, hogy vezetőül és iránytűül a keresztyén morál foglalatját, a bibliát adják nekik, nem olyan meggyetendő.

Nem álmodozom ugyan arról, hogy a jövő magyar nemzedék szintén a bibliával kezében és még inkább szívében, fog neki indulni az élet viharainak, habár a legmodernebbek sem tagadhatják, hogy ez még sem lehet oly rossz útmutató, mikor angolok és származékaikat oly bizton vezeti a nemzeti nagyság felé. Mi sokkal inkább a földre vagyunk nyomva, semhogy ilyet remélni lehetne. Annyit azonban talán mégis sikerül belevinni a nemzeti öntudatba, hogy minden valamirevaló ifjunak kötelessége nemcsak hazája, hanem saját maga iránt is, a fellángolás és inspiráció pillanatában választani egy igazán nemes és nagy ideált, annak megvalósítására megtenni az élet minden for-

dulatában mindazt, a mi erejétől telik, és ily módon hozzájárulni nem csupán a közjó gyarapításához, hanem elérni még egy mást is.

Megszokni a fenkölt célért folytatott esőndes, de nem habozó, nem lankadó munkát, és ezzel beleoltani a nemzetbe az emelkedésnek egyik legbecsessebb tényezőjét. Példát adni ebben másoknak is és elhárítani végül azt a rettenetes állapotot, hogy reánk nézve minden lehetetlen, a mi kitaró, folytonos, de meg nem fizetett munkát kíván, holott bizonyos, hogy a legnemesebb alkotások és legtöbbet érő eredmények jóformán mind ezek közé tartoznak. Ha átmegy a nemzeti öntudatba az a fölfogás, hogy nincs is nemesebb törekvés, mint mások helyzetén akár anyagi, akár erkölcsi tekintetben javítani, akkor elértük az első lépesőfokot, a honnan könnyebb lesz az emelkedés és a szabadabb kilátás merészebb reményeket és ültet majd szívéinkbe. A nemzet megtanul lelkesülni a nagy és szép dolgokért és pirulva gondol azokra az időkre, a mikor csak az aljas és becsstelen volt az, a mi vonzani és tettekre serkenteni bírta. A nemzeti nevelés nagy munkája meg lesz kezdve, sőt le lesznek rakva a jövő nagyság alapjai is. Mert ne feledjük, hogy minden büne, jellembeli fogyatkozása mellett is, a magyar az, a melynek Kelet törzsei közt a legtöbb joga és kilátása van arra, hogy vezessen. Vére eléggé keleti hozzá, tehetsége sem hiányzik és ha akarja, megszerezheti magának a sikeres munka föltételeit. Ez a föladat. Az utóbbi időben sokat emlegetett magyar imperiálizmus sikerének egy nagy föltétele van: a belső megszilárdulás keresztülvitele gazdasági és politikai tekintetben. Mindennek pedig, a mint azt annyiszor elmondtuk és

leirtuk, újból megvan a maga el nem törölhető föltétele: és ez a nemzet erkölcsi újjáteremtése, a becsületes törekvések érvényesülése, a mi magával hozza az idealizmus felsarjadását, a jó és nemesnek oltárra helyezését, s ez uton a nemzeti emelkedést.

Nagy és nehéz föladat, de se nem nehezebb, se nem nagyobb, mint az, a mit végzett ezer év előtt a magyar akkor, a midőn beleékelve magát az idegen törzsek és viszonyok közé, hazát alapított ez idegen földön.

Nekünk csak meg kellene tartani ezt, és arra sem lennénk képesek? Ha azonban elszánjuk magunkat arra a munkára, a mi osztályrészünkül jutott, ne feledjük, hogy a reformot saját magunkon kell kezdenünk.

*

Amnyi leverő tapasztalat és visszariasztó tény konstatálása után, legyen szabad egyre utalni, a mi alkalmas arra, hogy a csüggedőkbe erőt és reményt öntsön. A Nyugatról jövőnek tűnhetnek föl fogyatékosnak törekvéseink, kifogácsolhatóknak az eredmények, melyekre ezer év küzdelmei után szert tettünk. Civilizációnk lehet felületes, a nemzeti munka eredményei sokszor kicsinyesek. Nyugathoz mérve kétségkívül elmaradtunk. De nem is hivatásunk az, hogy a keresztény civilizáció élén haladó nemzeteket túlszárnyaljuk. Kelet felé kell közvetítenünk annak áldásait. Ez a föladat nem új. Évszázados multra tekinthet vissza. Szerbek és oláhok tudják, hogy ma is folyik és nélkülünk nem állanának ott, a hol ma vannak.

Ha Keletről jöve lépjük át Magyarország határát, lehetetlen nem éreznünk, hogy oly földet

értünk, mely gazdasági és politikai fejlettség tekintetében sokkal magasabb fokon áll s a fennkölt törekvéseknek hasonlóhatlanul kedvezőbb talaj anál, a mit elhagytunk. Kállay Benjáminnak, ki egyike volt azon keveseinknek, a kik igaz örömet találtak a nemesítő munkában, igaza van, a mikor azt mondja, hogy Nyugat nagy eszméi s Kelet törekvései között mi vagyunk hivatva a közvetítő munkát magunkra vállalni. A civilizáció melegét nagyobb mértékben érezzük, ha Keletről akár Zimornynál, akár Orsován magyar földre lépünk, a rend, a béke és nyugodt haladás jelei inkább meglepnek bennünket, mint a milyen nagy a különbség köztünk és nyugati szomszédaink vívmányai között. Ezt eltagadni jogosan alig lehet. Oly tény ez, melyből erő meríthet a lemondásra hajló is, mert így fogva föl küzdelmeink és erőfeszítéseink nagyobb jelentőségét és háttért nyernek. A magyar demokrácia megvalósításáért folytatott harc megszűnik csupán nemzeti jelentőségű lenni, mert Kelet népeinek közös érdekévé emelkedik.

Kállay Benjámín nagy gondolatának, a magyar imperiális törekvéseknek megvalósítása ez, nem ugyan fegyverrel és nem geografiailag, hanem az eszmék, az erkölcsi és politikai törekvések csendesebb világában. Azok, a kik ennek harcosává avatják magukat, nemcsak Széchenyi István eszméit karolják föl, hanem osztályosaivá lesznek a legnemesebb szellemek és államférfiak vezető eszméinek, a kiket e küzdelmes ezredéven át a magyar föld szült és fölnevelt.

A magyar demokráciára tehát a sok tekintetben hízagos jelen mellett is a legszebb jövő viradhat.

TARTALOM

	Oldal
Bevezető	3
A múlt.	11
A jelen	24
A jövő.	97